



TRGOVINA LJUDIMA

PRIRUČNIK ZA ADVOKATE

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima
Beograd, 2024.

Sufinansira
Evropska unija



COUNCIL OF EUROPE



Sufinansira i sprovodi
Savet Evrope



Kingdom of the Netherlands



NETHERLANDS HELSINKI COMMITTEE



TRGOVINA LJUDIMA – PRIRUČNIK ZA ADVOKATE

Drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje

Autori:

Marija Anđelković	Milan Žarković
Tamara Vukasović	Radmila Dičić
Marjan Wijers	Slobodan Josimović
Biljana Slavković	Dejana Spasojević Ivančić
Ines Cerović	Annet Koopsen
Marija Vukašinović	Vera Litričin
Ivana Stevanović	Ivana Radović
Vukašin Čobeljić	

Zahvaljujemo se advokatici Tijani Kostić na korisnim sugestijama prilikom izrade drugog izmenjenog i dopunjenog izdanja priručnika.

Lektura i korektura:

Dizajn: Darko Kolesar

Prevod:

Izdavač:

Marija Anđelković
ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima
Beograd, Republika Srbija
astra@astra.rs
www.astra.rs
© ASTRA 2024

Napomena: Ova publikacija je pripremljena uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Sadržaj je isključiva odgovornost autora i ni u kom slučaju ne predstavlja zvanične stavove Evropske unije ni Saveta Evrope.

PREDGOVOR DRUGOM IZMENENJENOM I DOPUNJENOM IZDANJU	6
POGLAVLJE 1. TRGOVINA LJUDIMA KAO GLOBALNI FENOMEN	7
Uvod	7
Fenomenologija trgovine ljudima	7
Žrtve trgovine ljudima u Srbiji	9
Trgovina ljudima, krijumčarenje ljudi i seksualni rad	10
POGLAVLJE 2. PROCES TRGOVINE LJUDIMA – VRBOVANJE, KONTROLA I IZLAZAK IZ LANCA EKSPLOATACIJE	12
Uvod	12
Tri faze procesa trgovine ljudima	12
Stereotipi i zablude o trgovini ljudima i njenim žrtvama	15
POGLAVLJE 3. MEĐUNARODNO I EVROPSKO PRAVO	17
Uvod	17
Međunarodni instrumenti	17
Neobavezujući međunarodni instrumenti	18
Evropski instrumenti	18
Instrumenti Evropske unije	21
Šta je trgovina ljudima?	23
Šta su eksploatacija prostitucije drugih lica i seksualna eksploatacija?	26
Šta su prinudni rad, ropstvo, prakse slične ropstvu i ropski položaj?	26
Pitanje pristanka	29
Obaveze države	30
POGLAVLJE 4 PRAVNI OKVIR U SRBIJI	36
Uvod	36
Trgovina ljudima i posredovanje u prostituciji	38
Trgovina ljudima i krijumčarenje ljudi	40
Trgovina ljudima i nasilje u porodici	40
Važna javnotužilačka i sudska praksa u zaštiti žrtava trgovine ljudima –korisno iskustvo za punomoćnike i punomoćnice žrtava. . .	42
Isključivanje mogućnosti ublažavanja kazne	42
Primena posebnih dokaznih radnji	42
Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela	42
Posebne mere zaštite učesnika u krivičnom postupku	42
Princip nekažnjavanja žrtava	43
POGLAVLJE 5. POLOŽAJ ŽRTAVA U MEĐUNARODNOM I EVROPSKOM PRAVU	45
Uvod	45
Pravo na pomoć i zaštitu	45
Pojam „žrtve“	47
Pravo na delotvoran pravni lek	48
Procesna prava	50

POGLAVLJE 6. PRAVA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U MEĐUNARODNOM, EVROPSKOM I NACIONALNOM PRAVU . . .	51
Uvod	51
Ključni međunarodni standardi o postupanju sa žrtvama trgovine ljudima	51
Pojedinačna prava žrtava	55
Pravo na pravno zastupanje	55
Pravo na pravnu pomoć i podršku u nacionalnom zakonodavstvu	56
Pravo na informisanje	57
Pravo na informisanost u nacionalnom zakonodavstvu	57
Pravo žrtve da ne saraduje sa organima za sprovođenje zakona	59
Pravo na zaštitu privatnosti	59
Pravo na privatnost u nacionalnom zakonodavstvu	60
Pravo na zaštitu fizičkog integriteta i bezbednosti	61
Pravo na zaštitu integriteta i bezbednosti u nacionalnom zakonodavstvu	62
Pravo na zaštitu svedoka i pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije	71
Pravo na smeštaj u nacionalnom zakonodavstvu	72
Pravo na kompenzaciju	73
Pravo na kompenzaciju u nacionalnom zakonodavstvu	76
Negonjenje i nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima	88
Nezadržavanje žrtava trgovine ljudima u pritvoru	89
Period refleksije, privremena i stalna dozvola boravka i dozvola boravka iz humanitarnih razloga	90
Period refleksije i pravo na humanitarni boravak u nacionalnom zakonodavstvu	90
Pravo na azil i međunarodnu zaštitu	95
Načelo zabrane proterivanja	95
Repatrijacija i garancije neponavljanja	96
Pravo na povratak (repatrijaciju) u nacionalnom zakonodavstvu	97
Procena rizika	99
POGLAVLJE 7. ZDRAVSTVENE I PSIHOLOŠKE POSLEDICE TRGOVINE LJUDIMA	101
Uvod	101
Zdravstvene posledice kod žrtava trgovine ljudima	101
Metodologija istraživanja	103
Rodna struktura i starosna struktura žrtava trgovine ljudima iz analiziranog uzorka	103
1. Zdravstveno stanje osobe kao faktor rizika od eksploatacije	104
2. Zdravstvene posledice s kojima se suočavaju žrtve trgovine ljudima	105
3. Učešće u krivičnom postupku i uticaj tog postupka na zdravstveno stanje žrtve	107
Sekundarna viktimizacija	108
POGLAVLJE 8. PRVI RAZGOVOR I KOMUNIKACIJA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA	111
Uvod	111
Trauma trgovine ljudima	111

Viktimizacija: od osobe do žrtve.	112
Kako postajemo žrtve.	113
Psihološka trauma.	114
Kompleksna trauma.	114
Reagovanje na kompleksnu traumu (faktori, posledice – simptomi)	115
Tri faze reagovanja žrtve na kompleksnu traumu.	116
Posledice kompleksne traume trgovine ljudima.	117
Simptomi poremećaja mentalnog zdravlja kao posledica delovanja kompleksne traume trgovine ljudima.	117
Uticaj trauma trgovine na vrednosni sistem žrtava.	118
Uticaj vrednosnog sistema žrtava na svedočenje u toku tužilačko-sudskih postupaka.	119
Značaj vrednosnog sistema punomoćnika (advokatica i advokata), tužilaca i sudija.	120
Vrednosni stavovi profesionalaca često u sebi nose predrasude i stereotipe.	120
Ukrštanje vrednosnog sistema žrtava i vrednosnog sistema profesionalaca.	121
Simptomi kod žrtava trgovine ljudima.	121
Gubitak poverenja u ljude i osećaj neprijateljstva.	122
Na koji način trauma utiče na svedočenje o iskustvu traume trgovine ljudima.	124
Mehanizmi odbrane i svedočenje žrtava.	124
POGLAVLJE 9. NAČIN RADA PUNOMOĆNIKA I PUNOMOĆNICA KADA SU DECA ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA.	127
Uvod.	127
Postupanje u najboljim interesima deteta.	127
Participacija deteta u postupku.	128
Zaštita dece od diskriminacije.	129
Priprema prvog susreta s detetom.	129
Pravo na privatnost i poverljivost.	130
Pravo na bezbednost.	130
Komunikacija s detetom.	131
POGLAVLJE 10. MEHANIZMI POMOĆI ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U SRBIJI.	132
Uvod.	132
Zakonodavni okvir.	132
Proces identifikacije i pomoći žrtvama trgovine ljudima.	133
Strateški nivo i institucionalni okvir.	135
Prilog 1. Primeri rešenja o određivanju privremenih mera.	138
Rešenje o određivanju privremene mere zabranom raspolaganja i otuđenja nekretnina.	138
Rešenje o određivanju privremene mere zabranom otuđenja i opterećenja udela.	139
Prilog 2. Radni materijal: Prvi intervju sa žrtvom trgovine ljudima.	140
Prilog 3. Primer prakse Ustavnog suda Republike Srbije.	144

PREGOVOR DRUGOM IZMENENJENOM I DOPUNJENOM IZDANJU

Pred vama je izmenjeno i dopunjeno izdanje Priručnika za advokate čiju izradu je podržala Kancelarija Saveta Evrope u okviru projekta zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku“, koji se sprovodi od 2023. do 2026. godine.

Priručnik je prvi put objavljen 2012. godine kao kruna trogodišnjeg projekta Unapređenje ljudskih prava žrtava trgovine ljudima u Srbiji sa naglaskom na pravnoj pomoći – pristup koji se zasniva na ljudskim pravima. Ovaj projekat su u periodu 2009–2012. godine u partnerstvu sprovodili Holandski helsinški odbor i ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, u saradnji sa velikim brojem eksperata iz Srbije i Holandije. Projekat je finansiran kroz program MATRA Ministarstva spoljnjih poslova Kraljevine Holandije.

Kada žrtva izađe iz lanca trgovine ljudima i kada započne rad na svom fizičkom i psihičkom oporavku, dostizanje pravde kroz krivični postupak, predstavlja priznanje traume kroz koju je prošla od strane države, što svakako doprinosi njenom ukupnom oporavku i šalje poruku generalne precizije društvu.

Naš cilj je da ovaj priručnik doprinese blagovremenom informisanju žrtava trgovine ljudima o pravima koja im pripadaju, kao i kvalitetnom zastupanju oštećenih ovim složenim krivičnim delom.

Priručnik je nastao kao kompilacija dvadesetpetogodišnjeg direktnog rada sa žrtvama trgovine ljudima, zastupanja žrtava u sudskim postupcima, praćenja suđenja, ako i prikupljanja i analize presuda za ovo krivično delo.

Dodatnu vrednost priručniku dala su iskustva mreže 27 advokata koji su posebno obučeni za zastupanje žrtava trgovine ljudima, a koja je kreirana u okviru pomenutog projekta. Osim toga analiza pravosudne prakse koju ASTRA radi od 2011. godine za krivično delo trgovina ljudima i srodna dela, pomogla nam je da istaknemo trendove i primere dobre prakse koji advokatima mogu biti od pomoći pri zastupanju žrtava.

Ovaj priručnik predstavlja skup vrednosti i načina rada ASTRE i njenih saradnika. Namenjen je, pre svega, advokatima koji će biti u prilici da daju pravne savete ili zastupaju žrtve trgovine ljudima kao oštećene u sudskom postupku. Centralno mesto u priručniku zauzima zaštita prava žrtava, promovisanje međunarodnih standarda u ovoj oblasti, zakonskih mogućnosti u Republici Srbiji i pozitivnih iskustava i praksi. Priručnik će, stoga, biti koristan i drugim profesionalcima koji se u svom radu mogu susretati sa žrtvama trgovine ljudima, ali i sa žrtvama drugih oblika nasilja.

Priručnik je objavljen na srpskom i engleskom jeziku.

Marija Anđelković
Direktorka ASTRE
U Beogradu, oktobar 2024. godine

POGLAVLJE 1. TRGOVINA LJUDIMA KAO GLOBALNI FENOMEN

Uvod

U ovom poglavlju date su osnovne informacije o fenomenu trgovine ljudima: karakteristike i obim trgovine ljudima, razlika između trgovine ljudima i krijumčarenja, to jest između trgovine ljudima i seksualnog rada, i faktori koji doprinose tome da neko postane žrtva trgovine ljudima.

Fenomenologija trgovine ljudima

Trgovina ljudima podrazumeva prodaju i kupovinu, to jest držanje neke osobe u cilju njene eksploatacije, profitne ili neprofitne, kao i sve druge radnje koje mogu biti deo tog procesa (npr. prevoz, skrivanje, čuvanje i sl.). Do eksploatacije uvek dolazi i eksploatacija se uvek održava upotrebom sile, pretnje, prevarom, zloupotrebom ovlašćenja ili zloupotrebom teškog položaja, otmicom ili na neki drugi način. Kada se radi o trgovini decom, nije važno koje sredstvo je upotrebljeno, to jest govorićemo o trgovini ljudima i kada nisu prisutni elementi pretnje, prinude, zloupotrebe položaja i slično. Takođe, pristanak žrtve na eksploataciju ne menja činjenicu da se radi o trgovini ljudima i da je to krivično delo. Cilj trgovine ljudima je ostvarivanje zarade (ili neke druge koristi) nekom vrstom eksploatacije.

Postoji nekoliko oblika trgovine ljudima:

- seksualna eksploatacija;
- radna eksploatacija;
- prinudno prosjačenje;
- prinuda na vršenje krivičnih dela;
- prinudni brak;
- prinudni rad u kući;
- trgovina organima.

Trgovina ljudima jedan je od najtežih oblika kršenja ljudskih prava. Žrtve nemaju slobodu kretanja niti slobodu izbora; tačnije, one nemaju kontrolu nad svojim životom. Ovaj fenomen poznat je i pod nazivom „moderno ropstvo“ zato što se žrtve drže u uslovima sličnim ropским i tretiraju se kao svojina ljudi koji su ih kupili. Trgovina ljudima je oblik organizovanog kriminala, ali i vrsta kriminalnog biznisa koji pokreću ponuda i potražnja na tržištu. Trgovina ljudima smatra se jednom od tri najprofitabilnije kriminalne aktivnosti, uz trgovinu drogom i ilegalnu trgovinu oružjem. O njoj se najčešće govori kao o visokoprofitabilnom i niskorizičnom kriminalu jer se procenjuje da se zarade trgovaca ljudima kreću i do više stotina milijardi dolara godišnje. Za pokretanje i održavanje posla koji se zasniva na trgovini ljudima potrebna su minimalna sredstva, ostvarena materijalna korist je ogromna, dok, statistički posmatrano,

veoma mali broj trgovaca ljudima završi na sudu i bude osuđen na visoke zatvorske kazne, i retko im se oduzima imovina stečena kriminalom.

Prema jednoj proceni Međunarodne organizacije rada¹, globalni godišnji profit ostvaren trgovinom ljudima iznosi 31,6 milijardi US \$, i to:

- 15,5 milijardi US \$ (49%) – u industrijskim zemljama;
- 9,7 milijardi US \$ (30,6%) – u Aziji i Okeaniji;
- 1,3 milijarde US \$ (4,1%) – u Srednjoj i Južnoj Americi;
- 1,6 milijardi US \$ (5%) – u podsaharskoj Africi;
- 1,5 milijardi US \$ (4,7%) – na Bliskom istoku i u Severnoj Africi.

Trgovina ljudima je globalni fenomen koji pogađa sve zemlje – zemlje u političkoj i ekonomskoj tranziciji, nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju, zemlje u ratu i postkonfliktne zemlje, koje se pojavljuju kao zemlje porekla i tranzita žrtava, kao i ekonomski razvijenije zemlje, koje se pojavljuju kao zemlje destinacije. Prema izveštaju Kancelarije UN za borbu protiv droge i kriminala, slučajevi trgovine ljudima zabeleženi su u 161 državi, pri čemu se 127 država pojavljuje kao zemlja porekla, a 137 kao zemlja destinacije.²

Međunarodna organizacija rada³ je procenila da je 2.500.000 ljudi u svakom trenutku eksploatisano u lancu trgovine ljudima, bilo u cilju seksualne eksploatacije bilo u cilju nekog oblika prinudnog rada, i to:

- 1.400.000 (56%) – u Aziji i Okeaniji;
- 270.000 (10,8%) – u industrijskim zemljama;
- 250.000 (10%) – u Srednjoj i Južnoj Americi;
- 230.000 (9,2%) – na Bliskom istoku i u Severnoj Africi.
- 200.000 (8%) – u zemljama u tranziciji;
- 130.000 (5,2%) – u podsaharskoj Africi.

Iako se neke grupe češće pojavljuju kao žrtve nego druge, činjenica je da žrtva trgovine ljudima može da bude svako – i muškarci i žene, i dečaci i devojčice, nezavisno od svog porekla, godina, nacionalne pripadnosti, obrazovanja, socijalnog statusa ili nekog drugog svojstva. Isto važi i za trgovce ljudima – najrazličitiji muškarci i žene imaju svoju ulogu u lancu trgovine ljudima, od vrbovanja do eksploatacije. Trgovci ljudima su pripadnici organizovanih kriminalnih grupa, ali svoje mesto u tom lancu vrlo često imaju i osobe od poverenja, srodnici žrtve, čak i članovi uže porodice, kao i ljudi koje žrtva poznaje duži period. S druge strane, eksploataciju može vršiti i nepoznata osoba koju je žrtva upoznala tražeći posao, mogućnost za školovanje u drugoj zemlji ili drugom gradu, brak i slično. Trgovina ljudima često funkcioniše kao „porodični posao“ u kome svaki član porodice ima svoju ulogu.

¹ Patrick Besler, *Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits*, working paper (Geneva, International Labour Office, 2005).

² United Nations Office on Drugs and Crime, *Trafficking in Persons: Global Patterns* (Vienna, 2006).

³ International Labour Organization, *Forced Labour Statistics Factsheet* (2007).

Žrtve trgovine ljudima u svetu⁴

- Žrtve trgovine ljudima najčešće imaju između 18 i 24 godine.
- Procenjuje se da 1.200.000 dece svake godine postane žrtvom trgovine ljudima.
- 95% žrtava preživelo je fizičko ili seksualno nasilje tokom eksploatacije.⁵
- 43% žrtava prinuđeno je da se bavi seksualnim radom, od čega žene i devojke čine 98%.⁶
- 32% žrtava izloženo je radnoj eksploataciji, a žene i devojke čine 56%.⁷

Trgovci ljudima u svetu⁸

- Osobe koje vrbuju žrtve trgovine ljudima najčešće su muškarci (52%); same žene vrbuju u 42% slučajeva, dok u 6% vrbovanje vrše zajednički muškarci i žene.
- U 54% slučajeva vrbovanje vrši nepoznata osoba, dok je u 46% slučajeva žrtvu u lanac trgovine ljudima uvukla poznata osoba.
- Većina osumnjičenih za trgovinu ljudima su državljani zemalja u kojima se proces trgovine ljudima odvija.

Žrtve trgovine ljudima u Srbiji

Prema ASTRINOM iskustvu, stečenom u radu sa 661 žrtvom trgovine ljudima do decembra 2023. godine, ne postoji profil žrtve, to jest karakteristike po kojima se žrtve trgovine ljudima nedvosmisleno izdvajaju: iako se češće radi o ženskim osobama iz marginalizovanog i depriviranog socioekonomskog okruženja koje se primoravaju na bavljenje prostitucijom, to ne znači da drugačije žrtve nikada nisu identifikovane. Postoje i predrasude da je trgovina decom prisutnija i, prema nekim neprihvatljivim tumačenjima, čak tradicionalna u romskoj zajednici, ali ASTRINI podaci tu predrasudu pobijaju.

Trgovina decom – deca čine oko 37% identifikovanih žrtava trgovine ljudima kojima je ASTRA pružila pomoć. Devojčice se češće pojavljuju kao žrtve nego dečaci. Prosečan uzrast deteta žrtve je 14,5 godina, mada je svake godine taj uzrast sve mlađi. Decom u Srbiji se trguje u cilju prinudne prošnje, prinudne prostitucije, prinude na vršenje krivičnih dela ili prinudnog braka.

Prethodno iskustvo nasilja – Prethodno iskustvo nasilja (nasilja u porodici, partnerskog nasilja i sl.) često se pojavljuje kao zajednička karakteristika žrtava trgovine ljudima. Od 661 osobe za koju ASTRA ima taj podatak, njih čak 72,48% bilo je ranije, pre iskustva trgovine ljudima, izloženo nekom obliku nasilja (najčešće porodičnom).

Domaći državljani/ke čine većinu žrtava trgovine ljudima identifikovanih u Srbiji (ASTRA – 76,5%), a **Srbija** je za najveći broj njih i **zemlja destinacije – tzv. interna trgovina ljudima** (42,5% 2023).

Osobe muškog pola poslednjih godina imaju veliki udeo među identifikovanim žrtvama trgovine ljudima (ASTRA – 13,5%). Najčešće su to odrasli muškarci koji se vrbuju radi prinudnog rada, pre svega na gradilištima i u poljoprivredi.

⁴ UN.GIFT, Human Trafficking – The Facts.

⁵ The London School of Hygiene & Tropical Medicine, Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked in Europe (London, 2006).

⁶ International Labour Organization, Forced Labour Statistics Factsheet (2007).

⁷ *Ibid.*

⁸ UN.GIFT, Human Trafficking – The Facts.

Trgovina ljudima, krijumčarenje ljudi i seksualni rad

Važno je napraviti razliku između trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi (ilegalne migracije) i trgovine ljudima i prostitucije, to jest dobrovoljnog seksualnog rada. Međutim, krijumčarenje i prostitucija, ako je prinudna, mogu da se pojave kao rezultat ili sredstvo trgovine ljudima.

TRGOVINA LJUDIMA	KRIJUMČARENJE LJUDI
Cilj je ostvariti zaradu <i>eksploatacijom</i> žrtve.	Cilj je neku osobu ilegalno prebaciti preko državne granice .
Destinacija može biti i <i>prekogranična</i> i <i>interna</i> (trgovina ljudima iz mesta u mesto, bez prelaska državne granice).	Uvek podrazumeva prelazak državne granice .
<i>Ne postoji pristanak</i> žrtve na eksploataciju, već se njena poslušnost i učešće u eksploataciji osiguravaju putem pretnji, prinude, prevare i sl.	Krijumčarenje se odvija uz pristanak krijumčarene osobe.
Žrtva trgovine ljudima nema stvarnu slobodu kretanja i odlučivanja o svom životu, a dokumenta su joj najčešće oduzeta.	Kad stignu na destinaciju, krijumčarene osobe moгу da idu kuda žele, tj. ne ostaju vezane za krijumčara.* * Ipak, treba imati u vidu da su ilegalni migranti u povećanom riziku od trgovine ljudima – i tokom ilegalnog transfera, jer su u potpunosti zavisni od svog krijumčara, i kada stignu na željenu destinaciju, jer su zbog svog ilegalnog statusa prinuđeni na to da svoju egzistenciju obezbeđuju na crnom tržištu rada, a uz to nemaju nikakvu zaštitu.

TRGOVINA LJUDIMA	DOBROVOLJNI SEKSUALNI RAD
Žrtve nemaju slobodu odlučivanja, već ih potpuno kontroliše osoba koja ih je kupila.	Osoba koja se bavi seksualnim radom slobodna je da odlučuje o sopstvenom životu.
Žrtve trgovine ljudima su prisiljene da se bave prostitucijom, to nije njihov izbor.	Dobrovoljan seksualni rad, iako je najčešće posledica teških životnih okolnosti i nedostatka drugih opcija, ipak predstavlja izbor osobe koja se njime bavi.
Žrtve najčešće nemaju slobodu kretanja.	Osoba koja se bavi seksualnim radom ima slobodu kretanja .
Seksualna eksploatacija je samo jedan od mnogih oblika trgovine ljudima.	Može, ali ne mora, uključivati različite oblike prinude i eksploatacije.* * Seksualne radnice mogu biti žrtve trgovine ljudima, tj. seksualne eksploatacije, kao i svi drugi, onda kada uslovi njenog rada postanu eksploativni i kada ona izgubi kontrolu nad svojim odlukama, zaradom, dokumentima i/ili životom.

Trgovina ljudima funkcioniše na principu ponude i potražnje. S jedne strane, nezaposlenost, siromaštvo, socijalna isključenost, ratovi, politička nestabilnost, porodično nasilje, diskriminacija utiču na ljude da, u potrazi za boljim životom ili samo u borbi za opstanak, potraže posao, nastave školovanje ili izgrade život u nekom drugom gradu ili zemlji. S druge strane, u eri globalizacije, u razvijenijim i bogatijim zemljama⁹ postoji rastuća tražnja za jeftinim proizvodima, jeftinim radom, jeftinim uslugama. Nije nevažno to što je XX vek bio vek brojnih oružanih sukoba i međunarodnih mirovnih operacija: s jedne strane, to govori o postojanju velike potražnje za seksualnim uslugama gde god da su stacionirane vojne trupe, a s druge – o nepostojanju institucija i kolapsu sistema u zemljama u kojima do konflikta dolazi, što pogoduje nesmetanom razvoju svake vrste kriminala, uključujući i trgovinu ljudima. Organizovane kriminalne grupe su našle svoj interes i mogućnost ostvarivanja ogromnih zarada u povezivanju takve ponude i tražnje. Osim društveno-ekonomskih okolnosti koje pogoduju razvoju trgovine ljudima, postoje i drugi uzroci koji neku državu ili region mogu učiniti pogodnima za vrbovanje žrtava, od prirodnih katastrofa do strogih viznih i imigracionih propisa razvijenih zemalja. Različiti uzroci koji dovode do toga da neko postane žrtva trgovine ljudima mogu se podeliti na tzv. **push i pull faktore**, to jest na faktore koji nekoga teraju da napusti jedno mesto i preseli se u drugo. *Push* i *pull* faktori trgovine ljudima podudaraju se s faktorima koji dovode do migracija.

PUSH FAKTORI	PULL FAKTORI
<ul style="list-style-type: none"> • ukupne prilike u zemlji porekla • diskriminacija na tržištu rada • socijalni činioci • nasilje nad ženama • prisustvo stranih trupa u regionu • prirodne katastrofe 	<ul style="list-style-type: none"> • primamljive ponude za posao • bolji uslovi života u razvijenim i bogatijim zemljama • veće mogućnosti zaposlenja • želja za boljim životom • želja za životom bez nasilja • verovanje u lažna obećanja

⁹ Razvijenost zemlje destinacije ne treba posmatrati samu po sebi, već u kontekstu nerazvijenosti, siromaštva ili nestabilnosti zemlje porekla.

POGLAVLJE 2. PROCES TRGOVINE LJUDIMA – VRBOVANJE, KONTROLA I IZLAZAK IZ LANCA EKSPLOATACIJE

Uvod

U ovom poglavlju opisane su tri faze procesa trgovine ljudima: vrbovanje, tranzit i eksploatacija. Posebna pažnja posvećena je teškoćama koje žrtvu sprečavaju da izađe iz lanca trgovine ljudima i problemima s kojima se ona suočava kada to uspe.

Tri faze procesa trgovine ljudima

Proces trgovine ljudima odvija se u tri faze:

i. Vrbovanje

Vrbovanje ili regrutovanje za trgovinu ljudima često vrši osoba koju žrtva poznaje i u koju ima poverenja: drugarica, rođak, kum, komšija, tetka, dečko, muž i sl. Trgovac ljudima (osoba koja regrutuje, posrednik, poslodavac, korumpirani službenik, prevoznik, onaj koji vrši eksploataciju i organizuje pružanje usluga) zloupotrebljava poverenje žrtava i njihovu želju da žive bolje, a često, simulirajući ljubavnu vezu, i želju žrtve da bude voljena. Načini vrbovanja se razlikuju, kreativni su i promenljivi, ali ono što je svima zajedničko jeste obećanje dobrog posla, boljeg života i ispunjenja snova.

Najčešći načini vrbovanja:

- **Lažne poslovne i druge ponude od osoba koje žrtva poznaje** ili u koje ima poverenja.
- **Lažno zabavljanje (*lover boy*)** – mladić koji simulira ljubavnu vezu s devojkom, pa je u nekom trenutku, kada stekne njeno poverenje, poziva da pođe s njim u drugu zemlju/grad, gde će okušati sreću i započeti novi, srećniji život.
- **Obmanjujući oglasi za posao u različitim medijima (novine, internet, socijalne mreže)**. Poslovi koji se nude bolje su plaćeni i pružaju bolje uslove rada nego u zemlji u kojoj potencijalna žrtva živi.
- **Prodaja od strane porodice** – ponekad zbog siromaštva, ponekad zbog nekih drugih problema, ali ponekad i zbog toga što roditelji veruju da će njihovo dete imati bolji život na nekom drugom mestu, ne sanjajući da će ono postati rob.
- **Otmica** je moguć ali ne previše čest način regrutovanja za trgovinu ljudima.

Za vrbovanje žrtava trgovine ljudima sve više se koriste i moderne tehnologije, internet, socijalne mreže i sl.

ii. Tranzit

Tranzit podrazumeva **prebacivanje i prevoz žrtve na teritoriji jedne zemlje ili preko međunarodnih granica**, u pravcu konačne destinacije. Konačna destinacija je mesto gde postoji najveća tražnja i gde se ostvaruju najveći profiti od eksploatacije.

Žrtve trgovine ljudima prevoze se **kopnom, vazduhom i morem**. Za to se koriste **prava ili falsifikovana** dokumenta, a ponekad se

granica prelazi **ilegalno, van graničnih prelaza**. Neke žrtve se transportuju tajnim kanalima, sakrivene u kamionima, kombijima, na brodovima, ili prelaze granicu pešice, kroz šumu, preko reke i slično.

Prvu eksploataciju i nasilje žrtve mogu doživeti već na putu, pre nego što stignu na svoju destinaciju, a na putu do konačnog odredišta mogu biti i **više puta preprodavane**.

Transport ne podrazumeva uvek prelazak državne granice, pošto trgovina ljudima može biti i **internog** karaktera. Žrtve se mogu prevoziti iz **grada u grad**, iz jednog lokala ili bordela u drugi, iz kuće u kuću, a sve to u jednoj zemlji.

iii. Eksploatacija

Eksploatacija žrtava podrazumeva različite načine na koje se žrtve koriste radi postizanja **krajnjeg cilja trgovine ljudima**, a to je **ostvarivanje zarade za trgovca ljudima**.

U zavisnosti od toga da li se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prosjačenju, radu u kući ili nekom drugom obliku trgovine ljudima, žrtve se susreću s različitim oblicima nasilja i mučenja u cilju osiguravanja potpune kontrole nad njima i njihove poslušnosti.

Trgovac ljudima žrtvu kontroliše tako što je drži u izolaciji, strogo kontroliše njeno kretanje i oduzima joj lična dokumenta, navodno da bi ih „čuvao“, da bi joj „sredio“ radnu dozvolu i slično. Tako žrtva gubi svoj pravni identitet. Za mnoge žrtve to je **prvi put da odlaze iz svoje zemlje**; one **ne znaju jezik, ne znaju gde su**, ne znaju šta mogu da urade ni koja prava imaju. Ponekad se **plaše institucija**, pre svega **policije**, i ne žele da od njih zatraže pomoć. Uz to, trgovci ljudima nalaze način da ih uvere da ne treba da traže pomoć od policije zato što su **policajci korumpirani i svi rade zajedno**.

Poslušnost žrtve osigurana je pomoću nasilja, ucena i zastrašivanja, a pretnje se ne odnose samo na žrtvu, nego i na članove njene porodice. Često se podstiče stvaranje zavisnosti od droge i alkohola kako bi se slomio žrtvin otpor i osigurala njena potpuna poslušnost. Osim toga, žrtva se drži u stalnom strahu od mogućih posledica ako pobegne i prijavi se policiji, pre svega u uverenju da je ona sama počinila krivično delo, kao i da je policija korumpirana i u sprezi s trgovcima, što je u mnogim slučajevima tačno.

Žrtva trgovine ljudima primorana je da **radi po ceo dan bez odmora, oduzima joj se cela zarada ili najveći deo zarade**, nema pravo da se žali na uslove rada, u zavisnosti od vrste eksploatacije ima radnu **normu koju mora da dostigne**, inače **ne dobija hranu** ili biva na drugi način **kažnjena**.

Količina novca koju žrtva **eventualno dobija** od trgovca ljudima za svoj prinudni rad **nije od značaja** kada se određena situacija identifikuje kao trgovina ljudima sve dok su **prisutni ostali elementi koji ukazuju na eksploataciju**. Veoma je važno imati to u vidu, posebno zato što je poslednjih godina primećeno da eksploatacija žrtava trgovine ljudima u Srbiji podrazumeva manje nasilja nego ranije i bolje uslove „rada“, kako bi trgovci, u slučaju da budu otkriveni, lakše mogli da dokazuju da je žrtva s njima bila „dobrovoljno“.

Čest način kontrole je „**dužničko ropstvo**“. Naime, žrtvi se predoče troškovi koje je trgovac imao da bi ona došla u zemlju destinacije, uvećani za iznos kamate i troškova života, a žrtva se drži u uverenju da, čim isplati taj iznos, može da povрати svoju slobodu. Dinamiku

smanjivanja i povećavanja duga kontroliše sam trgovac, tako da, budući da joj se daje nada da će se data situacija završiti, žrtva ostaje poslušna i radi sve što se od nje zahteva, mada do potpune otplate duga nikad ne dođe.

Ipak, neophodno je uvek imati u vidu to da uslovi rada nisu od primarnog značaja da bi se određena situacija mogla smatrati trgovinom ljudima. Neretko se dešava da je žrtva živela u ekstremnom siromaštvu, a da su uslovi života u lancu eksploatacije za nju relativno bolji. Česta je i situacija emotivne zarobljenosti, kada trgovac manipuliše žrtvinom potrebom za ljubavlju i drži je u uverenju da je voli, a da njeno bavljenje prostitucijom nije posledica prinude, već ulaganje u njihovu zajedničku budućnost.

Žrtve najčešće **izlaze** iz lanca trgovine ljudima:

- **policijskim akcijama;**
- **uz pomoć klijenta ili trećeg lica;**
- nešto ređe **bekstvom;**
- tako što ih sam **trgovac ljudima pušta nakon što proceni da više ne mogu da mu donesu zaradu** te da zbog lošeg psihofizičkog stanja ne predstavljaju nikakvu opasnost za njega.

Ipak, **najveći procenat žrtava trgovine ljudima nikad ne izađe iz lanca eksploatacije*** ili, ako izađe, ostane izvan sistema pružanja pomoći.

(* Različiti izvori procenjuju da samo 10–25% žrtava trgovine ljudima uspe da se identifikuje i izbavi iz lanca trgovine ljudima. Manje optimistične procene govore o tek 1% identifikovanih od procenjenog broja žrtava trgovine ljudima u celom svetu.)

Kada žrtva **izađe iz lanca trgovine ljudima**, potrebno je **mного vremena i rada kako bi se ona oporavila i ponovo izgradila svoj život**. U tom periodu, njoj su potrebne **različite vrste pomoći**, od **medicinske**, kako bi se saniralo njeno loše zdravstveno stanje i fizičke povrede, do **psihološke pomoći i podrške**. Taj proces je izuzetno važan jer se žrtva vraća u isto ono okruženje iz koga je morala da ode i čekaju je isti problemi koje mora da reši. Treba joj pružiti svu pomoć kako bi povratila kontrolu nad svojim životom i kako se ne bi dogodilo da ponovo bude uvučena u lanac trgovine ljudima.

Problemi s kojima se žrtva trgovine ljudima suočava po izlasku iz lanca eksploatacije:

- briga o egzistenciji – gde će živeti i kako će se izdržavati, kao i njeni objektivni i subjektivni kapaciteti da pristojnu egzistenciju ostvari u kratkom roku;
- administrativne prepreke – žrtve često ne poseduju važeća lična i druga dokumenta na osnovu kojih mogu da dokažu svoj identitet i da ostvare pravo na zdravstvenu i socijalnu zaštitu;
- strah od stigmatizacije i osude od strane porodice / zajednice / nepoznatih ljudi zbog onoga što je bila prinuđena da radi, posebno kod žrtava seksualne eksploatacije;
- strah za ličnu bezbednost – čak i ako je trgovac u pritvoru, mnogi njegovi pomagači su na slobodi, kao i članovi porodice, prijatelji itd.; policija ima ograničene mogućnosti pružanja dugoročne zaštite, a svaki interes za žrtvu prestaje nakon njenog svedočenja na sudu;
- očekivanje da žrtva učestvuje u sudskom postupku i svojim preciznim, konzistentnim i uverljivim iskazom da ključni dokaz optužnici protiv trgovca i potpuno nerazumevanje njene odluke da ne učestvuje, da se povuče ili da nešto prećuti;

- očekivanje onih koji pružaju ili koordiniraju pružanje pomoći da žrtva zahvalno prihvati ponuđenu pomoć, odmah se oporavi i promeni svoj način života.

Zbog psiholoških posledica trgovine ljudima, veoma je važno žrtvi ostaviti dovoljno vremena za oporavak i razmišljanje (period refleksije). Svaki pokušaj da se ona natera na saradnju u krivičnom gonjenju učesnika u lancu trgovine ljudima tokom tog perioda ne samo da je štetan za žrtvu već najčešće može imati negativne posledice po sam postupak, posebno ako se postupak pretežno oslanja na iskaz žrtve. Naime, u prvo vreme po izlasku iz lanca trgovine ljudima žrtva najčešće nije u stanju da dâ konzistentan i pouzdan iskaz o onome što joj se dogodilo – zbog posledica traume, ali i zbog straha od trgovca i njegovih pomagača. Više o sprezi zdravstvenog stanja / posledica kod žrtve i učešću u krivičnom postupku pročitajte u Poglavlju 7 Priručnika.

Stereotipi i zablude o trgovini ljudima i njenim žrtvama

ZABLUDA	REALNOST
Trgovina ljudima obavezno podrazumeva prelazak državne granice.	Interna trgovina ljudima, u kojoj se čitav proces od vrbovanja do eksploatacije odvija na teritoriji jedne države, sve je prisutnija u svetu.
Svaka navodna žrtva trgovine ljudima je znala u šta se upušta i šta određena „poslovna“ ponuda zapravo znači i zato se ne može smatrati žrtvom.	Čak i ako prihvati predloženu situaciju ili da radi u uslovima eksploatacije, osoba može biti žrtva trgovine ljudima ukoliko se ponuda koju prihvati značajno razlikuje od uslova u zemlji odredištu ili ukoliko se koriste nedozvoljena sredstva. Navodni pristanak žrtve na eksploataciju ne menja činjenicu da se radi o trgovini ljudima.
Trgovine ljudima nema ako su žrtva i trgovac u vezi ili braku.	Partner ili supružnik često se mogu naći u ulozi eksploatatora, a „lažno zabavljanje“ dobro je razvijen način vrbovanja. Osim toga, veća je verovatnoća da će žrtvu vrbovati osobe koje ona poznaje nego potpuni stranci.
Legalni migranti ne mogu biti žrtve trgovine ljudima.	Žrtve trgovine ljudima u zemlju destinacije ponekad ulaze ilegalno, ali vrlo često one dolaze legalno, s važećim pasošem, i tu borave na osnovu važeće turističke vize, radne dozvole i sl. Postoje različiti načini na koje trgovci regulišu boravak i pravni status žrtava trgovine ljudima koje eksploatišu kako bi smanjili rizik da ih imigracioni organi otkriju i deportuju u zemlju porekla.
Žrtve trgovine ljudima su samo žene i deca.	Žene i deca jesu najčešće, ali ne i isključive žrtve trgovine ljudima. Poslednjih godina se u našoj zemlji beleži sve veći broj muškaraca žrtava trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije, koji prolaze kroz istu torturu i zastrašivanje kao seksualno eksploatisane žene i devojke.

ZABLUDA	REALNOST
<p>Žrtve trgovine ljudima u svakom trenutku mogu da se vrate kući i da prestanu da rade ono što rade.</p>	<p>Žrtve retko uspeju da pobegnu iz lanca trgovine ljudima. Trgovci njihovu poslušnost i ostanak obezbeđuju upotrebom nasilja ili pretnjom nasiljem, ne samo prema žrtvi već i prema njenoj porodici. Osim toga, žrtve su često u nepoznatoj zemlji, bez legalnih dokumenata, u strahu od imigracionih vlasti i dodatno zastrašene da će odgovarati zbog krivičnih dela koja su izvršile pod prinudom.</p>
<p>Sve žrtve trgovine ljudima su u lanac eksploatacije ušle nasilnim putem i protiv svoje volje.</p>	<p>Kod trgovine ljudima u našem regionu, otmice su veoma retke. Većina žrtava je zapravo prevarena ili namamljena da dâ dobrovoljni pristanak lažnim obećanjima o boljem životu ili boljim mogućnostima zaposlenja u zemlji destinacije.</p>
<p>Ako osoba izjavi da živi lakše i ekonomski bolje nego ranije, onda ne možemo govoriti o trgovini ljudima.</p>	<p>Trgovci najčešće vrbuju svoje žrtve među veoma siromašnim osobama; kupuju im hranu, odeću, poklone, daju im manje sume novca, i na taj način im stvaraju iluziju blagostanja, dok ostvaruju zaradu eksploatišući njihov rad.</p>
<p>Osoba ne može biti žrtva trgovine ljudima ako nije seksualno eksploatisana.</p>	<p>Seksualna eksploatacija je samo jedan oblik trgovine ljudima. Mnogi ljudi su žrtve prinudnog rada, prisilnog prosjačenja, prinude na vršenje krivičnih dela itd., gde nema seksualnog nasilja ili se seksualno nasilje koristi kao način kažnjavanja, a ne kao profitna aktivnost.</p>
<p>Žrtve trgovine ljudima su izložene fizičkom nasilju, nemaju nikakvu slobodu kretanja, nemaju lična dokumenta i nisu plaćene za svoj rad.</p>	<p>U velikom broju slučajeva, žrtve trgovine ljudima su izložene teškom nasilju i fizičkim ograničenjima slobode, ali vrlo često se njihova poslušnost osigurava pretnjama, manipulacijom i na druge nenasilne načine, zbog čega one na prvi pogled izgledaju slobodno da donose odluke o svom životu.</p>
<p>Ako žrtva trgovine ljudima odbije pomoć, onda se ne radi o žrtvi trgovine ljudima.</p>	<p>Postoji mnogo razloga za to što neka osoba ne želi da prihvati pomoć i da sebe vidi kao žrtvu eksploatacije, što često može da znači i odbijanje učešća u sudskom postupku. Međutim, takav stav žrtve ne sme uticati na njen status i njen pristup pomoći.</p>

POGLAVLJE 3. MEĐUNARODNO I EVROPSKO PRAVO

Uvod

Ovo poglavlje pruža pregled postojećih međunarodnih i evropskih pravnih instrumenata o trgovini ljudima. Njegov glavni cilj je da pitanje trgovine ljudima stavi u kontekst međunarodnog prava i ljudskih prava i da advokatima pruži korisne resurse.

Poglavlje daje odgovor na pitanje kako se trgovina ljudima, prinudni rad, ropstvo i prakse slične ropstvu definišu u međunarodnom pravu. Takođe se bavi pitanjima kao što su razlika između trgovine ljudima i seksualnog rada, trgovine ljudima i krijumčarenja i trgovine ljudima i prinudnog rada.

Međunarodni instrumenti

Osnovni međunarodni instrument jeste *Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom* (takođe se naziva Palermo protokol ili Protokol o trgovini ljudima). Protokol o trgovini ljudima jedan je od tri protokola uz Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. Konvenciju, Protokol o trgovini ljudima i Protokol o krijumčarenju (*Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom*) usvojila je Generalna skupština UN u novembru 2000, a nakon toga je, 2005. godine, usvojen Protokol o vatrenom oružju (*Protokol o borbi protiv nezakonite proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem*). Oni su prvenstveno instrumenti za sprovođenje zakona u cilju unapređenja prekogranične saradnje vlada i obezbeđivanja da sve zemlje imaju adekvatne zakone za rešavanje tih krivičnih dela. Protokol o trgovini ljudima sastoji se od tri instrumenta: samog protokola, relevantnih odeljaka matične konvencije i Interpretativnih napomena (*Travaux Preparatoires*), u kojima se navode objašnjenja nekih od odredaba Protokola. Srbija je potpisala i Konvenciju protiv organizovanog kriminala i Protokol o trgovini ljudima.

Termin „trgovina ljudima“ prvi put je upotrebljen krajem 19. veka. Ipak, otad postoji stalna konfuzija povodom tačnog značenja tog termina, to jest praksi protiv kojih se treba boriti. Protokol, prvi put, sadrži međunarodno priznatu pravno obavezujuću definiciju trgovine ljudima (pogledati stranicu 26, „Šta je trgovina ljudima“, za detaljniji opis).

Razni međunarodni sporazumi bave se različitim vrstama kršenja ljudskih prava do kojih dolazi u procesu trgovine ljudima. Najvažniji su *Konvencija o ropstvu* (1926), *Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem, ustanova i praksi sličnih ropstvu* (1956), *Konvencije Međunarodne organizacije rada o prinudnom radu* br. 29 (1930) i br. 105 (1957) i *Protokol uz Konvenciju o prinudnom radu iz 1930. (2014)* (koji Srbija nije ratifikovala), *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (ICCPR, 1966), *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (ICESCR, 1966), *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* (CEDAW, 1979), *Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka* (CAT, 1984), *Konvencija o pravima deteta* (CRC, 1989), *Međunarodna konvencija o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije* (CERD, 1965), *Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica* (ICRMW, 1990).

Ostale relevantne Konvencije MOR su *Konvencija o zaštiti nadnica* (C. 95, 1949), *Konvencija o migraciji radi zaposlenja* (revidirana) (C. 97, 1949), *Konvencija o migracijama u uslovima zloupotrebe i unapređenju jednakih mogućnosti i tretmana radnika migranata* (C. 143, 1975), *Konvencija o privatnim agencijama za zapošljavanje* (C. 181, 1997), *Konvencija o najgorim oblicima dečjeg rada* (C. 182, 1999), *Konvencija o domaćim radnicima* (C. 189, 2011) (koju Srbija nije ratifikovala) i *Konvencija o nasilju i zlostavljanju u svetu rada* (C. 190, 2019) (koju Srbija nije ratifikovala).

Neobavezujući međunarodni instrumenti

Ključan instrument zasnovan na ljudskim pravima je dokument Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava OHCHR iz 2002. godine: Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima (u daljem tekstu: Smernice OHCHR)¹⁰, koji ima za cilj da pruži osnovu za razvoj, primenu i vrednovanje odgovora na trgovinu ljudima zasnovanog na ljudskim pravima. Smernice obuhvataju prevenciju, zaštitu i pomoć, kao i kriminalizaciju, kažnjavanje i pravno zadovoljenje. Godine 2010, OHCHR je objavio Komentar koji razrađuje principe i smernice i daje uputstvo o njihovom pravnom statusu.¹¹

Od interesa su takođe *Smernice MOR za zakonodavstvo i sprovođenje zakona u oblasti trgovine ljudima i eksploatacije u vidu prinudnog rada*¹² i *Deklaracija MOR o osnovnim principima i pravima na radu* (iz 1998. godine, izmenjena i dopunjena 2022) i Prilog o njenoj primeni i praćenju.¹³ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena izdao je posebnu *Opštu preporuku o trgovini ženama i devojčicama u kontekstu globalne migracije* (GR 38).¹⁴

Posebne smernice u vezi s položajem žrtava pružaju *Deklaracija Ujedinjenih nacija (UN) o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći*¹⁵ i *Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju*¹⁶.

Evropski instrumenti

Važan instrument koji je usmeren na ljudska prava jeste *Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima* (u daljem tekstu: Konvencija SE protiv trgovine ljudima), koja je usvojena 2005, a stupila na snagu 2008. godine, i čija je Srbija potpisnica. Konvencija eksplicitno prepoznaje trgovinu ljudima kao kršenje ljudskih prava, i prepoznaje i transnacionalnu i domaću trgovinu ljudima. U pogledu radne eksploatacije, (neobavezujuće) *Smernice o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije*¹⁷

¹⁰ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (2002), *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking* (E/2002/68/Add. 1). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Traffickingen.pdf>.

¹¹ Office of the UN High Commissioner for Human Rights (2010), *Commentary Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*. Dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/Commentary_Human_Trafficking_en.pdf.

¹² Human Trafficking and Forced Labour Exploitation, Guidelines for Legislation and Law Enforcement (2005). Dostupno na: <https://www.ilo.org/media/319661/download>.

¹³ ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. Dostupno na: <https://www.ilo.org/ilo-declaration-fundamental-principles-and-rights-work>.

¹⁴ General Recommendation 38 on trafficking of women and girls in the context of global migration (2020). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no38-2020-trafficking-women#:~:text=Summary,align%20with%20mixed%20migration%20flows>.

¹⁵ *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, UN General Assembly Resolution A/RES/40/34 of 29 November 1985. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>.

¹⁶ *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, UN General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>.

¹⁷ *Guidance Note on preventing and combating human trafficking for the purpose of labour exploitation* (GRETA 2020(12)). Dostupno na: <https://edoc.coe.int/en/trafficking-in-human-beings/10277-guidance-note-on-preventing-and-combating-trafficking-in-human-beings-for-the-purpose-of-labour-exploitation.html>.

Saveta Evrope koje je usvojila GRETA, Grupa eksperata zadužena za praćenje Konvencije SE protiv trgovine ljudima, navode ključne pokazatelje za pravilno funkcionisanje inspektorata rada, identifikaciju žrtava i pomoć, kao i odgovore krivičnog pravosuđa. Slično tome, prateći pristup usredsređen na ljudska prava i žrtve, *Preporuka o trgovini ljudima u svrhu radne eksploatacije* (2022) Saveta Evrope¹⁸ poziva države članice da usvoje nacionalne zakone i politike za rešavanje problema radne eksploatacije.

Relevantna je i *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (Istanbulska konvencija iz 2011. godine), koja zahteva od strana da razviju sveobuhvatne i koordinisane postupke i usluge podrške u cilju okončanja svih oblika nasilja nad ženama, a koji obuhvataju i državne institucije i NVO.

Još jedan ključni evropski instrument jeste *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (EKLJP) iz 1950. godine. Član 4 navodi da se niko ne sme držati u ropstvu ili ropском položaju i da se ni od koga ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad. Prema Evropskom sudu za ljudska prava (ESLJP), trgovina ljudima predstavlja kršenje člana 4 Konvencije bez potrebe za utvrđivanjem da li treba da bude kvalifikovana kao ropstvo, ropски položaj ili prinudni rad (*Rantsev protiv Kipra i Rusije*, predstavka br. 25965/04, 7. januar 2010. (strana 28), i *S. M. protiv Hrvatske*, predstavka br. 60561/14, 25. jun 2020. (strana 32)).¹⁹

KLJUČNA PRAVA U OKVIRU TRGOVINE LJUDIMA²⁰

Pravo na život, slobodu i bezbednost (čl. 2 i 6 Povelje EU; čl. 2 i 5 EKLJP; čl. 6 i 9 ICCPR; čl. 6 i 37 CRC; čl. 5 CERD; čl. 9 i 16 ICRMW)

Pravo na slobodu od ropstva, ropskog položaja, prinudnog rada ili prisilnog rada (čl. 5 Povelje EU; čl. 4 ECHR; čl. 8 ICCPR; čl. 10 ICESCR; čl. 11 ICRMW; Konvencija protiv ropstva i prinudnog rada)

Pravo na odsustvo prodaje, trgovine, obećanja ili primoravanja na brak (čl. 16 CEDAW; čl. 1 Konv. o praksama nalik ropstvu; čl. 37 Konvencije SE o trgov. ljudima)

Pravo da se ne bude podvrgnut mučenju, nečovečnom, nehumanom i ponižavajućem postupanju ili kazni (čl. 4 Povelje EU; čl. 3 EKLJP; čl. 7 ICCPR; čl. 3 CAT; čl. 37 CRC; čl. 10 ICRMW)

Pravo na slobodu od rodno zasnovanog nasilja (čl. 2 CEDAW; Istanbulska konvencija; Dir. (EU) 2024/1385 o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici)²¹

Pravo na slobodu izbora zanimanja i poštene i pravične uslove rada (čl. 15 i 31 Povelje EU; čl. 6 i 7 ICESCR; čl. 11 CEDAW; čl. 32 CRC; čl. 25 ICRMW; čl. 9 MOR Konv. br. 143 o migracijama u uslovima zloupotrebe)

¹⁸ *Recommendation CM/Rec (2022)21 (2023) of the Committee of Ministers to member States on preventing and combating trafficking in human beings for the purpose of labour exploitation*. Preporuka se oslanja na rad na nadzoru i na smernice koje je pripremila GRETA, na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava, kao i na zaključke i odluke Evropskog komiteta za socijalna prava. Memorandum sa objašnjenjima sadrži sveobuhvatan paket mera. Dostupno na: <https://edoc.coe.int/en/trafficking-in-human-beings/11413-preventing-and-combating-trafficking-in-human-beings-for-the-purpose-of-labour-exploitation-recommendation-cmrec202221.html>.

¹⁹ Pogledati i ESLJP *L. E. protiv Grčke*, predstavka br. 71545, 21. januar 2016; *Chowdury i drugi protiv Grčke*, predstavka br. 21884/15, 30. mart 2017; *V. C. L. i A. N. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, predstavke br. 77587/12 i 74603, 16. februar 2021.

²⁰ Okviri u kojima se navode međunarodni standardi originalno se zasnivaju na dokumentu *Prevent, Combat, Protect: Human Trafficking, Joint UN Commentary on the EU Directive – A Human Rights-Based Approach* (2011), str. 23. Dostupno na: www.unhcr.org/refworld/docid/4edcb932.html. Ažurirani su u junu 2024.

²¹ Direktiva (EU) 2024/1385 Evropskog parlamenta i Saveta od 14. maja 2024. godine o borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja.

Pravo na bezbedno i zdravo radno okruženje (MOR K. 187, 197)

Pravo na zaštitu od nasilja, uznemiravanja i zlostavljanja na radu (MOR K. 189, 190)

Pravo na slobodu udruživanja i kolektivno pregovaranje (čl. 21 ICCPR; MOR K. 87, 98, 154)

Pravo na zaštitu od nasilne prakse zapošljavanja i socijalnu zaštitu (MOR K. 97, 143)

Pravo na minimalnu zaradu (MOR K. 26, 99, 131; Dir. (EU) 2022/2041 o adekvatnim minimalnim zaradama u Evropskoj uniji)

Pravo na slobodu izražavanja i informisanost (čl. 10 EKLJP; čl. 19 ICCPR; čl. 13 ICRMW; čl. 11 Povelje EU)

Pravo svojine (čl. 15 ICRMW; čl. 17 Povelje EU)

Pravo na držanje ličnih dokumenata (čl. 21 ICRMW)

Pravo na zdravlje (čl. 12 ICESCR; čl. 5 CERD; čl. 14 CEDAW; čl. 24 i 39 CRC; čl. 28 ICRMW)

Pravo na slobodu kretanja (čl. 12 ICCPR; čl. 15, st. 4 CEDAW; čl. 5 CERD; čl. 8 ICRMW; čl. 45 Povelje EU)

Pravo na privatnost i zaštitu porodičnog života (čl. 8 ECHR; čl. 17 ICCPR; čl. 9 i 10 CRC; čl. 14 ICRMW; čl. 7 Povelje EU)

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti (čl. 8 EKLJP; Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti (GDPR), posebno čl. 9²²; čl. 8 Povelje EU)

Pravo na nediskriminaciju, jednakost pred zakonom i jednaku zakonsku zaštitu (čl. 14 EKLJP; čl. 2, 14 i 26 ICCPR; čl. 2 i 3 ICESCR; čl. 2 CEDAW; čl. 2 CRC; čl. 2 i 5 CERD; čl. 1 i 24 ICRMW; čl. 20 i 21 Povelje EU)

Pravo na delotvoran pravni lek (čl. 13 EKLJP; čl. 2 ICCPR; čl. 6 CERD; čl. 15 Konv. SE protiv trg. ljudima; Evr. konv. o naknadi žrtvama krivičnog dela: MOR Protokol iz 2014. uz Konvenciju o prinudnom radu iz 1930; MOR K. 95 (Zaštita zarada); MOR K. 181 (Privatne agencije za zapošljavanje); OHCHR Smernice br. 9; Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju iz 2005;²³ Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći iz 1985;²⁴ Direk. EU o trgovini ljudima iz 2024; Dir. EU o žrtvama; čl. 47 Povelje EU)

Pravo na međunarodnu zaštitu / princip zabrane proterivanja (čl. 14 Prot. o trg. ljudima; čl. 40 Konv. SE protiv trg. ljudima; čl. 3 EKLJP; čl. 33 Konvencije o izbeglicama iz 1951; UNHCR *Smernice o međunarodnoj zaštiti: Primena člana 1.A (2) Konvencije iz 1951. i/ili Protokola iz 1967. koji se odnosi na status izbeglica za žrtve trgovine ljudima i lica koja su u opasnosti od trgovine ljudima* (HCR/GIP/06/07);²⁵ Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) (2020), *Smernice o pravu žrtava trgovine ljudima i lica u riziku od trgovine ljudima na međunarodnu zaštitu* (GRETA (2020) 06);²⁶ OEBS (2014) *Vodeći principi o ljudskim pravima u okviru povratka žrtava trgovine ljudima*;²⁷ čl. 3 CAT; čl. 7 ICCPR; čl. 22 CRC; čl. 3, st. 3 Evr. konvencije o ekstradiciji; čl. 4 i 19 Povelje EU)

²² Čl. 9 GDPR štiti tzv. osetljive podatke, kao što su podaci o nečijem rasnom ili etničkom poreklu, zdravlju, seksualnom životu ili seksualnoj orijentaciji. Potonje uključuje činjenicu da se neko bavi ili se bavio seksualnim radom.

²³ *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law* (UN GA resolution 60/147, 15 December 2005). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>.

²⁴ *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* (UN GA resolution 40/34, 29 November 1985). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>.

²⁵ Dostupno na: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/713200>.

²⁶ Dostupno na: <https://rm.coe.int/guidance-note-on-the-entitlement-of-victims-of-trafficking-and-persons/16809ebf44>.

²⁷ Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/8/124268.pdf>.

Pravo na traženje azila (čl. 14 Prot. UN o trg. ljudima; čl. 40 Konv. SE protiv trg. ljudima: Konvencija o izbeglicama iz 1951; čl. 18 Povelje EU)

Instrumenti Evropske unije

Na nivou Evropske unije (EU), *Revidirana direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 5. aprila 2011. godine o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava* iz 2024. godine (u daljem tekstu: Dir. EU THB 2024)²⁸ i *Direktiva 2012/29/EU kojom se utvrđuju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela* (u daljem tekstu: Direktiva EU o žrtvama) predstavljaju najrelevantnije instrumente. Iako one nisu obavezujuće za Srbiju, mogu se smatrati dokumentima koji postavljaju standarde.

Slično originalnoj Direktivi EU o borbi protiv trgovine ljudima iz 2011, revidirana Direktiva EU o borbi protiv trgovine ljudima iz 2024. prepoznaje trgovinu ljudima kao grubo kršenje ljudskih prava. Cilj joj je da zauzme integrisan, holistički pristup i pristup ljudskim pravima i posebnu pažnju posvećuje identifikaciji, pomoći, zaštiti, neprocesuiranju i obeštećenju žrtava, uključujući i decu žrtve. Revidirana Direktiva proširuje definiciju trgovine ljudima koja se nalazi u Protokolu UN kako bi obuhvatila eksploataciju surogat majčinstva, prisilni brak i nezakonito usvojenje kao oblike eksploatacije (čl. 2), utvrđuje upotrebu informacionih i komunikacionih tehnologija kao otežavajuću okolnost u odnosu na širenje slika seksualne prirode koje uključuju žrtvu (čl. 4), pojačava sankcije pravnim licima (čl. 6), obavezuje na kriminalizaciju namernog i svesnog korišćenja usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima (čl. 18a), čini prikupljanje podataka o trgovini ljudima širom EU obaveznim (čl. 19a) i zahteva od država članica EU da uspostave ili ojačaju mehanizme upućivanja i imenuju nacionalne koordinateure za borbu protiv trgovine ljudima (i opciono nezavisne izvestioce) i kontakt tačke za prekogranično upućivanje žrtava (čl. 11). Zajednički komentar Agencija UN iz 2011. *Prevent, Combat, Protect: Human Trafficking* pruža opširne komentare zasnovane na ljudskim pravima o originalnoj Direktivi iz 2011.²⁹

Direktiva 2012/29/EU, kojom se utvrđuju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela³⁰, uspostavlja minimalne standarde o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela i osigurava da se one priznaju i tretiraju s poštovanjem. Njome se jačaju prava žrtava i članova njihovih porodica na informacije, podršku i zaštitu i jačaju njihova procesna prava u krivičnom postupku. Ona takođe zahteva od zemalja EU da obezbede odgovarajuće obuke za službenike koji mogu doći u kontakt sa žrtvama. Direktiva je deo takozvanog Paketa za žrtve, čiji je cilj jačanje prava žrtava u EU, bez obzira na to odakle dolaze ili gde žive ili gde se krivično delo događa.

Pored Direktive o borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti prava žrtava, relevantne su još neke direktive EU:

- Direktiva 2004/81/EZ o privremenoj boravišnoj dozvoli za žrtve trgovine ljudima koje saraduju s nadležnim organima³¹ predviđa period za refleksiju i dozvolu za privremeno boravište tokom krivičnog postupka za žrtve koje saraduju s nadležnim organima, uključujući materijalnu, medicinsku, pravnu i drugu pomoć, kao i pristup obrazovanju i tržištu rada.

²⁸ Savet EU je usvojio revidiranu Direktivu o borbi protiv trgovine ljudima 27. maja 2024. Originalni naziv: *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims* (COM/2022/732 final). Dostupno na: [EUR-Lex - 52022PC0732 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/lexUri.do?uri=EUR-Lex%3A52022PC0732-EN).

²⁹ *Prevent, Combat, Protect: Human Trafficking, Joint Commentary on the EU Directive – A Human Rights-Based Approach*. Dostupno na: www.unhcr.org/refworld/docid/4edcbf932.html.

³⁰ Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. kojom se utvrđuju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela, koja zamenjuje Okvirnu direktivu Saveta 2001/220/JHA.

³¹ Direktiva Saveta o boravišnoj dozvoli koja se izdaje državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili koji su bili predmet radnje za olakšavanje ilegalne imigracije, a koji saraduju s nadležnim organima (2004/81/EZ, 29. april 2004).

- Direktiva 2004/80/EZ, koja se odnosi na kompenzaciju žrtvama krivičnih dela³², nastoji da osigura da svaka država članica ima uspostavljenu nacionalnu šemu koja garantuje pravičnu i odgovarajuću kompenzaciju žrtvama nasilnog namernog krivičnog dela i koja je dostupna žrtvama bez obzira na to gde u EU lice postane žrtva krivičnog dela.
- Direktiva 2011/93/EU o borbi protiv seksualnog zlostavljanja, seksualne eksploatacije dece i dečje pornografije³³ obavezuje države članice da kriminalizuju potražnju za dečjom prostitucijom i pornografijom i umešanost dece u seksualnu eksploataciju, uključujući seksualni turizam i aktivnosti kao što je „vrbovanje“ (sprijateljiti se s decom s namerom da budu seksualno zlostavljana). Posebna pažnja posvećena je prevenciji, zaštiti dece žrtava od dodatnih trauma koje proističu iz krivičnog postupka, uključujući pristup besplatnom advokatu, kao i tretman prestupnika, kako ne bi ponovo izvršili zlostavljanje.
- Direktiva 2009/52/EZ, koja navodi minimalne standarde o sankcijama i merama protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji ilegalno borave u određenoj zemlji³⁴, predviđa krivične kazne u slučaju posebno eksploatatorskih uslova rada i kada poslodavac zna da je radnik žrtva trgovine ljudima ili maloletnik. Takođe zahteva od država članica da obezbede da poslodavci budu obavezni da isplaćuju zaostale isplate radnicima, kao što su neisplaćene naknade.
- Direktiva 2014/36/EU o sezonskim radnicima³⁵ ima za cilj da obezbedi pravedna i transparentna pravila za prijem sezonskih radnika iz zemalja van EU i pristojne uslove rada i života i jednaka prava za te radnike; da spreči da sezonski radnici iz zemalja van EU ostanu/rade u EU bez dozvole; da se tim radnicima olakša povratak na sezonski rad u EU narednih godina.
- **Direktiva (EU) 2022/2041 o adekvatnim minimalnim zaradama u Evropskoj uniji**³⁶ uspostavlja okvir za adekvatnost zakonom propisanih minimalnih zarada; promovise kolektivno pregovaranje o određivanju plata; poboljšava efektivni pristup radnika njihovim pravima na zaštitu minimalnih zarada gde je to predviđeno nacionalnim zakonodavstvom i/ili kolektivnim ugovorima.
- Direktiva (EU) 2024/1260 o privremenom i trajnom oduzimanju imovine³⁷ podstiče države članice da preduzmu neophodne mere kako bi omogućile mogućnost korišćenja trajno oduzete imovine za javni interes ili društvene svrhe, uključujući restituciju i obeštećenje žrtvama.
- Direktiva (EU) 2024/1385 o borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja³⁸ obavezuje države članice da kriminalizuju sakaćenje ženskih genitalija, prisilni brak, deljenje intimnih slika bez saglasnosti, sajber uhođenje, sajber uznemiravanje i sajber podsticanje na mržnju ili nasilje.
- Novousvojeni dokument EU o detaljnoj proveru u okviru korporativne održivosti³⁹ ima za cilj da promovise održivo i odgovorno korporativno ponašanje i zahteva od kompanija da isprave kršenja ljudskih prava protiv pogođenih pojedinaca, zajednica ili životne sredine.

Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (2000/C 364/01) takođe utvrđuje relevantna prava, kao što su zabrana ropstva i prinudnog rada (čl. 5) i pravo na slobodu i bezbednost (čl. 6).

³² Direktiva Saveta 2004/80/EZ od 29. aprila 2004. koja se odnosi na naknadu žrtvama krivičnih dela.

³³ Direktiva 2011/93/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 13. decembra 2011. o borbi protiv seksualnog zlostavljanja i seksualne eksploatacije dece i dečje pornografije, kojom se zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2004/68/JHA. Videti i: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240408IPR20311/child-sexual-abuse-online-current-rules-extended-until-april-2026>.

³⁴ Direktiva 2009/52/EZ Evropskog parlamenta i Saveta od 18. juna 2009. godine predviđa minimalne standarde o sankcijama i merama protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji ilegalno borave u određenoj zemlji.

³⁵ Direktiva 2014/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 26. februara 2014. o uslovima za ulazak i boravak državljana trećih zemalja u svrhu zapošljavanja u statusu sezonskih radnika.

³⁶ Direktiva (EU) 2022/2041 Evropskog parlamenta i Saveta od 19. oktobra 2022. godine o adekvatnim minimalnim zaradama u Evropskoj uniji.

³⁷ Direktiva (EU) 2024/1260 Evropskog parlamenta i Saveta od 24. aprila 2024. godine o povraćaju i oduzimanju imovine. Dostupno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401260.

³⁸ Direktiva (EU) 2024/1385 Evropskog parlamenta i Saveta od 14. maja 2024. godine o borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja.

³⁹ Zakonodavna rezolucija Evropskog parlamenta od 24. aprila 2024. o predlogu direktive Evropskog parlamenta i Saveta o detaljnoj proveru u okviru korporativne održivosti i o izmenama i dopunama Direktive (EU) 2019/1937 (COM(2022)0071 – C9-0050/2022 – 2022/0051(COD)), koju je Svet odobrio 24. maja 2024.

Šta je trgovina ljudima?

Definicija trgovine ljudima iz člana 3 Protokola Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima pruža međunarodnoj zajednici zajedničke osnove za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, kao i za pomoć žrtvama i zaštitu žrtava trgovine ljudima. Definicija ima tri sastavna elementa. Za odrasle, sva tri elementa moraju biti prisutna da bi se radilo o krivičnom delu trgovine ljudima.

DEFINICIJA TRGOVINE LJUDIMA		
RADNJE <ul style="list-style-type: none"> • regrutovanje • prevoz • premeštanje • skrivanje • prihvatanje lica 	SREDSTVA <ul style="list-style-type: none"> • pretnja ili upotreba sile ili drugih oblika prisile • otmica • prevara • obmana • zloupotreba moći ili položaja ranjivosti • davanje ili primanje plaćanja ili beneficija za postizanje pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem 	SVRHA <p>Eksploatacija, uključujući:</p> <ul style="list-style-type: none"> • eksploataciju prostitucije drugih ili ostale oblike seksualne eksploatacije; • prinudni rad; • ropstvo ili prakse slične ropstvu; • ropški položaj; • vađenje organa; • ostale oblike eksploatacije.

Definicija dalje navodi:

- pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju nije relevantan kada je korišćeno bilo koje od navedenih obmanjujućih ili prinudnih sredstava (čl. 3b);
- vrbovanje, prevoz, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta u svrhu eksploatacije smatra se „trgovinom ljudima“ čak i ako ne uključuje neko od obmanjujućih ili prinudnih sredstava navedenih u definiciji (čl. 3c);
- „dete“ označava svako lice mlađe od osamnaest godina života (čl. 3d).

Osnovni elementi definicije su stoga:

- a. premeštanje lica s jednog mesta na drugo
- b. uz upotrebu obmane, prisile ili zloupotrebe moći
- c. u uslove eksploatacije.

Premeštanje s jednog mesta na drugo

Proces vrbovanja može se odvijati na formalne i neformalne načine. U mnoge slučajeve trgovine ljudima uključene su legalne ili ilegalne agencije za zapošljavanje, ali isto tako i članovi porodice, prijatelji ili poznanici mogu vršiti ulogu vrbovanja.

Trgovina ljudima se često odvija između dve zemlje, ali do nje takođe može doći bez prelaska međunarodnih granica. Prema matičnoj Konvenciji o transnacionalnom organizovanom kriminalu, trgovina ljudima se mora odrediti

VAŽNO!

U slučaju kada je žrtva **dete**, krivično delo trgovina ljudima postoji i kada element „sredstva“ nije prisutan, jer se smatra da zbog svog uzrasta, neiskustva i ranjivosti deca treba da budu posebno zaštićena (čl. 3c, videti u nastavku).

kao krivično delo u domaćem zakonodavstvu „nezavisno od transnacionalne prirode ili učešća grupe organizovanog kriminala“ (čl. 34, st. 2). Konvencija Saveta Evrope protiv trgovine ljudima eksplicitno obuhvata i internu i prekograničnu trgovinu ljudima.

Trgovina ljudima može se odvijati kako legalnim, tako i ilegalnim migracionim kanalima. Neki migranti ulaze u zemlju ilegalno, dok drugi ulaze s legitimnim vizama ili radnim dozvolama, a njihov boravak postaje ilegalan tek kad se otrgnu od kontrole poslodavca koji ih zloupotrebljava.

Prevara, obmana ili zloupotreba moći ili položaja ranjivosti

Uključivanje prevare, obmane i zloupotrebe moći ili položaja ranjivosti jasno znači da do trgovine ljudima može doći bez primene (fizičke) sile. Obmana se može odnositi na prirodu posla ili usluga – recimo, žrtvi trgovine ljudima obećava se posao pomoći u kući, a biva primorana da pruža seksualne usluge – ali u mnogim slučajevima trgovci ljudima obmanjuju svoje žrtve o uslovima u kojima će biti primorane da rade/žive. Na primer, ako je žena žrtva trgovine ljudima radi seksualnog rada ili pomoći u kući, ona možda zna da će raditi kao seksualna radnica ili pomoć u kući, ali ne i da će biti lišena slobode i zarade. Činjenica da je neko prvobitno pristao na seksualni rad ili bilo koju drugu vrstu posla ne isključuje da je to lice žrtva trgovine ljudima kada su prisutna sva tri elementa definicije (za pitanje pristanka takođe pogledati i str. 33 i ESLJP *Krachunova protiv Bugarske*⁴⁰ i *S. M. protiv Hrvatske*).

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)

***Siliadin protiv Francuske*, 26. jul 2005, predstavka br. 73316/01**

U slučaju maloletnice iz Togo koja je dovedena u Francusku, Sud je utvrdio da je ona bila podvrgnuta **prinudnom radu** jer je godinama radila za porodicu koja ju je eksploatisala „bez predaha, protiv njene volje i bez plate“, dok je ilegalno boravila u zemlji, plašeći se da će je policija uhapsiti.

Sud je takođe utvrdio da je ona bila podvrgnuta **modernom obliku ropstva**. Kao relevantne faktore u proceni da li situacija predstavlja savremeni oblik ropstva, Sud je naveo:

- postoji kontrola kretanja osobe ili fizičkog okruženja;
- postoji element psihološke kontrole;
- preduzete su mere za sprečavanje ili odvratanje od bekstva;
- postoji kontrola seksualnosti i prinudnog rada.

Iako u nekim slučajevima trgovci ljudima primenjuju nasilje, u mnogim slučajevima oni zloupotrebljavaju ranjivu situaciju žrtve trgovine ljudima. Prema *Interpretativnim napomenama* o čl. 3 Protokola, zloupotreba položaja ranjivosti odnosi se na „svaku situaciju u kojoj uključeno lice nema stvarnu i prihvatljivu alternativu osim da se pokori datom zlostavljanju“ (stav 63).⁴¹

To uključuje, na primer, situacije u kojima žrtve ne govore određeni jezik, oduzeta su im lična dokumenta, nemaju legalni boravišni status ili radnu dozvolu, zabranjeno im je da napuštaju radno mesto bez pratnje ili da imaju kontakte sa svojom porodicom ili spoljnim svetom, ili im se preti odmazdom protiv njih, dece ili drugih bliskih lica. Na taj način, žrtve se dovode u situaciju zavisnosti od svojih otmičara bez

⁴⁰ ESLJP *Krachunova protiv Bugarske*, pred. br. 18269/18, 28. novembar 2023. Dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-229129%22%7D>].

⁴¹ Sprečavanje kriminala i krivično pravosuđe, izveštaj *Ad hoc* komisije za izradu konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala u radu od svoje prve do jedanaeste sesije, Prilog, *Interpretativne napomene za zvaničnu evidenciju (Travaux Préparatoires) u okviru dogovora o Konvenciji Ujedinjenih nacija o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i njenim protokolima*, Generalna skupština UN, 3. novembar 2000. (A/55/383/Add.1), dostupno na: <http://www.odccp.org/crime-cicp-convention-documents.html>.

stvarne i prihvatljive alternative osim da se pokore.

„Davanje ili primanje plaćanja ili beneficija za postizanje pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem“ ukratko znači davanje plaćanja ili beneficija licu koja kontroliše žrtvu. To se, na primer, odnosi na situacije u kojima se licu koje ima kontrolu nad žrtvom plaća da isporuči žrtvu trećem licu u cilju eksploatacije žrtve.

Postavljanje u uslove eksploatacije

Definicija obuhvata sve oblike eksploatacije kojima su cilj trgovina ljudima, uključujući prinudno prosjačenje, ilegalno usvajanje, prinudni brak ili brak bez pristanka i eksploataciju krivičnih dela.⁴² Dok je seksualna industrija samo jedan od ciljeva trgovine ljudima, posebno ženama, koje se u okviru seksualne industrije eksploatišu u uslovima sličnim ropstvu, cilj trgovine ljudima mogu biti i razne druge oblasti, kao što su rad u kući, izrabljivački rad u fabrikama, građevini ili poljoprivredi. Za ovo krivično delo nije bitno da li je prema domaćim propisima konkretna vrsta rada dozvoljena ili nedozvoljena (npr. prosjačenje, seksualni rad).⁴³

Protokol ne navodi definiciju eksploatacije. U njemu se samo navodi da eksploatacija uključuje u najmanju ruku eksploataciju prostitucije drugih lica i druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili prinudno pružanje usluga, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropški položaj ili vađenje organa.

Za izvršenje krivičnog dela dovoljno je da postoji namera da se izvrši eksploatacija; do stvarnog eksploatisanja ne mora da dođe.

Deca

Što se dece tiče, *Konvencija o pravima deteta* (CRC) i *Konvencija o najgorim oblicima dečjeg rada* (Konvencija MOR br. 182) identifikuju posebne tipove eksploatacije

Kako navodi Sud, **ropski položaj** se može definisati kao „obaveza pružanja usluga koja je nametnuta upotrebom prinude, a povezana je s konceptom ropstva“.

Sud je dalje odlučio da države imaju pozitivnu obavezu da kriminalizuju prakse iz čl. 4 EKLJP i da ih primene u praksi.

Rantsev protiv Kipra i Rusije, 7. januar 2010, predstavka br. 25965/04

U slučaju ruske žrtve trgovine ljudima dovedene na Kipar, Sud je odlučio da je trgovina ljudima, kako je definisana u Protokolu UN o trgovini ljudima i Konvenciji SE protiv trgovine ljudima, **zabranjena članom 4 EKLJP** bez potrebe da se utvrdi da li treba da se kvalifikuje kao ropstvo, ropški položaj ili prinudni rad:

„(Kao i ropstvo) trgovina ljudima, po svojoj prirodi i cilju eksploatacije, zasniva se na vršenju ovlašćenja vezanih za pravo svojine. Ljudska bića tretira kao robu koja se kupuje i prodaje i stavlja na prinudni rad, često za mali iznos ili bez plaćanja, obično u seksualnoj industriji, ali i drugde. Podrazumeva pomno praćenje aktivnosti žrtava, čije je kretanje često bilo ograničeno. Uključuje primenu nasilja i pretnje žrtvama koje žive i rade u lošim uslovima.“

Istom presudom, Sud je naložio Kipru i Rusiji da plate odštetu porodici žrtve, koja je umrla tokom pokušaja da pobegne nakon što ju je policija vratila njenom eksploatatoru, zbog **propusta da se obezbedi odgovarajući pravni i administrativni okvir** za borbu protiv trgovine ljudima i **odgovarajuća istraga** o tome kako i gde je žrtva regrutovana.

⁴² Videti i revidiranu *Direktivu 2011/36/EU o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava iz 2024. godine*, čl. 2, st. 3.

⁴³ Takođe videti: UNHCHR, UNHCR, UNICEF, UNODC, UN Women, ILO, Joint UN agencies (2011), *Prevent, Combat, Protect: Human Trafficking, Joint Commentary on the EU Directive – A Human Rights-Based Approach*, 102–104.

dece. Angažovanje dece mlađe od 14 godina (15 u razvijenim zemljama) za bilo koji oblik rada s punim radnim vremenom, ili dece mlađe od 18 godina za opasne poslove kao što su rudarstvo, moreplovstvo ili seksualni rad, uvek predstavlja eksploataciju.

Šta su eksploatacija prostitucije drugih lica i seksualna eksploatacija?

„Eksploatacija prostitucije drugih“ i „seksualna eksploatacija“ nisu definisane Protokolom niti međunarodnim pravom. Prema *Interpretativnim napomenama*⁴⁴, termini su namerno ostavljeni kao nedefinisani kako bi se državama omogućilo da ratifikuju Protokol nezavisno od domaćih politika o prostituciji.

„Eksploatacija prostitucije“ prerasta u trgovinu ljudima samo kada su i druga dva elementa prisutna, odnosno jedan od postupaka i primena sredstava obmane ili prisile.⁴⁵ To da li se lice ranije bavilo prostitucijom (ili radom u kući ili bilo kojim drugim oblikom rada) i da li je znalo da će se njome baviti nije ni od kakvog značaja ukoliko su sva tri elementa definicije ispunjena: prisustvo jednog od postupaka, primena jednog od sredstava prisile ili obmane i svrha eksploatacije.

Iako Protokol pravi razliku između trgovine ljudima u svrhu prinudnog rada i u svrhu seksualne eksploatacije, to ne znači da prinudna prostitucija ne može da predstavlja prinudni rad. Otkako je Konvencija o prinudnom radu stupila na snagu, Komitet eksperata MOR tretira prinudnu prostituciju kao oblik prinudnog rada, bez obzira na to da li je prostitucija ilegalna prema domaćem pravu.⁴⁶

Kao što je jasno navedeno u *Interpretativnim napomenama* o čl. 3, Protokol se bavi eksploatacijom prostitucije drugih ili ostalim oblicima seksualne eksploatacije samo u kontekstu trgovine ljudima. On ne iznosi poseban stav o tretmanu (eksploataciji) dobrovoljne prostitucije odraslih lica, već ostavlja pitanje prostitucije pojedinačnim državama, da ga individualno reše svojim zakonima. Različiti pravni sistemi mogu postupati u skladu sa Protokolom bilo da dekriminalizuju, legalizuju ili regulišu dobrovoljni seksualni rad odraslih.

Šta su prinudni rad, ropstvo, prakse slične ropstvu i ropški položaj?

Obično su prinudni rad, ropški položaj ili ropstvo, odnosno praksa slična ropstvu sastavni deo trgovine ljudima. Prinudni rad ili prinudno pružanje usluga, ropstvo ili prakse slične ropstvu i ropški položaj nisu definisani Protokolom o trgovini ljudima, ali se o njima detaljno govori u drugim međunarodnim konvencijama, koje se neizostavno moraju imati u vidu tokom implementacije i tumačenja Protokola. Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) takođe je pojasnio koncepte prinudnog rada, ropstva i ropškog položaja u svojim presudama (videti okvir *Siliadin protiv Francuske* i *S. M. protiv Hrvatske*).

Konvencija MOR o prinudnom radu br. 29, čija je Srbija potpisnica, definiše prinudni rad kao:

„Svaki rad ili usluge koji se iznude od bilo kog lica pod pretnjom bilo kakve kazne, i za koji se dotično lice nije ponudilo dobrovoljno.“

⁴⁴ Interpretative notes (*Travaux Préparatoires*) (A/55/383/Add.1). Dostupno na: <https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/travaux-preparatoires.html>. Videti i <https://documentation.lastradainternational.org/doc-center/2039/travaux-preparatoires-of-the-negotiations-for-the-elaboration-of-the-united-nations-convention-against-organized-crime-and-the-protocols-thereto>.

⁴⁵ Isto važi i za svrhu „vadenja organa“, što takođe predstavlja trgovinu ljudima samo ako su prisutna druga dva elementa.

⁴⁶ ILO (2007), *Eradication of Forced Labour*, International Labour Conference (2007), General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), p. 42.

„Svakim radom ili uslugom“ obuhvaćene su sve vrste poslova, zaposlenja ili zanimanja, nezavisno od prirode aktivnosti koja se obavlja i od toga da li je po nacionalnom zakonu ona legalna ili ilegalna i da li je priznata kao privredna aktivnost.⁴⁷ Prinudni rad se, dakle, može odnositi kako na rad u fabrici, tako i na prostituciju ili prosjačenje, u slučaju da se oni obavljaju u uslovima prisile.⁴⁸ Komitet eksperata MOR uvek je tretirao prinudnu prostituciju kao oblik prinudnog rada. Kao što se navodi u Istraživanju o prinudnom radu iz 2007:⁴⁹

Iako je u definiciji iznad napravljena određena razlika između trgovine radi prinudnog rada ili prinudnog pružanja usluga i trgovine radi seksualne eksploatacije, to ne bi trebalo da dovede do zaključka da prinudna seksualna eksploatacija ne predstavlja prinudni rad ili usluge, posebno u kontekstu trgovine ljudima [...] [Č]ini se jasnim da prisilna seksualna eksploatacija i prinudna prostitucija spadaju u okvire definicije prinudnog ili prisilnog rada iz člana 2, stava 1 Konvencije (Istraživanje o prinudnom radu, str. 42, stav 78).

Dešava se da radnik sklopi ugovor o zaposlenju bez ikakvog oblika obmane ili prisile, ali on isto tako mora uvek imati slobodu da otkáže ugovor na koji je dao pristanak. Svako ograničavanje mogućnosti radnika da napusti posao usled zakonske, fizičke ili psihičke prisile može se smatrati prinudnim radom.

Pokazatelji prinudnog rada su:⁵⁰

- pretnje fizičkim ili seksualnim povredama ili stvarne povrede;
- ograničavanje kretanja i zatvaranje u okviru radnog prostora ili neke ograničene površine;
- dužničko ropstvo / otplata duga: u ovom slučaju, lice radi da bi isplatilo dug ili pozajmicu i ne dobija novčanu naknadu za svoje usluge; poslodavac može obezbeđivati hranu i smeštaj po toliko preuveličanoj ceni da lice ne može da otplati dug;
- neisplaćivanje zarade ili prekomerno smanjivanje plate kojim se krši prethodno zaključen dogovor;
- zadržavanje pasoša i identifikacionih dokumenata, tako da lice ne može da ode niti da dokaže svoj identitet i/ili status;
- pretnja prijavljivanjem nadležnim organima u slučajevima kada je status radnika neregularan.

Ukoliko su poslodavac ili osoba koja vrbuje za posao koristili obmanu ili prisilu, pristanak prestaje da bude od značaja.⁵¹ Osećaj gubitka kontrole nad sopstvenim životom predstavlja opšti pokazatelj prisile i prinudnog rada. Dečja prostitucija i pornografija uvek predstavljaju prinudni rad i spadaju u najgore oblike dečjeg rada prema Konvenciji MOR br. 182, isto kao i trgovina decom.

Ovakvim praksama se nameće određeni stepen ograničenja slobode pojedinca, što se često postiže nasilnim sredstvima. Ipak, definicija prinudnog rada ne uključuje koncept vlasništva kao što je slučaj s Konvencijama o ropstvu.

Konvencija o ropstvu Društva naroda iz 1926. godine definiše ropstvo kao:

„Status ili stanje lica na koje se primenjuje bilo koje ovlašćenje ili sva ovlašćenja data sa pravom vlasništva.“

⁴⁷ Sud pravde EU (EU CoJ) priznao je prostituciju kao ekonomsku aktivnost u predmetu *Jany i drugi*, u kojem je presudio da prostitucija spada u koncept „samostalne privredne delatnosti“ kada je vrši pružalac usluge bez ikakvog odnosa ovlašćenja u pogledu izbora delatnosti, uslova rada i naknade; na sopstvenu odgovornost; i za naknadu koja mu se u celosti i direktno isplaćuje (*Jany i drugi*, Sud pravde EU, 2001: uvodna napomena 70).

⁴⁸ ILO (2009), *The Cost of Coercion*, p. 6.

⁴⁹ International Labour Conference (2007), *Eradication of Forced Labour*, General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), p. 42, para 78.

⁵⁰ ILO (2005), *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation*, p. 20–21.

⁵¹ ILO (2005), *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation, Guidance for Legislation and Law Enforcement*; ILO (2008), *Handbook for Labour Inspectors*, p. 4.

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)

S. M. protiv Hrvatske, predstavka br. 60561/14, 25. jun 2020.

U slučaju hrvatske državljanke, koja je navela da je više meseci prisiljavana na prostituciju, Sud je utvrdio **kršenje zabrane ropstva i prinudnog rada (čl. 4) zbog bitnih nedostataka u istrazi** od strane hrvatskih nadležnih organa u pogledu navoda podnosioca predstavke, posebno o propustu tih organa da prate očigledne linije istrage i njihovom preteranom oslanjanju na svedočenje žrtve bez uzimanja u obzir mogućeg uticaja psihološke traume i drugih razloga oklevanja da sarađuje s nadležnim organima. Sud je naložio Hrvatskoj da plati podnosiocu predstavke 5.000 evra na ime nematerijalne štete.

Sud je pojasnio da, **kako bi trgovina ljudima spadala u delokrug čl. 4, moraju biti prisutna sva tri sastavna elementa međunarodne definicije trgovine ljudima** (postupak, sredstvo, svrha). Iz perspektive čl. 4 Konvencije, „pojam trgovine ljudima obuhvata sve oblike trgovine ljudima, bilo interne ili prekogranične, bez obzira na to da li su povezani sa organizovanim kriminalom ili ne“.

Sud je dalje pojasnio da pojam „**prinudnog ili prisilnog rada**“ iz čl. 4 EKLJP ima za cilj zaštitu od slučajeva ozbiljne eksploatacije, kao što je prinudna prostitucija, bez obzira na to da li su u vezi sa specifičnim kontekstom trgovine ljudima. „Štaviše, svako takvo ponašanje može imati elemente koji ga kvalifikuju kao 'ropski položaj' ili 'ropstvo' prema čl. 4, ili može pokrenuti pitanje prema drugoj odredbi Konvencije“ (uvodna napomena 300). „Prisila“ može da obuhvata suptilne oblike prisilnog ponašanja (uvodna napomena 301).

Značajno je da je Sud potvrdio shvatanje da prostitucija

Definicija u *Konvenciji o ropstvu* danas može izazvati poteškoće jer zakonski ne mogu da postoje prava vlasništva jednog lica nad drugim. Savremena definicija bi glasila: „status ili stanje lica nad kojim se vrši kontrola do te mere da se to lice tretira kao vlasništvo“, ili „spuštanje lica do statusa ili stanja u kojem se na to lice primenjuje bilo koje ovlašćenje ili sva ovlašćenja data sa pravom vlasništva“.⁵²

Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i praksi sličnih ropstvu UN iz 1956. zabranjuje prakse slične ropstvu. Takve prakse obuhvataju dužničko ropstvo, kmetstvo, servilne oblike braka i eksploataciju dece i adolescenata. Dužničko ropstvo i servilni oblici braka (uključujući prinudne brakove) imaju poseban značaj u kontekstu trgovine ljudima.

Dužničko ropstvo odnosi se na sistem pomoću kojeg se ljudi drže u stanju nalik na ropstvo tako što im se onemogućava da otplate svoje (stvarne, nametnute ili izmišljene) dugove. *Dopunska konvencija o ukidanju ropstva* definiše ga kao:

„*Status ili stanje koje proizlazi iz obećanja dužnika da će pružati svoje lične usluge ili usluge lica koje je pod njegovom kontrolom na ime otplate duga ukoliko se racionalno procenjena vrednost tih usluga ne usmerava na likvidaciju duga ili ukoliko trajanje i priroda tih usluga nisu ograničeni, odnosno definisani.*“

To se, na primer, događa kada se od žrtve trgovine ljudima zahteva da isplati veliku sumu koja se postepeno sve više povećava, na ime putnih troškova, smeštaja, prevoza, odeće, hrane i tako dalje, čime otplata duga postaje realno neizvodljiva. Dužničko ropstvo ili rad na ime otplate duga smatra se oblikom kako prinudnog rada, tako i praksom sličnom ropstvu.

⁵² UNODC (2009), *Model law against trafficking in Persons* (V.09-81990 (E)), p. 19. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/UNODC_Model_Law_on_Trafficking_in_Persons.pdf.

Servilni oblici braka obuhvataju sve oblike braka u kojima žene nemaju pravo da odbijaju, a definisani su kao:

„Bilo koja institucija ili praksa kojom (i) žena koja nema pravo da odbije biva obećana ili data za brak po isplati novčane naknade ili naknade u naturi njenim roditeljima, staratelju, porodici ili bilo kome drugom licu ili grupi; (ii) suprug neke žene, njegova porodica ili njegovo pleme imaju pravo da tu ženu predaju trećoj osobi u zamenu za naknadu ili iz drugih razloga; (iii) žena po smrti svog supruga može otići u nasljedstvo trećoj osobi.“

Ropski položaj zabranjuju Međunarodni sporazum o civilnim i političkim pravima i Evropska konvencija o ljudskim pravima. Iako nije definisan ni u jednom od ta dva instrumenta, identifikuje se kao praksa slična ropstvu, koja obuhvata eksploatatorske uslove rada ili pružanja usluga, koje lice ne može da promeni ili od kojih ne može da pobjegne.⁵³ Prema ESLJP, ropski položaj se može definisati kao

„[O]baveza pružanja usluga koja je nametnuta upotrebom prinude, a povezana je s konceptom ropstva“ (ESLJP, *Rantsev protiv Kipra i Rusije*, predstavka br. 25965/04).

Pitanje pristanka

Protokolom o trgovini ljudima predviđeno je da pristanak žrtve nema značaja ukoliko je upotrebljeno bilo koje od sredstava prinude ili obmane navedenih u definiciji. To je u skladu sa postojećim međunarodnim zakonskim normama i time se optuženom ne oduzima pravo na punu odbranu i pretpostavku nevinosti, kao što je i eksplicitno navedeno u *Interpretativnim napomenama* uz Protokol. Takođe, to ne treba tumačiti kao nametanje tereta dokazivanja žrtvi. Kao i u svakom krivičnom predmetu, teret dokazivanja je na državi ili javnom tužiocu, u skladu sa zakonom u datoj zemlji. Ipak, onog trenutka kada se dokaže postojanje elemenata krivičnog dela trgovine ljudima, svaka tvrdnja da je žrtva trgovine „dala pristanak“ gubi značaj.

U praksi, međutim, pitanje pristanka može prouzrokovati zabunu jer, kada lice navodno pristane na nešto što je zapravo prinudni rad ili praksa slična ropstvu, neko može smatrati kako to lice nije žrtva trgovine ljudima. Ipak, kada se razmatra značaj stvarnog ili prividnog pristanka, u obzir se mora uzeti sledeće:

- Slobodna odluka podrazumeva realnu mogućnost da se pristanak ne da ili da se, preciznije rečeno, odbije da se bilo koji postupak obavi ili toleriše. Ako ne postoji opcija da se odbije, ne postoji ni slobodno dat pristanak. Pitanje da li je odluka bila slobodna ili ne mora se postaviti i na njega se mora odgovoriti za svaki postupak zasebno.

⁵³ Manfred Novak, *UN Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary*, 2005. Takođe videti: Izveštaj Specijalnog izvestioca o savremenim oblicima ropstva, uključujući uzroke i posledice, Gulnara Shahanian (A/HRC/15/20), 28. jun 2010.

- Žrtva je morala dati pristanak u pogledu svih relevantnih okolnosti vezanih za neki postupak. Stvarni pristanak je mogući i zakonski prihvatljiv samo kada su svi relevantni faktori poznati, a lice slobodno da pruži ili odbije pristanak.

Takođe treba imati na umu da početno vrbovanje može biti dobrovoljno prihvaćeno, a mehanizmi prisile ili obmane kojima se lice drži u eksploatacijskoj situaciji mogu stupiti na scenu tek u nekoj kasnijoj fazi.

Dakle, iako neko lice može pristati na migraciju, nositi lažna dokumenta, baviti se prostitucijom ili ilegalno raditi u inostranstvu, to ne podrazumeva pristanak tog lica na eksploataciju u uslovima prinudnog rada ili uslovima sličnim ropstvu, uključujući seksualnu industriju, i ne isključuje mogućnost da to lice bude žrtva trgovine ljudima.

Obaveze države

Države su obavezne da preventivno deluju protiv trgovine ljudima, istražuju slučajeve i izvode na sud izvršioce trgovine ljudima, kao i da pružaju žrtvama trgovine pomoć i zaštitu, kao što je potvrdio Evropski sud za ljudska prava u presudama donetim u predmetima *Rantsev protiv Kipra i Rusije*⁵⁴, *S. M. protiv Hrvatske*⁵⁵, i *Zoletic i drugi protiv Azerbejdžana*⁵⁶. Države bi stoga trebalo da preduzmu neophodne zakonodavne i druge mere kako bi izvršile detaljne provere i sprečile, istražile, kaznile i pružile reparaciju za dela koja se odnose na trgovinu ljudima, čak i u slučajevima kada počiniac takvih dela nije država. Evropski sud za ljudska prava takođe je presudio da države imaju obavezu da kažnjavaju i efikasno krivično gone ropstvo, ropški rad i prinudni rad i da žrtvama pruže konkretnu i efikasnu zaštitu (*Siliadin protiv Francuske*⁵⁷).

U svojoj presudi od 28. novembra 2023. u predmetu *Krachunova protiv Bugarske* (predstavka br. 18269/18), ESLJP je zaključio da države članice imaju pozitivnu obavezu prema čl. 4. EKLP da omoguće žrtvama trgovine ljudima da traže odštetu od svojih trgovaca ljudima u vezi sa izgubljenom zaradom, uključujući slučajeve seksualne eksploatacije i bez obzira na pravni status prostitucije. Kako je naveo Sud: „*Ne može se prihvatiti da jednostavno pozivanje na 'nemoralni' karakter zarade podnosioca predstavke predstavlja dovoljno opravdanje za neispunjavanje te obaveze*“ (uvodna napomena 192).⁵⁸

Pored toga, države imaju obavezu da se postaraju da naporu uloženi u borbu protiv trgovine ljudima ne utiču na prava, obaveze i odgovornosti koje one imaju po međunarodnom pravu, uključujući međunarodno pravo ljudskih prava, međunarodno humanitarno pravo i pravo izbeglica.⁵⁹ Primeri za to su mere koje ograničavaju slobodu kretanja određenih kategorija ljudi ili sprečavaju ljude da traže azil, zadržavanje žrtava trgovine ljudima u pritvorskim centrima ili skloništimata zatvorenog tipa⁶⁰ i podvrgavanje obavezanim medicinskim pregledima, uključujući testiranje na HIV/AIDS.

⁵⁴ ESLJP, *Rantsev protiv Kipra i Rusije*, predstavka br. 25965/04, 7. januar 2010, st. 281.

⁵⁵ ESLJP, *S. M. protiv Hrvatske*, predstavka br. 60561/14, 25. jun 2020.

⁵⁶ ESLJP, *Zoletic i drugi protiv Azerbejdžana*, predstavka br. 20116/12, 7. oktobar 2021. (predmet SerBaz).

⁵⁷ ESLJP, *Siliadin protiv Francuske*, predstavka br. 73316/01, 26. jul 2005, uvodne napomene 112, 121 i 148.

⁵⁸ ESLJP, *Krachunova protiv Bugarske*, pred. br. 18269/18, 28. novembar 2023. Dostupno na: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-229129%22%5D%7D>.

⁵⁹ OHCHR Recommended Principles & Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, Guideline 1(6) & 1(9).

⁶⁰ Gallagher, Anne & Pearson, Elaine, *Detention of Trafficked Persons in Shelters. A Legal and Policy Analysis*, 2008, dostupno na: <https://documentation.lastradainternational.org/doc-center/1781/detention-of-trafficked-persons-in-shelters-a-legal-and-policy-analysis>.

Taj princip je implicitno priznat u čl. 14 Protokola UN o trgovini ljudima, kojim se predviđa da ništa izrečeno u Protokolu ne sme uticati na obaveze koje država ima po međunarodnom pravu, uključujući međunarodna ljudska prava i humanitarno pravo. Isti član izriče da mere iznete u Protokolu treba tumačiti i primenjivati na takav način da se izbegne diskriminacija lica po osnovu toga što su ta lica žrtve trgovine ljudima, a to je i u skladu sa međunarodno priznatim principima zabrane diskriminacije. Slična odredba izneta je i u Konvenciji Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (čl. 40). Precizan sadržaj te obaveze zavisice od posebnih sporazuma o ljudskim pravima koje je data država potpisala.

KLJUČNE MEĐUNARODNE OBAVEZE DRŽAVA

U ovom okviru navedene su glavne obaveze država u borbi protiv trgovine ljudima. Za svaku obavezu data je i grupa standarda koje države treba da ispune. Ti standardi su preuzeti iz Protokola UN o trgovini ljudima (Prot. UN o trg.) i njegove matične konvencije (UN TOC), Konvencije SE protiv trgovine ljudima (Konv. SE o trg.), glavnih sporazuma o ljudskim pravima, *Preporučених principа i smernica o ljudskim pravima i trgovini ljudima* OCHRC (u daljem tekstu: Smernice OHCHR), presuda ESLJP, (revidirane) Direktive EU o trgovini ljudima iz 2024. (Dir. EU o trg. iz 2024), Direktive EU o periodu za refleksiju i pravima na privremeno boravište za žrtve trgovine ljudima (Dir. EU o boravištu) i Direktive EU kojom se utvrđuju minimalni standardi u pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela (Dir. EU o žrtvama). Takođe smo uključili i presude Evropskog suda za ljudska prava, druge direktive EU i smernice međunarodnih tela, kao što su UNHR i OEBS, gde je to relevantno.

Obaveza inkriminisanja svih oblika trgovine ljudima, ropstva, ropskog položaja i prinudnog rada

- U skladu sa definicijom Protokola UN o trgovini ljudima, trgovina ljudima predstavlja krivično delo po domaćem pravu (Prot. UN o trg., čl. 5; Konv. SE o trg.; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 4; ESLJP *Rantsev*).
- Postupci koji su sastavni deo trgovine ljudima, to jest ropstvo i prakse slične ropstvu, ropski položaj, prinudni rad, najgori oblici dečjeg rada, prinudni brak, dužničko ropstvo i prinudna prostitucija / seksualno ropstvo, inkriminirani su domaćim pravom (Konvencije o borbi protiv prinudnog rada i ropstva; ESLJP *Siliadin protiv Francuske*; CRC; ICCPR; EKLJP; Smernice OHCHR, princip 12).
- Srazmerne kazne važe za ova krivična dela i primenjuju se (Prot. UN o trg.; Konv. SE o trg.; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 4 i 6).
- Direktiva EU o trgovini ljudima iz 2024. takođe uključuje obavezu inkriminisanja namernog i svesnog korišćenja usluga lica koja su žrtve trgovine ljudima (čl. 18a).

Obaveza da se aktivno sprovodi identifikacija žrtava trgovine ljudima

- Uspostavljene su smernice i postupci za nadležne državne organe i službenike kako bi se omogućila brza i precizna identifikacija žrtava trgovine ljudima (Konv. SE o trg., čl. 10; Smernice OHCHR, br. 2.1; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11).
- Nadležni državni organi i službenici prošli su obuku za postupke preciznog identifikovanja (Konv. SE o trg., čl. 10; Smernice OHCHR, br. 2.2; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 18).
- Službenici zaduženi za sprovođenje zakona sarađuju sa NVO kako bi se identifikacija i pružanje pomoći žrtvama trgovine ljudima lakše odvijali (Konv. SE o trg., čl. 10. i 14; Smernice OHCHR, br. 2.3; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11).

- Migranti i druge grupe koje mogu biti izložene opasnosti trgovine ljudima dobijaju informacije koje im omogućavaju da potraže pomoć kada im je potrebna (Smernice OHCHR, br. 2.4).

Obaveza da se dosledno istraže i krivično gone predmeti trgovine ljudima, prinudnog rada, ropskog položaja i ropstva

- Postoji adekvatan zakonodavni okvir koji se primenjuje na istragu i krivično gonjenje predmeta trgovine ljudima, ropstva, ropskog položaja i prinudnog rada (Prot. UN o trg.; Konv. SE o trg.; ESLJP *Siliadin* i *Rantsev*; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 9).
- Agencijama za sprovođenje zakona i pravosudnim organima pružena je obuka za sprovođenje istrage i krivično gonjenje predmeta trgovine ljudima kako bi bili u mogućnosti da postupaju sa žrtvama na profesionalan način pun poštovanja (Konv. SE o trg., čl. 29; Smernice OHCHR, br. 5; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 9 i 18; Dir. EU o žrtvama, čl. 25).
- Žalbe se shvataju ozbiljno; u predmetima trgovine ljudima sprovodi se dosledna istraga i krivično gonjenje, a žrtvama trgovine ljudima pruža se pomoć i zaštita (ESLJP *Rantsev*).
- Žrtve trgovine ljudima bivaju obavestene o svom predmetu (Dir. EU o žrtvama, čl. 6).
- Žrtvama trgovine ljudima obezbeđuje se pisano i usmeno prevođenje tokom krivične istrage i postupka (Dir. EU o žrtvama, čl. 7).
- Žrtvama trgovine ljudima mora biti omogućeno da izraze svoja mišljenja i nedoumice u odgovarajućim fazama krivičnog postupka (UN TOC, čl. 25; Prot. UN o trg., čl. 6; Dir. EU o žrtvama, čl. 10).
- Agencije za sprovođenje zakona, tužioci i sudstvo pokazuju razumevanje trgovine ljudima i onih njenih dimenzija koje su povezane s ljudskim pravima, kao i sposobnost da sarađuju na tom problemu (Smernice OHCHR, br. 5).
- Dostupni su podaci o broju žalbi, hapšenja, krivičnih gonjenja i osuđujućih presuda (Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 19a).

Obaveza da se obezbedi period za refleksiju, privremeno boravište i pristup međunarodnoj zaštiti

- Žrtve trgovine ljudima se ne pritvaraju niti deportuju automatski (Konv. SE o trg., čl. 10; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11).
- Žrtvama trgovine ljudima daje se period za refleksiju i privremena boravišna dozvola tokom trajanja krivičnog i drugih postupaka. Tokom perioda za refleksiju i trajanja privremene boravišne dozvole, žrtve imaju pristup materijalnoj, medicinskoj, psihološkoj i pravnoj pomoći. Tokom trajanja privremene boravišne dozvole, žrtve imaju pristup tržištu rada, stručnoj obuci i obrazovanju (Konv. SE o trg., čl. 12–14; Dir. EU o boravištu, čl. 6–9).
- Žrtve trgovine ljudima imaju pravo da ostanu u zemlji do okončanja pravnog postupka, uključujući i postupak za obeštećenje (Smernice OHCHR, br. 4.7).
- Žrtve trgovine ljudima su zaštićene od deportacije ili povratka po kratkom postupku kada postoje opravdani razlozi da bi to predstavljalo rizik za to lice ili njegovu porodicu (Konv. SE o trg., čl. 16; Smernice OHCHR, br. 4.6).
- Bezbednost žrtve trgovine ljudima i njene porodice, uključujući bezbednost od ponovne trgovine, uzima se u obzir u svakoj odluci o repatrijaciji (Prot. UN o trg., čl. 8.2; Konv. SE o trg., čl. 16).
- Žrtve trgovine ljudima dobijaju informacije o mogućnosti dobijanja međunarodne zaštite (*Smernice UNHCR o međunarodnoj zaštiti: Primena člana 1.A (2) Konvencije iz 1951. i/ili Protokola iz 1967. koji se odnosi na status izbeglica za žrtve trgovine ljudima i lica koja su u opasnosti od trgovine ljudima* (HCR/GIP/06 /07); Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) (2020), *Smernice o pravu žrtava trgovine ljudima i lica u riziku od trgovine ljudima na međunarodnu zaštitu* (GRETA (2020) 06); OEBS (2014), *Vodeći principi o ljudskim pravima u okviru povratka žrtava trgovine ljudima*; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11a).

Obaveza da se žrtvama pruže pomoć i zaštita

- Žrtve trgovine ljudima imaju pristup (poverljivo) pomoći i podršci, uključujući usluge podrške žrtvama, (hitno) sklonište, medicinsku pomoć, pravni savet i/ili pomoć, materijalnu i psihološku pomoć i usluge pisanog i usmenog prevođenja. Pomoć i podrška nisu uslovljeni spremnošću žrtve da saraduje u krivičnom postupku (Konv. SE o trg., čl. 10, 12 i 28; Smernice OHCHR, br. 8; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11 i 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 8, 9 i 13).
- Preduzimaju se mere da se žrtve trgovine ljudima zaštite od daljih povreda, uključujući sekundarnu i ponovnu viktimizaciju, i da se zaštiti njihova bezbednost (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 12 i 28; Smernice OHCHR, br. 8; Dir. EU o boravištu, čl. 7; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 18, 20, 22 i 23).
- Privatnost i identitet žrtava trgovine ljudima su zaštićeni (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 11; EKLJP, čl. 8; ICCPR, čl. 17; Smernice OHCHR, br. 6; Dir. EU o žrtvama, čl. 21; GDPR, čl. 9).
- Žrtvama se daju informacije o relevantnim sudskim i upravnim postupcima i pomoć kako bi se omogućilo iznošenje njihovih mišljenja i nedoumica (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 4).
- Preduzimaju se mere da se pomogne žrtvama trgovine ljudima da razumeju druge i da drugi razumeju njih (Dir. EU o žrtvama, čl. 3).
- Žrtvama trgovine ljudima koje nastupaju kao svedoci (a u slučajevima kada je to potrebno, i njihovim porodicama i drugim bliskim osobama) pruža se delotvorna zaštita od potencijalne odmazde ili zastrašivanja (uključujući mogućnosti promene mesta boravka, svedočenje na način koji osigurava njihovu bezbednost, na primer putem video-linkova, itd.) (UN TOC, čl. 25; Konv. SE o trg., čl. 28 i 30; Smernice OHCHR, br. 6, 4.10 i 5.8; Osnovni principi i smernice za pravo na pravni lek i reparaciju, st. 12; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12).

Obaveza da se žrtve trgovine ljudima ne zadržavaju u pritvoru i ne podvrgavaju krivičnom gonjenju zbog krivičnih dela vezanih za status žrtve

- Žrtve trgovine ljudima ne bivaju krivično gonjene ili kažnjavane za kršenje zakona o imigraciji ili za aktivnosti u koje su bile uključene kao direktne posledice toga što su žrtve trgovine ljudima (Konv. SE o trg., čl. 26; Smernice OHCHR, br. 2.5 i 4.5).
- Žrtve trgovine ljudima ne bivaju zadržane u centrima za imigrante ili drugim vrstama pritvora (Smernice OHCHR, br. 2.6).
- Organi za sprovođenje zakona ne zadržavaju žrtve trgovine ljudima u pritvoru ni iz jednog drugog razloga izuzev njihove neposredne fizičke zaštite (ICCPR, čl. 9).
- Žrtve se nikada ne pritvaraju zbog prikupljanja dokaza ili davanja iskaza (ICCPR, čl. 9).
- Službe socijalne zaštite ne zadržavaju žrtve trgovine ljudima, izuzev uz njihovu saglasnost (u tom slučaju, ne radi se o zadržavanju) ili osim ako i) razlog zadržavanja jeste posebna svrha koja je direktno povezana s neposrednim potrebama te žrtve i ii) u najkraćem mogućem periodu (ICCPR, čl. 9).

Obaveza da se žrtvama pruže adekvatni i odgovarajući pravni lekovi

- Žrtvama trgovine ljudima se pružaju informacije o dostupnim pravnim lekovima, uključujući nacionalne šeme obeštećenja, i imaju pristup pravnoj pomoći (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 15; Dir. EU o žrtvama, čl. 4 i 9).
- Postoji zakonska i praktična mogućnost da žrtve trgovine ljudima dobiju naknadu za pretrpljenu štetu (UN TOC, čl. 14. i 25; Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 15; ICRMW, čl. 25 (3); MOR K., br. 97 i 143; Protokol iz 2014. uz Konvenciju o prinudnom radu MOR iz 1930. godine, čl. 1 i 4; Dir. EU o komp.; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 17; Dir. EU o žrtvama, čl. 16;

Direktiva EU o oduzimanju imovinske koristi, čl. 18 i 19.1; Direktiva EU o detaljnoj provjeri u okviru korporativne održivosti (CSDDD), čl. 3.1t, 25.6 i 29.2).

- Žrtvama trgovine ljudima mora biti omogućeno da potražuju naknadu od svojih trgovaca ljudima u pogledu izgubljene zarade (Konv. SE o trg., čl. 15.3; Dir. EU o žrtvama, čl. 16; ESLJP, *Krachunova protiv Bugarske*, predstavka br. 18269/18).
- Postoji odredba kojom se država obavezuje na isplatu odštete u slučaju da se takva odšteta ne može naplatiti od izvršilaca trgovine ljudima (Konv. SE o trg., čl. 15).

Obaveza prevencije trgovine ljudima i s njom povezane eksploatacije, uz staranje da mere ne krše uspostavljena prava

- Politike i prakse bave se faktorima koji povećavaju podložnost trgovini ljudima, uključujući siromaštvo, nejednakost i sve oblike diskriminacije (Prot. UN o trg., čl. 9; Smernice OHCHR, br. 7).
- Strategije prevencije zasnivaju se na dokazima (Smernice OHCHR, br. 7).
- Država je preduzela konkretne korake po pitanju učešća ili saučesništva činilaca javnog sektora u procesu trgovine ljudima (UN TOC, čl. 8; Smernice OHCHR, princip 6).
- Država je preduzela konkretne korake po pitanju potražnje za proizvodima trgovine ljudima (npr. putem zakona usmerenih na one koji svesno koriste ili iskorišćavaju rad i/ili usluge koje pružaju žrtve trgovine ljudima) (Prot. UN o trg., čl. 9.5 i 19; Konv. SE o trg., čl. 6; Smernice OHCHR, br. 7; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 18a).

Opšte obaveze

- Reakcija države na trgovinu ljudima ni u jednom svom aspektu ne predstavlja diskriminaciju na, primera radi, rasnoj ili polnoj osnovi (npr. ne postoje ograničenja slobode kretanja, uključujući i emigraciju, koja su zasnovana na rodu) (Prot. UN o trg., čl. 14; Konv. SE o trg., čl. 3; Smernice OHCHR, br. 1; svi značajniji sporazumi o ljudskim pravima).
- Reakcija države na trgovinu ljudima ni u jednom svom aspektu ne predstavlja kršenje drugih uspostavljenih prava (tj. nema obaveznog testiranja, nema proizvoljnog pritvaranja) (Prot. UN o trg., čl. 14; Konv. SE o trg., čl. 40; Smernice OHCHR, br. 1; svi značajniji sporazumi o ljudskim pravima).

Deca žrtve

Deca žrtve trgovine ljudima uživaju posebna prava na pomoć, podršku, obrazovanje i zaštitu. Videti čl. 6 Prot. UN o trg.; čl. 10.4 (deca žrtve bez pratnje), čl. 12 (obrazovanje), čl. 16 (repatrijacija), čl. 28 i 30 (zaštita) Konv. SE o trg.; čl. 13 i 14 (pomoć i podrška), čl. 15 (zaštita u krivičnim istragama i postupcima) i čl. 16 (deca žrtve bez pratnje) Dir. EU o trg. iz 2024; čl. 1.2 (princip najboljeg interesa), čl. 10 (pravo na saslušanje), čl. 21 (zaštita privatnosti), čl. 22 (potrebe za posebnom zaštitom) i čl. 24 (zaštita) Dir. EU o žrtvama. Prema Direktivi EU o trgovini ljudima iz 2024, deca takođe imaju pravo na bezbedne postupke prijavljivanja koji se vrše na način primeren deci (čl. 13).

Ostali relevantni standardi obuhvataju Konvenciju o pravima deteta (CRC) i njen opcionii protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, kao i Konvenciju MOR o najgorim oblicima dečjeg rada iz 1999. (K. 182).

Smernice o zaštiti dece žrtava trgovine ljudima iz 2006. koje je izradio UNICEF postavljaju standarde dobre prakse u pogledu zaštite i pomoći deci žrtvama trgovine ljudima. Zasnivaju se na međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima i bave se zaštitom dece žrtava trgovine ljudima od njihove identifikacije do oporavka i integracije.⁶¹

⁶¹ UNICEF (2006), Guidelines on the Protection of Child Victims of Trafficking. Dostupno na: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4d9484e39.pdf>. Videti i OSCE (2020), Trafficking in Children, Recommendations for effective protection of the best interests of the child. Dostupno na: <https://www.osce.org/cthb/462655>.

POGLAVLJE. 4 PRAVNI OKVIR U SRBIJI

Uvod

U ovom poglavlju dat je pregled pravnog okvira u Srbiji. U njemu su analizirani relevantni članovi Krivičnog zakonika, kao i drugi zakonski propisi koji se odnose na problem trgovine ljudima.

Relevantni zakoni:

- Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola A („Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 6/2001)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnoškom kriminalu („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom („Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 7/2002, i „Sl. list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 18/2005)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009)
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 15/90, i „Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 4/96 i 2/97)
- Zakon o potvrđivanju Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta („Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 7/2002)
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 1/2010)
- Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 98/2006 i 115/2021)
- Krivični zakonik („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
- Zakon o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US)
- Zakon o javnom redu i miru („Sl. glasnik RS“, br. 6/2016 i 24/2018)
- Zakon o strancima („Sl. glasnik RS“, br. 24/2018, 31/2019 i 62/2023)
- Zakon o zapošljavanju stranaca („Sl. glasnik RS“, br. 128/2014, 113/2017, 50/2018, 31/2019 i 62/2023)
- Zakon o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US)
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 25/2019 i 92/2023 – autentično tumačenje)
- Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela („Sl. glasnik RS“, br. 32/2013, 94/2016 i 35/2019)
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005)
- Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005)
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti („Sl. glasnik RS“, br. 87/2018)

- Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009 i 52/2021)
- Program za borbu protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji za period 2024–2029. godine. Zajedno sa Akcionim planom za sprovođenje Programa za borbu protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji za period 2024–2029. godine.

U članu 26 Ustava Republike Srbije navodi se da niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu, kao i to da je svaki oblik trgovine ljudima zabranjen. Zabranjen je i prinudni rad.⁶²

Krivično delo trgovine ljudima predstavlja jedan od najtežih zločina protiv čovečnosti. Zakon Republike Srbije svrstava ga u okviru glave kojom su obuhvaćena dela protiv čovečnosti zajedno s ratnim zločinom, čime priznaje i ističe surovost i težinu trgovine ljudima kao krivičnog dela. U većini država nije tako. Ovde zaštitni objekt nisu život i telo, već najveće vrednosti čovečnosti i dobra zaštićena međunarodnim pravom u okviru kojih su, pored prava na život i slobodu, i pravo na dostojanstvo, čast i čovečno postupanje. Štiti se osnovno pravo da nijedno ljudsko biće ne sme biti predmet eksploatacije ni tretirano kao roba.

Trgovina ljudima u našem zakonodavstvu nije bila prepoznata kao posebno krivično delo sve do aprila 2003, kad je član 111b Trgovina ljudima uveden u Krivični zakon Republike Srbije.

Važeći Krivični zakonik (KZS) stupio je na snagu 1. januara 2006. godine i u njemu je trgovina ljudima bila regulisana članom 388.

Prenosimo relevantne članova Krivičnog zakonika u celosti:

U članu 388 (trgovina ljudima), predviđa se:

- 1) Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.
- 2) Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.
- 3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.
- 4) Ako je usled dela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina, a ako je nastupila teška telesna povreda maloletnog lica usled dela iz stava 3. ovog člana, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.

⁶² Seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra se prinudnim radom (čl. 26, st. 3 Ustava RS).

- 5) Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
- 6) Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.
- 7) Ako je delo iz st. 1. do 3. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.
- 8) Ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima, pa iskoristi njen položaj ili drugome omogućiti iskorišćavanje njenog položaja radi eksploatacije predviđene stavom 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.
- 9) Ako je delo iz stava 8. ovog člana učinjeno prema licu za koje je učinilac znao ili je mogao znati da je maloletno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- 10) Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz st. 1, 2. i 6. ovog člana.

Članom 389 Krivičnog zakonika Republike Srbije, kao posebno krivično delo, izdvojena je trgovina maloletnim licima radi usvojenja. Ovom odredbom predviđa se:

- 1) Ko oduzme lice koje nije navršilo šesnaest godina radi njegovog usvojenja protivno važećim propisima ili ko usvoji takvo lice ili posreduje u takvom usvojenju ili ko u tom cilju kupi, proda ili preda drugo lice koje nije navršilo šesnaest godina ili ga prevozi, obezbeđuje mu smeštaj ili ga prikriva, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina.
- 2) Ko se bavi vršenjem delatnosti iz stava 1. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje tri godine.
- 3) Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.

Odnos trgovine ljudima s drugim krivičnim delima

Za postizanje krajnjeg cilja – pružanja pravde žrtvama trgovine ljudima i adekvatnog kažnjavanja počinioca/počinitelaca – neophodni su pre svega poznavanje bića dela, ispravna pravna kvalifikacija i nepribegavanje svođenju krivičnog dela trgovine ljudima na druga srodna krivična dela i/ili nerazlikovanje od drugih srodnih krivičnih dela.

Trgovina ljudima i posredovanje u prostituciji

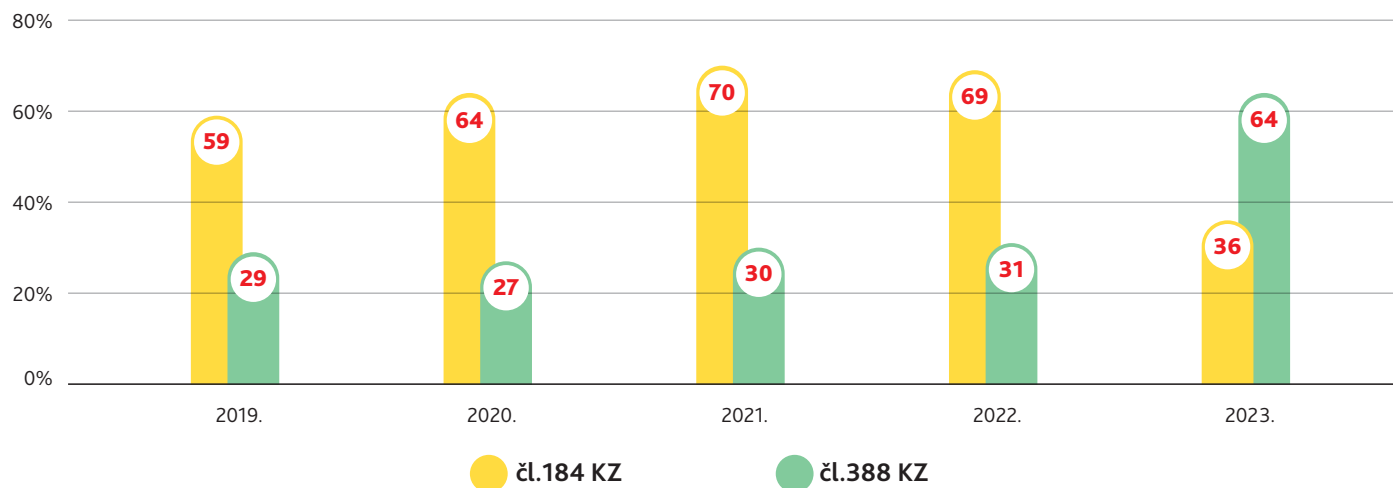
Nerazlikovanje posredovanja u vršenju prostitucije i eksploatacije žrtava prinudnom prostitucijom najčešće se svodi na neprepoznavanje indikatora prisile, prevare ili zloupotrebe od trgovaca koji žrtve kontrolišu i eksploatišu.

Ukoliko se navođenje ili podsticanje vrši na jedan od načina predviđenih u članu 388 KZ RS (silom, pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, iskorišćavanja teških prilika drugog...) ili u odnosu na maloletno lice, a za cilj ima eksploataciju osobe prostitucijom, radilo bi se o krivičnom delu trgovine ljudima, a ne o posredovanju u vršenju prostitucije.⁶³

Suštinska razlika između krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije i krivičnog dela trgovina ljudima jeste u ciljevima tih krivičnih dela. Kod krivičnog dela trgovina ljudima radnja izvršenja se preduzima u cilju eksploatacije, odnosno iskorišćavanja žrtve, dok se kod krivičnog dela posredovanje u vršenju prostitucije radnja izvršenja ne preduzima u cilju eksploatacije žrtve, već su radnje izvršenja, odnosno navođenje i podsticanje na prostituciju, predaja nekog lica drugome radi vršenja prostitucije, kao i propagiranje i reklamiranje prostitucije, istovremeno i ciljevi tog krivičnog dela.

NAPOMENA

Na žalost praksa poslednjih godina pokazuje da se jedno ozbiljno delo kao što je trgovina ljudima sve češće ne prepoznaje već se vrši prekvalifikacija na krivično delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184 KZ, da bi se postupak kasnije okončao sporazumom o priznanju krivice, što svakako ide na ruku trgovcu ljudima.



⁶³ Šire: Delibašić, V., *U kandžama prostitucije, krivičnopravni aspekt prostitucije*, Čigoja, Beograd, 2010, str. 52–64.

U primerima iz prakse sreću se situacije kada devojka ili žena dobrovoljno otpočne bavljenje prostitucijom, ali u međuvremenu biva uvučena/prinudena da uspostavi „saradnički odnos“ s makroom, kojem najčešće daje dobar deo zarada. Nakon toga, ukoliko ona odluči da prestane s bavljenjem prostitucijom, makro joj to ne dozvoljava, otpočinju ucene, pretnje, prinude, i tada govorimo o prerastanju u seksualnu eksploataciju. To što je devojčica ili žena prvobitno dobrovoljno pružala seksualne usluge ne umanjuje njenu poziciju kao žrtve seksualne eksploatacije od onog trenutka kada je to postala.

Trgovina ljudima i krijumčarenje ljudi

Prilikom postupanja s krijumčarenim licima (ilegalnim migrantima), na umu treba imati činjenicu da postoji realna mogućnost da se među krijumčarenim licima nalaze i potencijalne žrtve trgovine ljudima. Saglasno tome, treba i razgovarati, odnosno postupati u cilju otkrivanja indicija koje ukazuju na nameravanu eksploataciju ilegalnih migranata. Na primer, od potencijalne žrtve trgovine ljudima se, kao i od drugih krijumčarenih lica, uzima novac za ilegalno prebacivanje preko granice, iako je stvarna namera izvršilaca uspostavljanje eksploatacije krijumčarenih lica u zemlji destinacije. Novac se uzima radi prikrivanja takve namere i lakše kontrole žrtve, koja se i na taj način održava u zabludi. Nasuprot tome, odluku o eksploataciji krijumčarenog lica izvršioi krivičnog dela krijumčarenje ljudi (čl. 350 KZ) mogu doneti i posle kontakta s krijumčarenim licem, u nekoj fazi prebacivanja preko granice ili tokom sakrivanja u zemlji destinacije (ovo posebno uz mogućnost zloupotrebe rizika i teškog položaja u kojem se krijumčarena lica nalaze). Uz to, neretko se dešava da se iste rute prebacivanja koriste i u slučajevima trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi, odnosno da se isti izvršioi angažuju kako za prebacivanje, prevoženje i sakrivanje krijumčarenih lica, tako i za prebacivanje, prevoženje i sakrivanje žrtava trgovine ljudima.

Trgovina ljudima i nasilje u porodici

Svaki vid preživljenog nasilja (porodičnog, partnerskog, vršnjačkog) predstavlja faktor rizika za kasniju eksploataciju žrtve i tesno je povezan s njom. Porodično nasilje može biti i indikator za potencijalnu eksploataciju, imajući u vidu to da nekada trgovci ljudima jesu bliski članovi porodice.

Žrtve trgovine ljudima, koje su istovremeno i žrtve nasilja u porodici, pored krivičnopravne zaštite, uživaju i zaštitu koja je predviđena Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici, odnosno onu predviđenu Porodičnim zakonom. Istovremeno, za pojedine državne organe i ustanove, iz tih propisa proizlaze i dodatna ovlašćenja i obaveze koje imaju za cilj ostvarivanje zaštite i podrške za žrtve nasilja u porodici.

Imajući u vidu to da je Krivičnim zakonikom, Porodičnim zakonom i Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici krug lica koja se smatraju članovima porodice regulisan na različite načine, u pogledu pružanja zaštite žrtvama trgovine ljudima koje su, kroz radnju izvršenja dela iz člana 388 KZ, pretrpele i nasilje u porodici, druga dva zakona primenjuju se u odnosu na ona lica kojima je tim propisima dodeljeno svojstvo člana porodice.

KRIVIČNI ZAKONIK – čl. 112, st. 28	PORODIČNI ZAKON – čl. 197, st. 3	ZAKON O SPREČAVANJU NASILJA U PORODICI – čl. 3, st. 3	
Supružnici	Supružnici	Lice sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem bračnom odnosu	
Deca supružnika	Deca, roditelji i ostali krvni srodnici	Krvni srodnik u pravoj liniji	
Braća i sestre, njihovi supružnici i deca		Krvni srodnik u pobočnoj liniji do drugog stepena	
Usvojilac i usvojenik	Lica u adoptivnom srodstvu	Usvojilac i usvojenik	
Hranilac i hranjenik	Lica koja vezuje hraniteljstvo	Hranjenik ili hranitelj	
Preci supružnika u prvoj liniji krvnog srodstva	Lica u tazbinskom srodstvu	Srodnik po tazbini do drugog stepena	
Bivši supružnici i njihova deca, i roditelji bivših supružnika ako žive u zajedničkom domaćinstvu	Bivši supružnici	Lice sa kojim se učinilac nalazi u ranijem bračnom odnosu	
Vanbračni patneri i njihova deca	Vanbračni partneri	Lice sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem vanbračnom odnosu	
Lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živeli u istom porodičnom domaćinstvu	Lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živeli u istom porodičnom domaćinstvu		
	Bivši vanbračni partneri	Lice sa kojim se učinilac nalazi u ranijem vanbračnom odnosu	
	Lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu		Lice sa kojim se učinilac nalazi u sadašnjem partnerskom odnosu
			Lice sa kojim se učinilac nalazi u ranijem partnerskom odnosu
	Lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu	Drugo lice sa kojim živi ili je živeo u zajedničkom domaćinstvu	

Činjenica da je trgovina ljudima izvršena prema članu svoje porodice ne daje delu iz člana 388 KZ teži oblik, ali treba je ceniti kao otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne. Ovo jer članovi porodice uživaju posebnu zaštitu, zbog teških, kompleksnih i dugotrajnih posledica koje na njih može ostaviti izloženost nasilju u porodici.

Važna javnotužilačka i sudska praksa u zaštiti žrtava trgovine ljudima – korisno iskustvo za punomoćnike i punomoćnice žrtava

Isključivanje mogućnosti ublažavanja kazne

Od značaja za efikasnije sprečavanje i suzbijanje krivičnog dela trgovine ljudima, uz odredbe krivičnog materijalnog prava kojima je ono određeno (od trenutka uvođenja u nacionalno zakonodavstvo 2003. godine u više navrata menjano i dograđivano), jeste i odredba člana 57, stava 2 KZ, kojom je, od 2009. godine, isključena mogućnost ublažavanja kazne za to krivično delo. O naporima koje Republika Srbija ulaže na normativnom planu sprečavanja i suzbijanja krivičnog dela trgovina ljudima svedoče i odredbe sadržane u Zakoniku o krivičnom postupku, Zakonu o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, Zakonu o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, kao i u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije.

Primena posebnih dokaznih radnji

Činjenica je i da je zakonodavac krivično delo trgovine ljudima, pre njegovog normativnog određenja Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije (2003. godine), prvi put izričito izdvojio u Zakoniku o krivičnom postupku (2001. godine). To je urađeno prilikom uvođenja mera nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optičkog snimanja lica, vezujući mogućnost njihove primene i na slučaj izvršenja krivičnih dela sa elementima organizovanog kriminala, uključujući i trgovinu ljudima (čl. 232, st. 1, tač. 3). O tome da se na problem trgovine ljudima gleda i kroz prizmu sprečavanja i suzbijanja organizovanog kriminala svedoče i odredbe važećeg Zakonika o krivičnom postupku, u delu u kojem se normativno definišu posebne dokazne radnje. Ovo uz opštu mogućnost njihove primene u slučaju ispunjenosti pretpostavki za postupanje tužilaštva posebne nadležnosti, to jest kada je reč o organizovanom kriminalu (čl. 162, st. 1, tač. 1), ali i u svim drugim slučajevima izvršenja krivičnog dela trgovina ljudima (čl. 162, st. 1, tač. 2), to jest i u onima povodom kojih postupaju viša javna tužilaštva. Primena posebnih dokaznih radnji preporučuje se naročito kada se radi o delu izvršenom u okviru organizovane kriminalne grupe, jer se to u praksi pokazalo kao efikasno za utvrđivanje uloga pojedinaca, ali i kao dokaz koji rasterećuje položaj žrtve kao krunkog svedoka. Česta je i situacija da žrtva koja je izložena pritiscima i pretnjama u toku postupka menja iskaz, tako da su posebne dokazne radnje, i u tom kontekstu posmatrano, veoma značajne. U suprotnom, moraju se preduzeti druge radnje sa ciljem provere verodostojnosti iskaza žrtve i ocene njenog značaja.

Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela

U odnosu na izvršioce krivičnog dela trgovina ljudima mogle su se primenjivati i odredbe Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, koji je prvi put uveden u nacionalno zakonodavstvo 2008. godine. Ovo kako za slučaj da je konkretna kriminalna aktivnost organizovani kriminal (čl. 2, st. 1, tač. 1), tako i za slučaj da imovinska korist pribavljena krivičnim delom trgovina ljudima, odnosno vrednost predmeta krivičnog dela, prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara (čl. 2, st. 1, tač. 6, u vezi sa st. 2). Važeći zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela sadrži istovetne odredbe u pogledu mogućnosti primene na izvršioce krivičnog dela trgovine ljudima (čl. 2, st. 1, tač. 1 i tač. 9, u vezi sa st. 2).

Posebne mere zaštite učesnika u krivičnom postupku

I Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku predviđa mogućnost primene njegovih odredaba kada su u pitanju

dela organizovanog kriminala, ali i kod svih krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, pa i trgovine ljudima (čl. 5, st. 1, tač. 2 i 3). Slično rešenju ZKP iz 2001. godine, i Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala iz 2002. godine mogućnost primene vezivao je i za krivično delo trgovina ljudima, koje u tom trenutku nije bilo predviđeno kao posebno krivično delo u krivičnom materijalnom zakonodavstvu (čl. 2, st. 1, tač. 3 – uz opšti uslov da je prisutan element organizovanog kriminala). I Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i korupcije predviđa mogućnost njegove primene u onim slučajevima trgovine ljudima koji se mogu svrstati u krivična dela organizovanog kriminala (čl. 2, st. 1, tač. 1).

Princip nekažnjavanja žrtava

Princip nekažnjavanja, kada je u pitanju apsolutna i kompulzivna sila ili pretnja, uvek treba tumačiti u vezi s načinima izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima propisanim u čl. 388 KZ, posebno u vezi s prinudom. Lica koja su žrtve trgovine ljudima deluju bez stvarne autonomije volje (nemaju slobodu volje ili je ta sloboda ograničena zbog metoda koje primenjuju trgovci ljudima), deluju pod prinudom kojom se isključuje ili ograničava sloboda odlučivanja, iz čega proizlazi da nisu odgovorna za učinjena dela – nedostaje krivica kao element opšteg pojma krivičnog dela.

Princip nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima određuje Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima na sledeći način: „Svaka strana treba, u skladu sa osnovnim principima svog pravnog sistema, da predvidi mogućnost da se kazne ne izriču žrtvama za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u onoj meri u kojoj su one bile prisiljene na to.“ Zakonom o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009), Republika Srbija se obavezala da u skladu sa osnovnim principima svog pravnog sistema sprovodi tu odredbu.

Prvi osnov za primenu principa nekažnjavanja žrtava daje upravo Krivični zakonik, koji je u članu 388, kojim definiše krivično delo trgovina ljudima, predvideo i eksploataciju u cilju vršenja krivičnog dela, te u tom slučaju žrtva ne može biti gonjena za krivično delo koje je rezultat tog statusa.

Krivični zakonik takođe nudi mogućnost za primenu principa nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima, i to odredbama iz članova 18–21, koje se odnose na delo malog značaja, nužnu odbranu, krajnju nuždu, silu i pretnju („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Primenom člana 23 neuračunljivost, predviđeno istim zakonom i uz pomoć veštaka, može se ceniti koliko je žrtva zaista mogla da shvati težinu počinjenog dela u odnosu na situaciju u kojoj se nalazila.

Još jedan nacionalni dokument koji može biti od značaja za primenu principa nekažnjavanja jeste Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, koja predviđa: Ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju ili boravi na nedozvoljen način, nadležni organ je dužan, pre pokretanja postupka, da utvrdi činjenice ili okolnosti koje umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtve.

Konačno, u obzir treba uzeti i odredbu o odlaganju krivičnog gonjenja, član 283 Zakona o krivičnom postupku („Sl. glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US), kojom načelo oportuniteta daje mogućnost javnom tužiocu da odbaci krivičnu prijavu protiv lica koje je izvršilo krivično delo koje je u uzročno-posledičnoj vezi sa statusom žrtve nalaganjem da izvrši jednu ili više obaveza predviđenih u članu 283 ZKP. Isti zakon, član 284, predviđa odbacivanje krivične prijave od strane javnog tužioca ako prijavljeno krivično delo nije delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

POGLAVLJE 5. POLOŽAJ ŽRTAVA U MEĐUNARODNOM I EVROPSKOM PRAVU

Uvod

U ovom poglavlju dat je pregled položaja žrtava trgovine ljudima u međunarodnom pravu. U poglavlju se najpre razmatraju prava žrtava na pomoć i zaštitu, kao i pitanje ko se može smatrati žrtvom sa odgovarajućim pravima. Zatim sledi diskusija o obavezama država da pruže adekvatan pravni lek žrtvama čija su ljudska prava povređena. Cilj ovog poglavlja je da se pruže osnovne informacije advokatima koji zastupaju žrtvu i brane njene interese. U narednom poglavlju dat je opširniji osvrt na prava žrtava u krivičnom postupku.

Pravo na pomoć i zaštitu

Iako je trgovina ljudima prepoznata kao ozbiljno krivično delo i kršenje ljudskih prava, u mnogim slučajevima se žrtve trgovine ljudima, ako se i prepoznaju kao takve, prvenstveno posmatraju kao svedoci i kao oruđe za sprovođenje zakona. U mnogim zemljama, na primer, pristup pomoći i zaštiti zavisi od volje žrtve da sarađuje s nadležnim organima i od toga koliko je ona od koristi za krivični postupak. Mere su često u suprotnosti sa osnovnim ljudskim pravima i dostojanstvom žrtava trgovine ljudima. Primeri za to su obavezni medicinski pregledi i testiranje na HIV, obavezno savetovanje, ograničavanje slobode kretanja žrtve ili stupanje u kontakt sa porodicom žrtve i obaveštavanje službenih lica u zemlji porekla žrtve o žrtvi bez njenog prethodnog pristanka.⁶⁴

Volja žrtve da slučaj prijavi policiji i sarađuje tokom krivičnog postupka u tesnoj je vezi sa opštim tretmanom koji žrtva dobije od policije i pravosudnih organa, zaštitom njene bezbednosti i privatnosti, dostupnošću informacija i pomoći, kao i s rizikom da žrtva bude uhapšena, pritvorena, izvedena na sud ili deportovana zbog krivičnih dela koja je počinila dok je bila u lancu trgovine ljudima, kao što su ilegalni ulazak u zemlju ili boravak u njoj, učešće u seksualnoj industriji i/ili korišćenje lažnih dokumenata. Istraživanja pokazuju da su žrtve koje dobiju dobar tretman spremnije da sarađuju i da se do osuđujuće presude za počinioaca lakše dolazi ukoliko se prava žrtve trgovine ljudima poštuju tokom postupka.

Prethodnih godina, sve se više pažnje posvećivalo potrebama i pravima žrtve trgovine ljudima. Iako većina odredaba iz Protokola UN koje se bave žrtvama trgovine ljudima nije obavezujuća, novija Konvencija protiv trgovine ljudima Saveta Evrope, Direktiva EU o trgovini ljudima iz 2024. i Direktiva EU o žrtvama (Dir. 2012/29/EU) uspostavljaju skup minimalnih standarda pomoći i zaštite koju su države članice u obavezi da pruže žrtvi, nezavisno od spremnosti žrtve da sarađuje u krivičnom postupku i/ili da svedoči na sudu.

Prema sva tri instrumenta, pomoć treba da se pruža na osnovu dogovora i dobijenih informacija i treba da uključuje, u najmanjem, prikladan i bezbedan smeštaj, psihološku i materijalnu pomoć, pristup hitnoj medicinskoj pomoći, usluge prevođenja i tumačenja, savetovanje i informisanje o njihovim zakonskim pravima i uslugama koje su im dostupne, pomoć u odbrani njihovih prava i interesa u krivičnim postupcima i, u slučaju dece, pristup obrazovanju.

⁶⁴ Videti npr. *Trafficking in Human Beings*, Report of the EU, Experts Group, Brussels, 2004. Dostupno na: <https://documentation.lastradainternational.org/doc-center/1049/report-of-the-experts-group-on-trafficking-in-human-beings>.

Države ugovornice se takođe moraju postarati za to da žrtve trgovine ljudima imaju pristup naknadi za štetu koju su pretrpele, uključujući tužbe za izgublenu zaradu od trgovaca ljudima (videti okvir ESLJP *Krachunova protiv Bugarske*, strana 36). Osim toga, mora se posvetiti sva potrebna pažnja potrebama žrtve za bezbednošću i zaštitom pre sudskog postupka, u toku i posle njega.

Prema Direktivi EU o trgovini ljudima iz 2024, pomoć treba pružiti čim se pojave osnovane indikacije da se smatra da bi neko lice moglo biti žrtva trgovine ljudima (čl. 11, st. 2). Da bi se izbegla sekundarna viktimizacija, države članice treba da preduzmu mere da izbegnu nepotrebno ponavljanje informativnih razgovora tokom istrage, krivičnog gonjenja ili suđenja; vizuelni kontakt žrtava sa optuženima, uključujući i tokom davanja svedočenja u vidu razgovora i unakrsnog ispitivanja, odgovarajućim sredstvima, uključujući korišćenje odgovarajućih komunikacionih tehnologija; iznošenje dokaza na javnom pretresu; nepotrebno ispitivanje u vezi sa privatnim životom žrtve (čl. 12, st. 4).

Direktiva EU o žrtvama (Dir. 2012/29/EU) utvrđuje skup obavezujućih prava za žrtve i obaveze za države. Cilj Direktive je da osigura da žrtve i članovi njihovih porodica budu prepoznati i tretirani na uvažavajući i nediskriminatorski način, prilagođen njihovim individualnim potrebama. Ključna prava su pravo žrtava da razumeju druge i da drugi razumeju njih; pravo žrtava na informacije o njihovim pravima, njihovom predmetu i uslugama koje su im dostupne; pravo na besplatnu poverljivu podršku; pravo da učestvuju u krivičnom postupku i da budu obavestene o različitim koracima u postupku; pravo na zaštitu od daljeg nanošenja štete od strane počinioca ili krivičnog sistema i na individualnu procenu njihovih potreba za zaštitom. Članovi porodica žrtava koje su umrle od posledica krivičnog dela imaju ista prava kao i direktne žrtve, uključujući pravo na informisanje, podršku, zaštitu i obeštećenje. Pravo na podršku i zaštitu imaju i članovi porodica preživelih žrtava.

Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Kancelarije visokog komesara za ljudska prava sadrže različite preporuke za zaštitu i pomoć, između ostalog i kako bi se obezbedilo da sudski postupci u koje su uključene žrtve trgovine ljudima ne naškode pravima žrtve ili njenom blagostanju.

Činjenicu da žrtve trgovine ljudima treba da imaju pristup pomoći i podršci, nezavisno od njihove spremnosti i sposobnosti da sarađuju tokom sudskog postupka, iznova je potvrdio Nadzorni odbor Konvencije o ženama (CEDAW) u svojim Zaključnim zapažanjima o Holandiji iz 2010:

„Odbor takođe ponovo izražava svoju zabrinutost da su žrtve trgovine ljudima koje ne sarađuju sa policijom u toku istrage i krivičnog gonjenja izvršilaca trgovine isključene iz sistema zaštite takozvane B-9 procedure. Odbor smatra da nametanjem ovog zahteva vlada Holandije ozbiljno sputava sopstvene napore da dopre do žrtava trgovine ljudima i pruži im adekvatnu pomoć.“

Stoga poziva Holandiju

„da se pridržava svojih obaveza da pruži zaštitu svim žrtvama trgovine ljudima, bez obzira na njihovu spremnost ili sposobnost da sarađuju u pravnim postupcima“. (CEDAW/C/NLD/CO/5)

Pojam „žrtve“

Sam pojam „žrtva“ nosi izvesne probleme. Mnogi pružaoci usluga i lica koja su bila žrtve trgovine više vole upotrebu pojmova „lice izloženo trgovini ljudima“ ili „preživelo lice“. Oni ne žele da koriste pojam „žrtva“ niti da njime budu označeni jer smatraju da naglašava ranjivost, pasivnost i nemoć, a da ne priznaje dostojanstvo, hrabrost, ciljeve i izbore datih pojedinaca.

Ali čak i ako se termin „žrtva“ prihvati, važno je imati na umu da činjenica da je neka osoba žrtva krivičnog dela ne znači da se ta osoba može u potpunosti poistovetiti sa statusom žrtve, ili da se prema njoj treba ophoditi snishodljivo u bilo kom smislu.

U okviru sudskog postupka, međutim, važno je razmotriti pravnu definiciju žrtve. Prema Konvenciji Saveta Evrope protiv trgovine ljudima, „žrtva trgovine ljudima“ znači „svako fizičko lice koje je predmet trgovine ljudima [u smislu definicije iz Konvencije]“.

Ipak, neka krivična dela, uključujući i trgovinu ljudima, utiču na mnogo više osoba od same neposredne žrtve. Tim problemom se bavi *Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći*, koja u definiciju žrtve, ako slučaj to zahteva, uključuje i užu porodicu i izdržavana lica neposredne žrtve. U Deklaraciji se takođe eksplicitno pominje da se osoba može smatrati žrtvom nezavisno od toga da li je počinioc krivičnog dela identifikovan, uhapšen, da li mu se sudi ili je osuđen.

Osnovna prava žrtava, prema Deklaraciji, jesu pristup pravdi, pravno zadovoljenje i obeštećenje.

Države i njihovi organi imaju odgovornost da svedu na minimum prepreke s kojima se žrtve suočavaju u potrazi za pravdom, kao i da pruže žrtvama podršku tokom pravnog postupka.

Direktiva EU o žrtvama definiše žrtvu kao „fizičko lice koje je pretrpelo štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju ili ekonomski gubitak, usled neposrednog vršenja nekog krivičnog dela“. Takođe proširuje prava na članove porodice žrtve.

Definicija žrtve

Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći

- 1) Žrtve su lica koja su, pojedinačno ili kolektivno, pretrpela štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje osnovnih prava, usled činjenja ili nečinjenja koje predstavlja kršenje nekog od krivičnih zakona države članice, uključujući i one zakone kojima se zloupotreba moći propisuje kao krivično delo.
- 2) Lice se može smatrati žrtvom u skladu sa ovom deklaracijom, bez obzira na to da li je počinioc krivičnog dela identifikovan, uhapšen, da li mu se sudi ili je osuđen i bez obzira na porodične odnose između počinioca i žrtve. Pojam „žrtva“ takođe uključuje, gde je to prikladno, užu porodicu ili izdržavana lica direktne žrtve i lica koja su pretrpela štetu prilikom pokušaja da pomognu žrtvama u nevolji ili da spreče viktimizaciju.

Konvencija Saveta Evrope protiv trgovine ljudima

Žrtva trgovine ljudima podrazumeva

„svako fizičko lice koje je predmet trgovine ljudima [u smislu definicije iz Konvencije]“.

Direktiva EU o žrtvama 2012/29/EU

a. Žrtva podrazumeva

- (i) fizičko lice koje je pretrpelo štetu, uključujući fizičke ili mentalne povrede, emocionalnu patnju ili ekonomski gubitak, usled neposrednog vršenja nekog krivičnog dela.
- (ii) članove porodice lica čija je smrt neposredna posledica krivičnog dela i koji su pretrpeli štetu usled smrti tog lica.
 - (b) „članovi porodice“ podrazumevaju supružnika, lice koje živi sa žrtvom u bliskoj intimnoj vezi, u zajedničkom domaćinstvu i na stabilnoj i kontinuiranoj osnovi, srodnike u prvom kolenu, braću i sestre i izdržavana lica žrtve.

Pravo na delotvoran pravni lek

Po međunarodnom pravu ljudskih prava, države imaju obavezu da žrtvama kršenja ljudskih prava obezbede odgovarajući pravni lek i da ih zaštite od dalje štete.⁶⁵ Obezbeđivanjem adekvatnog pravnog leka ostvaruje se nekoliko ciljeva. Žrtvi se pruža nadoknada ili reparacija za povrede, pretrpljeni gubitak ili nanetu štetu, a pravni lek je pored toga i ključni element pristupa pravdi. On pomaže da se žrtve osnaže, doprinosi njihovom oporavku i smanjuje rizik od ponovne viktimizacije. Istovremeno služi i kao kazna i sredstvo za destimulaciju počinilaca krivičnog dela trgovine ljudima.⁶⁶

Pravo na pravni lek je standardno ljudsko pravo priznato u velikom broju najznačajnijih međunarodnih i regionalnih instrumenata koji propisuju ljudska prava. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (ICCPR), na primer, zahteva od država potpisnica da obezbede da „svako lice koje je pretrpelo kršenje prava i sloboda u smislu definicije iz ovog dokumenta, dobije delotvoran pravni lek“ (čl. 2, st. 3). Slična odredba postoji u čl. 13 Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP).

Kako se navodi u smernici 9 Preporučenih principa i smernica o ljudskim pravima i trgovini ljudima OHCHR:

„Žrtve trgovine ljudima, kao žrtve povrede ljudskih prava, imaju međunarodno zakonsko pravo na adekvatne i odgovarajuće pravne lekove. Ovo pravo često nije delotvorno dostupno žrtvama trgovine ljudima zato što ona obično nemaju saznanja o mogućnostima i postupcima za dobijanje pravnog leka, uključujući odštetu za trgovinu ljudima i eksploataciju u vezi s njom. Da bi se ovaj problem prevazišao, žrtvama trgovine ljudima treba pružiti pravnu i drugu materijalnu pomoć kako bi im se omogućilo da ostvare svoje pravo na adekvatne i odgovarajuće pravne lekove.“

⁶⁵ OHCHR (2010), *Commentary Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, pp. 141–151.

⁶⁶ Joint UN agencies (2011), *Prevent. Combat. Protect: Human Trafficking, Joint UN Commentary on the EU Directive – A Human Rights-Based Approach*, p. 86.

Ključni međunarodni instrumenti u pogledu prava na adekvatni pravni lek jesu *Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju iz 2005.*⁶⁷ i *Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći iz 1985.*⁶⁸ Oba ta instrumenta su rezolucije i nisu pravno obavezujući, ali politički obavezujući jesu.

Prema *Osnovnim principima i smernicama o pravu na pravni lek i reparaciju*, adekvatne reparacije obuhvataju:

- restituciju;
- odštetu;
- rehabilitaciju;
- zadovoljenje;
- garanciju neponavljanja.

Restitucija ima za cilj obnavljanje situacije koja je postojala pre povrede prava. Mere mogu uključivati puštanje iz pritvora (bilo da su takav pritvor nametnuli počinitelji trgovine ljudima, država ili neko treće lice⁶⁹), povratak imovine, kao što su lični i putni dokumenti i druga lična imovina, bezbedna i dobrovoljna repatrijacija u mesto prebivališta (gde je primenljivo i ako je to u interesu žrtve trgovine ljudima), priznavanje pravnog identiteta i državljanstva, kao i pomoć i podrška za lakšu integraciju u društvo.

Oporavak (rehabilitacija)⁷⁰ predstavlja priznavanje potrebe da se licima koja su pretrpela kršenje ljudskih prava obezbedi „povratak“ statusa i položaja u očima zakona i zajednice. Oporavak obuhvata medicinsku i psihološku zaštitu, kao i pravnu i socijalnu pomoć. Po definiciji, trgovina ljudima uključuje fizičko, seksualno ili psihičko nasilje, prisilu, pretnje i zastrašivanje koji mogu imati teške fizičke i psihičke posledice po zdravlje žrtava trgovine ljudima.⁷¹

Odšteta je isplata ekonomske štete koja se po učinjenoj proceni ne može nadoknaditi restitucijom. Može da pokriva širok spektar povreda, gubitaka ili štete koje je izazvao počinitelj krivičnog dela, uključujući gubitak zarade (vidi takođe ESLJP *Krachunova protiv Bugarske*, pred. br. 18269/18).

Zadovoljenje i garancije neponavljanja: Zadovoljenje se može postići tako što će se obezbediti propisno priznavanje kršenja prava žrtve i „zadovoljenje pravde“. Garancije neponavljanja su posebno značajna komponenta prava na pravni lek u slučaju trgovine ljudima, zbog opasnosti i štete koje može naneti ponovna viktimizacija. Garancije obuhvataju obavezu država da preduzmu sve neophodne mere kako bi zaštitile žrtvu od ponovnog izlaganja trgovini ljudima u budućnosti, kao i delotvoran sudski proces i kažnjavanje počinitelja trgovine ljudima.

⁶⁷ *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law* (UN GA resolution 60/147, 15 December 2005). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>.

⁶⁸ *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* (UN GA resolution 40/34, 29 November 1985). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>.

⁶⁹ Pogledati za pitanje nezakonitog zadržavanja žrtava trgovine ljudima u državnim ili privatnim skloništim ili rehabilitacionim centrima: Anne Gallagher & Elaine Pearson (2008), *Detention of Trafficked Persons in shelters. A legal and policy analysis*.

⁷⁰ Kako prethodni specijalni izveštaj UN o trgovini ljudima Joy Ngozi Ezeilo napominje u svom izveštaju, terminu povraćaja treba dati prednost u odnosu na rehabilitaciju kako bi se izbegla ponovna viktimizacija žrtava trgovine ljudima ako se označavaju kao lica kojima je potrebna „rehabilitacija“.

⁷¹ Videti, na primer, *Stolen Smiles. The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked into Europe*, Cathy Zimmerman et al., the London School of Hygiene and Tropical Medicine, 2006.

Procesna prava

Pravo na delotvoran pravni lek sadrži i materijalne elemente i procesna prava potrebna da bi se moglo pristupiti pravnim lekovima.⁷²

Oni uključuju:

- pravo na informacije o dostupnim pravnim lekovima na jeziku koji žrtva razume;
- pravo na pravnu pomoć, uključujući pomoć u traženju odštete;
- pravo da se ostane u zemlji tokom sudskog postupka, uključujući i postupke potražnje obeštećenja;
- zaštitu od nezakonitog mešanja u privatnost žrtve i bezbednost od zastrašivanja i odmazde pre postupka, u toku i posle njega;
- pravo na vršenje značajne uloge u sudskom postupku, na izjašnjavanje i nastupanje;
- u slučaju da je žrtva dete, dodelu staratelja.

⁷² Pogledati Joy Ngozi Ezeilo, specijalni izvestilac o trgovini ljudima, posebno ženama i decom (2011), *Report on the right to an effective remedy for trafficked persons*, 13 April 2011 (A/HRC/17/35). Dostupno na: <https://www.right-docs.org/doc/a-hrc-17-35/>.

POGLAVLJE 6. PRAVA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U MEĐUNARODNOM, EVROPSKOM I NACIONALNOM PRAVU

Uvod

U ovom poglavlju obrađena su prava žrtve pre, tokom i nakon krivičnog i drugih postupaka, kako po međunarodnom pravu, tako i po zakonima Republike Srbije. Advokati imaju ključnu ulogu u ostvarivanju tih prava. Oni mogu objasniti tok postupka, pripremiti žrtvu za razgovore i sudske rasprave i zaštititi njena prava i interese tokom krivičnog i drugog pravnog postupka. Iako je krivični postupak načelno izuzetno bolan za žrtve, dobro objašnjenje i priprema mogu ublažiti štetne efekte. U drugom delu poglavlja dat je pregled ključnih međunarodnih standarda od značaja za postupanje sa žrtvama i svedocima trgovine ljudima. U trećem delu se svi oni detaljnije objašnjavaju. Kroz celo poglavlje, advokati mogu naći uokvirene smernice i savete.

Ključni međunarodni standardi o postupanju sa žrtvama trgovine ljudima

Informacije i pravna pomoć

- Žrtvama trgovine ljudima pružaju se informacije o relevantnim pravosudnim i administrativnim postupcima od trenutka njihovog prvog kontakta s nadležnim organima (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 12 i 15; Smernice OHCHR, 6.5; Dir. EU o žrtvama, čl. 4 i 6).
- Žrtvama trgovine ljudima pružaju se pravni savet i informacije, naročito u pogledu njihovih zakonskih prava, na jeziku koji one razumeju (Prot. UN o trg., čl. 6, st. 3, tačka b; Konv. SE o trg., čl. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 4 i 9).
- Žrtve trgovine ljudima imaju pravo na pravni savet i besplatnu pravnu pomoć pod uslovima koje propisuje domaće pravo, tokom trajanja bilo kog krivičnog, parničnog ili drugog postupka protiv trgovaca ljudima, uključujući i postupke za dobijanje naknade (čl. 15, st. 2 Konv. SE o trg.; Osnovni principi i smernice za pravo na pravni lek i reparaciju, st. 12; Smernice OHCHR, princip 9 i smernica 9 (3); Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12, st. 2; Dir. EU o žrtvama, čl. 13).
- Žrtve trgovine ljudima imaju pristup uslugama prevođenja i tumačenja (Konv. SE o trg., čl. 10, 12 i 28; Smernice OHCHR, br. 8; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11; Dir. EU o žrtvama, čl. 7).
- Žrtve trgovine ljudima imaju pristup (specijalizovanim) uslugama za podršku žrtvama (Dir. EU o žrtvama, čl. 8. i 9).
- Žrtvama trgovine ljudima pružaju se informacije o dostupnim pravnim lekovima (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 15, st. 1; Smernice OHCHR, princip 9 i smernice br. 4 (8) i 9 (2); Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju, st. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 12).

Zaštita bezbednosti

- Preduzimaju se mere da se žrtve trgovine ljudima zaštite od daljeg povređivanja, uključujući sekundarnu i ponovnu viktimizaciju, i da se zaštiti njihova bezbednost (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 12 i 28; Smernice OHCHR, br. 8; Dir. EU o boravištu 2004/81/EZ, čl. 7; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12, st. 2; Dir. EU o žrtvama, čl. 18, 20, 22 i 23).
- Mere uzimaju u obzir starost, rod i posebne potrebe žrtava trgovine ljudima (Prot. UN o trg., čl. 6, st. 4; Dir. EU o žrtvama, čl. 22).

- Deca žrtve dobijaju posebnu zaštitu kojom se uzimaju u obzir najbolji interesi deteta (Konv. SE o trg., čl. 28; Dir. EU o žrtvama, čl. 24).

Zaštita privatnosti

- Privatnost i identitet žrtava trgovine ljudima moraju biti zaštićeni. To uključuje postavljanje standarda za čuvanje podataka o ličnosti i podsticanje medija da zaštite privatni život i identitet žrtava (Prot. UN o trg., čl. 6, st. 1; Konv. SE o trg., čl. 11; ICCPR, čl. 17; Smernice OHCHR, br. 6 i 5.8; Konvencija SE, br. 108⁷³; EKLJP, čl. 8; Dir. EU o žrtvama, čl. 21; GDPR, esp. čl. 9).
- Identitet žrtava trgovine ljudima ne otkriva se javnosti i njihova privatnost se poštuje i štiti u najvećoj mogućoj meri, uzimajući u obzir pravo svakog optuženog na pravično suđenje. Žrtve trgovine ljudima se u punoj meri i unapred upozoravaju na poteškoće koje se tiču zaštite identiteta, a ne daju im se lažne ili nerealne nade u pogledu sposobnosti agencija za sprovođenje zakona na tom planu (Smernice OHCHR, br. 6.6).

Žrtve trgovine ljudima kao svedoci

- Žrtvama trgovine ljudima pomaže se da iznesu svoje stavove i strepnje, te da se oni razmatraju u odgovarajućim fazama krivičnog postupka (UN TOC, čl. 25; Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 10).
- Žrtve trgovine ljudima kao svedoci (i, tamo gde je potrebno, njihove porodice i druge njima bliske osobe) efektivno se štite od povređivanja, pretnji, potencijalne odmazde ili zastrašivanja trgovaca ljudima i s njima povezanih lica tokom istrage i postupka i svakog nastupajućeg perioda dok to bezbednost žrtve nalaže. To može uključivati svedočenje na način koji obezbeđuje njihovu bezbednost (npr. putem video-linkova), pronalaženje bezbednog mesta u zemlji odredišta; zaštitu identiteta tokom sudskog postupka; pronalaženje opcija za nastavak boravka, preseljenje ili repatrijaciju (UN TOC, čl. 25; Konv. SE o trg., čl. 28 i 30; Smernice OHCHR, br. 6, 4.10 i 5.8; Osnovni principi i smernice za pravo na pravni lek i reparaciju, st. 12; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 18 i 22).
- Individualna procena se vrši kako bi se odredile konkretne potrebe za zaštitom i utvrdila ranjivost žrtava u pogledu sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, i posebne mere zaštite koje su neophodne. To se eksplicitno odnosi na žrtve trgovine ljudima, organizovanog kriminala i seksualnog nasilja i na decu (Dir. EU o žrtvama, čl. 22, 23 i 24).
- Sudski postupci u koje su uključene žrtve trgovine ljudima ne smeju biti nauštrb njihovih prava, dostojanstva ili fizičkog i psihičkog dobrostanja (Smernice OHCHR, 6.4).
- Informativni razgovori sa žrtvama trgovine ljudima svedeni su na minimum, žrtve mogu biti u pratnji zakonskog zastupnika i lica po sopstvenom izboru, lekarski pregledi su svedeni na minimum i obavljaju se samo kada je to neophodno (Dir. EU o žrtvama, čl. 20).
- Žrtve trgovine ljudima dobijaju poseban tretman u cilju sprečavanja sekundarne viktimizacije izbegavanjem, koliko god je to moguće u skladu sa domaćim pravom:
 - › nepotrebnog ponavljanja davanja iskaza tokom istrage, krivičnog gonjenja ili suđenja;
 - › vizuelnog kontakta između žrtava i optuženih, što važi i za izvođenje dokaza, poput davanja iskaza ili unakrsnog ispitivanja, korišćenjem odgovarajućih sredstava, uključujući upotrebu odgovarajućih komunikacionih tehnologija;
 - › davanja iskaza na ročištima otvorenim za javnost;
 - › nepotrebnog ispitivanja o privatnom životu žrtve.

(Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12, st. 4; Dir. EU o žrtvama, čl. 19, 20 i 23)

⁷³ CoE Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 108) and its Protocol (ETS No. 181). Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/data-protection/convention108-and-protocol#:~:text=The%20Convention%20for%20the%20Protection,in%20the%20data%20protection%20field>.

Pravo na adekvatne i odgovarajuće pravne lekove

- Žrtvama trgovine ljudima pružaju se informacije o dostupnim pravnim lekovima (Prot. UN o trg., čl. 6; Konv. SE o trg., čl. 15, st. 1; Smernice OHCHR, princip 9 i smernice br. 4 (8) i 9 (2); Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju, st. 12; Dir. EU o žrtvama, čl. 4).
- Žrtve trgovine ljudima imaju utuživo pravo na delotvorne i odgovarajuće pravne lekove. Pravni lekovi mogu biti krivične, građanske ili administrativne prirode (EKLJP, čl. 13; ICCPR, čl. 2; CERD, čl. 6; Opšta preporuka CEDAW, br. 19; Osnovni principi i smernice za pravo na pravni lek i reparaciju, st. 12; Deklaracija o osnovnim principima pravde; Smernice OHCHR, princip 17 i smernica 9 (1); Povelja EU, čl. 47).
- Postoji zakonodavna i praktična mogućnost da žrtve trgovine ljudima dobiju naknadu za pretrpljenu štetu. To uključuje i materijalnu i nematerijalnu štetu (UN TOC, čl. 14, st. 2, i 25, st. 2; Prot. UN o trg., čl. 6, st. 6; Konv. SE o trg., čl. 15, st. 3; ICRMW, čl. 25 (3); MOR K., 97 i 143; Smernice OHCHR, princip 17 i smernica 4 (9); Dir. EU 2004/80/EZ o naknadi; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 12, st. 2, i 17; Dir. EU o žrtvama, čl. 16; ESLJP, *Krachunova protiv Bugarske*, predst. br. 18269/18).
- Postoji zakonska mera za naplatu kompenzacije od države tamo gde se ona ne može naplatiti od trgovaca ljudima, na primer, kroz fond za kompenzaciju žrtvama ili sličan instrument. Takav fond može se finansirati od trajno oduzetih sredstava (Konv. SE o trg., čl. 15 (4); Smernice OHCHR, 4.4; Dir. EU o trg., čl. 17; Dir. EU o oduzimanju imovinske koristi, čl. 18 i 19).
- Žrtva trgovine ljudima ima pravo da joj se plati za rad koji je obavila, nezavisno od zakonitosti statusa njenog boravka (MOR K., 97 i 143; ICRMW, čl. 25, st. 3; Direktiva EU o sankcijama i merama protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji ilegalno borave u određenoj zemlji).
- Postoje odredbe za trajno oduzimanje prihoda stečenih trgovinom ljudima. Prioritetna opcija je da se trajno oduzeta sredstva upotrebe za naknadu žrtvama (UN TOC, čl. 25 (2); Smernice OHCHR, princip 16 i smernica 4 (4); Dir. EU o oduzimanju imovine, čl. 18 i 19).

Nekažnjavanje i neprimenjivanje kazni

- Žrtve trgovine ljudima ne bivaju pritvorene, optužene, krivično gonjene ili kažnjavane za kršenje zakona o imigraciji ili zbog svoje umešanosti u krivične ili administrativne aktivnosti koje su bile primorane da izvrše kao direktnu posledicu toga što su žrtve trgovine ljudima (Konv. SE o trg., čl. 26; Smernice OHCHR, princip 7, smernice br. 2.5 i 4.5; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 8).
- Države predviđaju mogućnost da se žrtve trgovine ljudima ne gone krivično ili da im se ne izriču kazne (Konv. SE o trg., čl. 26; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 8).

Nezatvaranje žrtava trgovine ljudima, uključujući decu

- Žrtve trgovine ljudima ne bi trebalo zadržavati u centrima za imigrante, drugim oblicima pritvora ili skloništima za odrasle (Smernice OHCHR, 2.6 i 6.1).
- Organi za sprovođenje zakona ne bi trebalo da žrtve trgovine ljudima lišavaju slobode ni iz jednog drugog razloga osim zarad njihove neposredne fizičke zaštite. Žrtve se nikada ne pritvaraju radi prikupljanja dokaza ili davanja iskaza (ICCPR, čl. 9 i 12).
- Službe socijalne zaštite ne bi trebalo da zadržavaju žrtve trgovine ljudima, izuzev uz njihovu saglasnost (u tom slučaju se ne radi o zadržavanju) ili ako je i) razlog zadržavanja posebna svrha koja je direktno povezana s neposrednim potrebama te žrtve i ii) u najkraćem mogućem periodu (ICCPR, čl. 9 i 12; EKLJP, čl. 5).
- Decu žrtve trgovine ljudima ne bi trebalo smeštati u ustanove zatvorenog tipa osim ukoliko se može pokazati da je to u njihovom najboljem interesu i da nema druge prihvatljive alternative za njihovu zaštitu, i to na najkraći mogući period i podložno periodičnoj reviziji (KPD, čl. 25 i 37, st. b).

Period za razmatranje i privremeni boravak

- Žrtvama trgovine ljudima odobravaju se period za razmišljanje od najmanje 30 dana i privremena boravišna dozvola tokom trajanja krivičnog i/ili drugog pravnog postupka. Tokom tog perioda, one imaju pristup materijalnoj, medicinskoj, psihološkoj i pravnoj pomoći. Ukoliko im se odobri privremeni boravak, žrtve trgovine ljudima trebalo bi da imaju pristup tržištu rada, profesionalnim obukama i obrazovanju (Konv. SE o trg., čl. 12–14; Dir. EU 2004/81/EZ o privremenoj boravišnoj dozvoli, čl. 6–9; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11, st. 6).

Neizručivanje i pravo na traženje azila, odnosno međunarodne zaštite

- Žrtve trgovine ljudima ne bivaju vraćene u drugu državu u kojoj postoji ozbiljan rizik da će biti izložene gonjenju, torturi ili drugim oblicima lošeg tretmana (Prot. UN o trg., čl. 14; Konv. SE o trg., čl. 40, st. 4; EKLP, čl. 3; Konv. o izbeglicama iz 1951, čl. 33; CAT, čl. 3, st. 1; ICCPR, čl. 7; KPD, čl. 22; Smernice OHCHR, br. 2.7; Evropska konv. o ekstradiciji, čl. 3, st. 2).
- Žrtve trgovine ljudima imaju pravo da traže i dobiju azil i imaju pristup pravičnim i efikasnim procedurama za dobijanje azila, bez obzira na način na koji su ušle u zemlju, upotrebu lažnih dokumenata ili pristanak na svedočenje protiv ljudi koji su ih eksploatisali (Prot. UN o trg., čl. 14; Konv. o izbeglicama iz 1951, čl. 31 i 33; CAT, čl. 14; Konv. SE o trg., čl. 40, st. 4; Smernice OHCHR, br. 1 (6) i 2 (7); Smernice UNHCR o međunarodnoj zaštiti, st. 45–50; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11; Povelja EU, čl. 18).
- Države bi trebalo da obezbede postojanje postupaka za prijem i razmatranje zahteva za azil, odnosno zahteva za međunarodnu zaštitu od žrtava trgovine ljudima (Prot. UN o trg., čl. 14; Konv. SE o trg., čl. 40, st. 4; Smernice OHCHR, br. 1.6 i 2.7; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11a).
- Žrtve trgovine ljudima mogu se kvalifikovati za međunarodnu zaštitu izbeglica ako se dela koja su protiv njih počinili trgovci mogu goniti prema odredbama Konvencije o izbeglicama iz 1951. godine, a u zemlji ne postoje efikasni mehanizmi zaštite (Smernice UNHCR o međunarodnoj zaštiti; Smernice OHCHR, br. 1.6 i 2; Dir. EU 2004/83/EZ o međunarodnoj zaštiti; Dir. EU 2005/85/EZ o davanju izbegličkog statusa).
- Države koriste tumačenje Konvencije o izbeglicama iz 1951. godine koje je prilagođeno rodu žrtve, naročito kada je u pitanju nasilje koje se zasniva na rodu. Žene i deca koji su bili žrtve trgovine ljudima u svrhu prinudne prostitucije i seksualne eksploatacije smatraju se izbeglicama onda kada je država onemogućena ili nije voljna da im obezbedi zaštitu protiv tih krivičnih dela, pretnji ili šteta (Smernice UNHCR o rodno zasnovanom progonu iz 2002; CEDAW, Gen. prep. 19 o nasilju nad ženama).
- Žrtve trgovine ljudima bivaju informisane o mogućnosti dobijanja međunarodne zaštite na jeziku koji razumeju i na način prilagođen uzrastu i polu (*Smernice UNHCR o međunarodnoj zaštiti*; Grupa eksperata za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) (2020), *Smernice o pravu žrtava trgovine ljudima i lica u riziku od trgovine ljudima na međunarodnu zaštitu* (GRETA (2020) 06); OEBS (2014), *Vodeći principi o ljudskim pravima u okviru povratka žrtava trgovine ljudima*; Dir. EU o trg. iz 2024, čl. 11a i 11 (6)).
- Mere za borbu protiv trgovine ljudima ne kose se sa uspostavljenim pravima, niti negativno utiču na njih, uključujući i pravo žrtve trgovine ljudima da traži i dobije azil i pravo na neizručivanje (Konv. SE o trg., čl. 40, st. 4; Prot. UN o trg., čl. 14; Smernice OHCHR, br. 1.6).

Povratak žrtava trgovine ljudima

- Žrtve trgovine ljudima su zaštićene od deportacije ili povratka po kratkom postupku kada postoje opravdani razlozi da bi to predstavljalo rizik za te osobe ili njihove porodice (Konv. SE o trg., čl. 16; Smernice OHCHR, princip 11 i smernica 4.6).
- Status svakog pravnog postupka koji se odnosi na položaj osobe kao žrtve trgovine ljudima uzima se u obzir prilikom donošenja bilo koje odluke o repatrijaciji (Prot. UN o trg., čl. 8, st. 2; Konv. SE o trg., čl. 16).

- Bezbednost žrtve trgovine ljudima i njene porodice, uključujući i rizik od ponovne trgovine, uzimaju se u obzir prilikom svake odluke vezane za repatrijaciju (Prot. UN o trg., čl. 8, st. 2; Konv. SE o trg., čl. 16, st. 2; Smernice OHCHR, br. 6.7).
- Povratak žrtve trgovine ljudima je, kada je to moguće, dobrovoljan i obavlja se uz poštovanje prava, bezbednosti i dostojanstva žrtve trgovine ljudima i statusa pravnog postupka (Prot. UN o trg., čl. 8, st. 2; Konv. SE o trg., čl. 16, st. 2; Smernice OHCHR, princip 11 i smernica 6.7).
- Države se staraju, u saradnji sa nevladinim organizacijama, da se žrtvama trgovine ljudima koje se vraćaju u svoju zemlju obezbede neophodna pomoć i podrška kako bi se osiguralo njihovo dobrostanje, olakšala društvena reintegracija, kao i da bi se sprečila ponovna trgovina (Konv. SE o trg., čl. 16, st. 5; Smernice OHCHR, br. 6.8).
- Programima repatrijacije izbegava se ponovna viktimizacija i poštuje se pravo žrtve na privatnost (Konv. SE o trg., čl. 16, st. 5).
- Žrtvama koje žele da se vrate dozvoljeno je da to učine bez nepotrebnog ili neopravdanog odlaganja (Prot. UN o trg., čl. 8(3)–(4) i čl. 9, st. 1, tačka b; Konv. SE o trg., čl. 16, st. 1 i 3).

Pojedinačna prava žrtava

Osnovna prava žrtava obuhvataju njihovo pravo da pruže i prime informacije, pravo na pravnu pomoć, pravo na zaštitu njihove privatnosti i bezbednosti, pravo na naknadu, i pravo da ne budu kažnjene za krivična ili druga protivpravna dela koja su učinjena kao direktna posledica trgovine ljudima. Posebno treba omogućiti žrtvi zaštitu od odmazde, odnosno narušavanja njene privatnosti.

Ključna pitanja se odnose na ostvarivanje prava žrtava, ulogu i odgovornosti različitih aktera u krivičnom postupku i prepreke s kojima se suočavaju. Neki izazovi s kojima se Srbija suočava jesu nedostupnost besplatnih i kvalifikovanih advokata, nedostatak poverenja žrtava u sistem krivičnog pravosuđa, opšti odnos prema seksualnim radnicima, ograničena zaštita koja se može ponuditi žrtvama, potreba da se žrtva više puta ispituje, nedostatak zaštite od neposrednog suočavanja sa osumnjičenim(a), dužina trajanja krivičnog postupka i potreba da se za sve predmete trgovine ljudima obezbede zatvorena suđenja.

Pravo na pravno zastupanje

Žrtve imaju pravo na advokata koji će zaštititi njihova prava, informisati ih o njihovoj ulozi u postupku, braniti njihove interese i omogućiti da se njihovi stavovi iznesu i razmotre u toku krivičnog postupka. To se odnosi i na parnični postupak i na druge postupke potraživanja obeštećenja za pretrpljenu štetu.

Većina žrtava trgovine ljudima nema pravno obrazovanje niti iskustvo u pravnim postupcima. Pristup pravnoj pomoći je ključni faktor kojim se takvim žrtvama omogućava da ostvare svoja prava. Već od prvog kontakta s nadležnim organima, tim žrtvama treba dodeliti advokata (a po mogućstvu i pre prvog kontakta). Preporučuje se da žrtva ima istog advokata tokom čitavog postupka.

Potreba za pružanjem pravne i druge pomoći žrtvama trgovine ljudima tokom bilo kog krivičnog, parničnog ili drugog postupka protiv lica osumnjičenih za trgovinu ljudima naglašena je u principu 9 Smernica OHCHR. Iza toga stoji pretpostavka da žrtve trgovine ljudima treba da odigraju važnu ulogu, kao i da imaju legitimni interes u pravnom postupku protiv osoba koje su ih eksploatisale.

I Protokol UN o trgovini ljudima i Konvencija SE protiv trgovine ljudima sadrže odredbe o pravnoj pomoći i zastupanju. Izveštaj sa objašnjenjima Konvencije upućuje na ESLJP, koji je presudio da u određenim okolnostima postoji pravo na besplatnu pravnu pomoć prema čl. 6, st. 1 EKLP (*Airey protiv Irske*, predst. br. 6289/73, 9. oktobar 1979). Delotvoran pristup pravdi može zahtevati besplatnu pravnu pomoć kada lice ne može da pravilno i na zadovoljavajući način iznese svoj slučaj bez pomoći advokata (*Golder protiv UK*, predst. br. 4451/70, 21. februar 1975).

Direktiva EU o trgovini ljudima (2011/36/EU 2024) zahteva od država članica da bez odlaganja pruže žrtvama pravno savetovanje i zastupanje koje bi trebalo da bude besplatno ako žrtva nema dovoljno finansijskih sredstava (čl. 12, st. 2).

Pravo na pravnu pomoć i podršku u nacionalnom zakonodavstvu

U tekstu Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025. godine⁷⁴, uz konstataciju da je normativni okvir u velikoj meri usklađen sa odredbama Direktive 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela, ističe se da su određene izmene potrebne i u delu koji se odnosi na unapređenje prava na pravnu pomoć. Iako se u odredbi člana 23, stav 3 Zakona o uređenju sudova⁷⁵ ističe da viši sud obezbeđuje i pruža pomoć i podršku svedocima i oštećenima, na umu treba imati i činjenicu da zaposleni u službama podrške osnovanim pri višim sudovima ne razgovaraju o konkretnoj sadržini iskaza sa žrtvama i svedocima, niti pružaju pravnu pomoć,⁷⁶ kao i to da te službe još uvek nisu u punom kapacitetu uspostavljene u svim višim sudovima.⁷⁷ Od prvog oktobra 2019. godine, na snagu je stupio Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći⁷⁸ koji prepoznaje i žrtve trgovine ljudima kao potencijalne korisnike.

U okviru rešenja kreiranih u cilju zaštite posebno osetljivih svedoka, ZKP predviđa i mogućnost da javni tužilac, predsednik veća ili sudija pojedinac koji po službenoj dužnosti, na zahtev stranaka ili samog svedoka, donese rešenje o dodeljivanju statusa posebno osetljivog svedoka, doneti i rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku (istovremeno kada i rešenje o određivanju statusa, odnosno nakon toga – ukoliko organ postupka sazna za razloge koji mu ranije nisu bili poznati ili se pojave novi razlozi ili okolnosti). Javni tužilac ili predsednik suda će postaviti punomoćnika po redosledu sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti (čl. 76).

Saglasno članu 12, stav 2 Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, u sprovođenju Programa zaštite Jedinica za zaštitu obezbeđuje zaštićenom licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć.

⁷⁴ Usvojena od Vlade Republike Srbije 30. jula 2020. godine (05 broj: 011-6103/2020-2).

⁷⁵ „Službeni glasnik RS”, broj 30/18.

⁷⁶ Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025. godine, str. 12.

⁷⁷ Članom 86, stav 4 sudskog poslovnika („Službeni glasnik RS”, br. 110/2009, 70/2011, 19/2012, 89/2013, 96/2015, 104/2015, 113/2015 – uporediti, 39/2016, 56/2016, 77/2016, 16/2018, 78/2018, 43/2019 i 93/2019) određeno je da se prostorije službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima i čekaonice za svedoke i oštećene, po pravilu, određuju u neposrednoj blizini prostorija za održavanje suđenja (sudnice), a u članu 88, stav 2 da predsednik određuje prostorije u kojima nije dozvoljen ulazak strankama, advokatima i drugim licima (pisarnica, arhiva, računovodstvo, prostorije službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima, računarski centar i sl.).

⁷⁸ „Službeni glasnik RS”, br. 87/2018.

ASTRA je 2010. godine inicirala formiranje neformalne mreže koju čini 30 advokata senzibilisanih i obučeni za zastupanje žrtava trgovine ljudima, nastale iz potrebe da se žrtvama sa teritorije cele Srbije omogućiti pristup specijalizovanoj pravnoj podršci i pomoći. Članovi mreže sastaju se jednom godišnje i razmenjuju iskustva u predmetima na kojima su pojedini advokati radili, kao i praksu Evropskog suda za ljudska prava u vezi sa predmetom trgovine ljudima i srodnih dela.

Pravo na informisanje

Žrtve imaju pravo da budu informisane o svom statusu, svojim pravima i odgovarajućim sudskim i upravnim postupcima, kao i o dostupnom pravnom leku.

Transparentnost postupaka i istinitost informacija su od ogromnog značaja. Žrtve trgovine ljudima često bivaju obmanute i eksploatisane. Važno je da se žrtvi obezbede kompletne i tačne informacije kako bi mogla da donosi informisane odluke. Prilikom pružanja informacija, treba imati u vidu moguće uticaje psihološke traume i/ili kognitivnih sposobnosti žrtve. Na primer, žrtvama koje su doživele traumu može biti teško da adekvatno obrade informacije.

Kada žrtva izrazi želju da bude obaveštena o postupku nakon podnošenja tužbe, policija treba, koliko je to u njenoj moći, da obavesti žrtvu o toku i rešavanju predmeta dok dosije ne bude poslat tužiocu. Od tog trenutka, tužilac bi trebalo da bude odgovoran za informisanje žrtve o toku predmeta. Advokat može u tom pogledu imati značajnu ulogu „nadzornika“.

Pravo na informisanost u nacionalnom zakonodavstvu

Zakonikom o krivičnom postupku, pravo žrtve (oštećenog) na informisanje uspostavljeno je na različite načine u brojnim normama. U članu 50, pod naslovom „Prava oštećenog“, propisano je (u stavu 1), pored ostalog, da oštećeni ima pravo da:

- 5) bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja;
- 7) bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu;
- 11) bude obavešten o ishodu postupka i da mu se dostavi pravnosnažna presuda.

Javni tužilac i sud upознаće oštećenog s pravima navedenim u stavu 1 ovog člana (st. 2). Najčešće pominjano pravo o čijem postojanju i mogućnosti ostvarivanja javni tužilac i sud informišu oštećenog jeste pravo na ostvarivanje imovinskopravnog zahteva. Ono o čemu takođe treba voditi računa jeste informisanje žrtve o puštanju okrivljenog iz pritvora, zatvora ili o eventualnom bekstvu. Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija propisano je da će Zavod žrtve obavestiti kada se osuđeni otpušta sa izdržavanja kazne zatvora, odnosno uslovno otpušta, kao i u slučaju bekstva iz zatvora.

Zakon o policiji⁷⁹, u članu 35, pod naslovom „Zaštita prava i pružanje pravne pomoći građanima“, predviđa da je policija u obavljanju policijskih poslova dužna da:

- građanima pruži informacije i savete od značaja za njihovu ličnu i imovinsku bezbednost ako to nije u suprotnosti sa zakonom i ako se time ne ugrožava obavljanje policijskih poslova;
- građaninu kome je ugroženo neko od ličnih ili imovinskih prava obezbedi mogućnost da se obrati Policiji radi zaštite tog prava⁸⁰ ako u konkretnom slučaju nije obezbeđena druga pravna zaštita i ako je ugrožavanje tog prava u vezi sa njegovom ličnom i imovinskom bezbednošću.

S pravom se može reći da je obavezivanje državnih organa na postupanje koje je u funkciji ostvarivanja prava žrtve na informisanje u potpunosti definisano u skladu sa standardima određenim u direktivama EU u nacionalnom zakonodavstvu prisutno samo u Zakonu o sprečavanju nasilja u porodici. S obzirom na sadržaj odredbe člana 4 tog zakona, u kojoj se navodi da se taj zakon primenjuje i na saradnju u sprečavanju nasilja u porodici (čl. 24–27) „za određena krivična dela, među njima i za trgovinu ljudima“ (član 388 Krivičnog zakonika), kao i na pružanje zaštite i podrške žrtvama krivičnih dela iz stava 1 tog člana (čl. 4, st. 1, tač. 17 i čl. 4, st. 2). Nažalost, i to samo nametanjem načina postupanja pri prvom kontaktu, ali ne i u drugim situacijama koje su za žrtve trgovine ljudima iz ovog konteksta vrlo značajne. Učinjeno je to nešto preciznije njenim informisanjem o vrsti hitne mere koja je naređenjem određena nasilniku, ali ne i za slučaj obaveštavanja o produženju mere od strane suda, o datumu isteka i sl.

- Državni organi i ustanove nadležni za primenu ovog zakona dužni su da u prvom kontaktu sa žrtvom nasilja u porodici ili žrtvom krivičnog dela iz ovog zakona daju žrtvi potpuna obaveštenja o organima, pravnim licima i udruženjima koji joj pružaju zaštitu i podršku, na način i na jeziku koji žrtva nasilja razume. – Zakon o sprečavanju nasilja u porodici⁸¹, član 29.
- Nadležni policijski službenik dostavlja naređenje, odmah posle njegovog uručenja, osnovnom javnom tužiocu na čijem području se nalazi prebivalište, odnosno boravište žrtve, centru za socijalni rad i grupi za koordinaciju i saradnju, a žrtva nasilja pismeno se obaveštava o vrsti hitne mere koja je izrečena. – Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, član 17, stav 7.

Ukoliko žrtva ne govori ili ne razume dobro srpski jezik, ima pravo na prevodica i na to da joj se sve relevantne informacije, naročito one koje se tiču njenih/njegovih prava, dostave na jeziku koji razume. Ovo pravo je garantovano tokom čitavog procesa oporavka i u kontaktu sa svim institucijama.

⁷⁹ „Službeni glasnik RS“, br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018.

⁸⁰ Ako je postupanje u cilju zaštite prava iz stava 2 ovog člana u nadležnosti drugog organa, Policija je dužna da bez odlaganja zahtev prosledi nadležnom organu i o tome obavesti podnosioca zahteva.

⁸¹ „Službeni glasnik RS“, br. 94/2016 i 10/2023 – drugi zakon. Ovaj zakon primenjuje se i na saradnju u sprečavanju nasilja u porodici (čl. 24–27) u krivičnim postupcima za krivična dela: trgovina ljudima (član 388 Krivičnog zakonika); član 4, st. 1.

ASTRINA klijentkinja P. P. je pri prvom razgovoru u Centru za socijalni rad dobila kontakt ASTRE, koja joj je detaljno objasnila koje usluge i pomoć može dobiti. Nakon što je uspostavljen kontakt s njom, ASTRA je uvidela da je ona potencijalna žrtva trgovine ljudima. Osim porodičnog nasilja koje je trpela, njeni roditelji su ugovorili brak u zamenu za novac i hteli su da je prodaju drugoj porodici. Na sreću, ona je pobjegla. Intervencijom ASTRA tima za podršku žrtvama, i u saradnji sa Centrom za socijalni rad, ona je smeštena u Sigurnu kuću i obezbeđeni su joj svi ostali potrebni vidovi podrške.

ASTRA ID: 4687

Pravo žrtve da ne saraduje sa organima za sprovođenje zakona

Žrtve imaju pravo da odbiju saradnju s tužilaštvom.

Podnošenje tužbe i/ili svedočenje može imati dalekosežne posledice po žrtve. To može izložiti njih, njihovu decu i druge bliske osobe zastrašivanju i odmazdi od strane počinitelja i povećava rizik da njihova situacija postane poznata javnosti, sa svim posledicama koje to sobom nosi. Pored toga, sam sudski proces je izuzetno opterećujući i nosi rizik da žrtva ponovo bude izložena traumati. Ta pitanja neophodno je u potpunosti razumeti i poštovati. Žrtvama će možda biti potrebno vreme pre nego što uspeju da u celosti sagledaju svoj položaj i opcije koje su pred njima. Ako je žrtvi potrebno više vremena da donese informisanu odluku o podnošenju tužbe i/ili o svedočenju na sudu, treba joj omogućiti to vreme. Time se smanjuje verovatnoća ponovne viktimizacije žrtve, a povećava mogućnost da žrtva pruži bolje svedočenje i pokaže se kao snažniji svedok na duže staze. Ako žrtva iz bilo kog razloga odluči da ne podnese tužbu ili da ne svedoči na sudu, tu odluku treba poštovati i ne bi trebalo vršiti nikakav neprimeren uticaj na nju.

Pravo na zaštitu privatnosti

Žrtve imaju pravo na zaštitu svog privatnog života i identiteta. One imaju pravo da zahtevaju da njihovi životi i identitet budu zaštićeni tokom krivičnog postupka i da se štampi i javnosti onemogućiti pristup sudnici.

Veliki strah mnogih žrtava, posebno ako su žrtve trgovine ljudima za seksualnu industriju, jeste da će ono što im se desilo postati poznato u javnosti. Izlaganje javnosti može dovesti do stigme i društvenog odbacivanja i može snažno uticati i na sprečavanje žrtve da povрати svoj život. Zaštita od narušavanja njihove privatnosti važna je u svakoj fazi postupka. Ako žrtve, na primer, odluče da ne obaveste svoje neposredno okruženje (porodicu, partnera, prijatelje, komšiluk, selo) o svojim nepravilnostima, taj izbor treba uvek poštovati. Kontaktne sa žrtvom treba ostvarivati na takav način da se njene želje poštuju, na primer, pomoću usluga organizacije za podršku žrtvama.

Uopšteno govoreći, suđenje iza zatvorenih vrata je poželjnije, posebno u slučajevima trgovine ljudima u svrhe prostitucije i/ili slučajevima koji uključuju krivična dela seksualne prirode. To se radi kako bi se zaštitila privatnost žrtve i, u nekim slučajevima, sprečilo javno izlaganje intimnih detalja iz privatnog života žrtve, kao i radi bezbednosti žrtve.

Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima OHCHR pozivaju države da obezbede:

„... da su lica, koja su bila žrtve trgovine, delotvorno zaštićena od zlostavljanja, pretnji ili zastrašivanja trgovaca ljudima ili njihovih saradnika. U tom smislu, ne sme se javno objavljivati identitet žrtava i njihova privatnost treba da bude zaštićena i poštovana u najvećoj mogućoj meri, istovremeno uzimajući u obzir prava optuženih na pravično suđenje. Lica koja su bila žrtve trgovine moraju da budu unapred potpuno obavestena o teškoćama kod zaštite identiteta i ne bi im se smela graditi pogrešna i nerealna očekivanja u vezi sa sposobnostima organa za sprovođenje zakona u tom smislu (Smernica 6).

Pored toga, relevantni su čl. 8 EKLJP, Konvencija Saveta Evrope br. 108⁸² i Opšta uredba o zaštiti podataka. I Konvencija SE i GDPR prepoznaju određene kategorije podataka o ličnosti koje predstavljaju veći rizik po privatni život osobe od „običnih“ podataka o ličnosti i stoga zahtevaju dodatnu zaštitu. Generalno je zabranjena obrada takozvanih osetljivih podataka, koji obuhvataju podatke koji se odnose na seksualni život lica (npr. da je lice radilo u prostituciji) ili seksualnu orijentaciju i zdravlje, osim ako za to postoji zakonska osnova, ako je to neophodno radi suštinskog javnog interesa i podleže odgovarajućim merama zaštite.⁸³

Pravo na privatnost u nacionalnom zakonodavstvu

Ljudska i manjinska prava zajamčena Ustavom neposredno se primenjuju. Ustavom se jamče i, kao takva, neposredno se primenjuju ljudska i manjinska prava zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima⁸⁴ – član 18, stavovi 1 i 2 Ustava RS. U okviru odredbe kojom se predviđa pravo na pravično suđenje ističe se da se, pored ostalog, javnost može isključiti tokom čitavog postupka koji se vodi pred sudom ili u delu postupka i radi zaštite privatnosti učesnika u postupku, u skladu sa zakonom – član 32, stav 3 Ustava RS. Zaštitu privatnosti kao pravo učesnika u postupku Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) uvažava prilikom regulisanja brojnih instituta, pa i kada definiše uslove i pravila za razmatranje spisa, čuvanje tajne, isključivanje javnosti, prepoznavanje lica i stvari, ispitivanje zaštićenog svedoka:

- razmatranje spisa može uskratiti ili usloviti zabranom javne upotrebe imena učesnika u postupku, ako je sa glavnog pretresa bila isključena javnost ili bi pravo na privatnost moglo da bude teže povređeno – član 250 ZKP;
- u cilju zaštite privatnosti učesnika u postupku, kao i ako je to neophodno radi zaštite interesa nacionalne bezbednosti, javnog reda i morala, interesa maloletnika ili iz drugih opravdanih interesa u demokratskom društvu, organ postupka koji preduzima dokaznu radnju narediće licima koja saslušava, odnosno ispituje ili koja prisustvuju dokaznim radnjama ili razgledaju spise istrage da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznali i upozoriće ih da odavanje tajne predstavlja krivično delo, u skladu sa zakonom – član 304 ZKP;
- u cilju zaštite privatnosti učesnika u postupku i drugih razloga istovetnih onima iz člana 304, od otvaranja zasedanja, pa do završetka glavnog pretresa, veće može, po službenoj dužnosti ili na predlog stranke ili branioca, ali uvek nakon njihovog izjašnjenja, isključiti javnost za ceo glavni pretres ili za jedan njegov deo – član 363 ZKP;

⁸² CoE Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 108) and its Protocol (ETS No. 181). Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/data-protection/convention108-and-protocol#:~:text=The%20Convention%20for%20the%20Protection,in%20the%20data%20protection%20field>.

⁸³ Takođe videti: Roth, Uhl, Wijers & Zikkenheinerbn (2015), *Data Protection Challenges in Anti-Trafficking Policies. A Practical Guide*. Dostupno na: <https://documentation.lastradainternational.org/doc-center/3222/data-protection-challenges-in-anti-trafficking-policies-a-practical-guide>.

⁸⁴ Među relevantnim međunarodnim pravnim dokumentima u kojima se ističe značaj prava na privatnost mogu se izdvojiti Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Savet Evrope, novembar 1950), u kojoj se navodi: „Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske (član 8)“, i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (UN, decembar 1966), u kojem se navodi: „Niko ne može biti izložen proizvoljnom ili nezakonitom mešanju u privatni život, porodicu, stan ili prepisku, niti protivzakonitim napadima na čast i ugled“ (čl. 17).

- prepoznavanje lica u predistražnom postupku i u istrazi će se obaviti tako da lice koje je predmet prepoznavanja ne može da vidi svedoka, niti svedok može da vidi to lice pre nego što pristupi prepoznavanju – član 100 ZKP;
- sud može rešenjem o određivanju statusa zaštićenog svedoka odobriti jednu ili više mera posebne zaštite, mere posebne zaštite obuhvataju ispitivanje zaštićenog svedoka pod uslovima i na način koji obezbeđuju da se njegova istovetnost ne otkrije javnosti, a izuzetno ni okrivljenom i njegovom braniocu, u skladu sa ovim zakonikom – član 105 ZKP;
- mere posebne zaštite kojima se obezbeđuje da se istovetnost zaštićenog svedoka ne otkrije javnosti su isključenje javnosti sa glavnog pretresa i zabrana objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka – član 106 ZKP.

ASTRINA klijentkinja A. P. bila je žrtva trgovine ljudima u jednom od najvećih lanaca trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini. Kako su državljani nekoliko zemalja, imućni ljudi, političari, biznismeni, bili okrivljeni u tom predmetu, vest o „razbijanju“ tog lanca bila je medijski praćena. Nije se vodilo računa o ličnim podacima žrtava. Trebalo je godinu dana intenzivnog psihoterapeutskog rada kako bi A. P. delimično prevazišla tu traumu. Nedelju dana uoči ročišta, u novinama je videla svoju celokupnu izjavu iz tužilaštva. Nakon toga, pokušala je suicid.

ASTRA ID: 5912

Pravo na zaštitu fizičkog integriteta i bezbednosti

Žrtve imaju pravo na zaštitu svoje bezbednosti. Policija bi trebalo da istraži da li su sigurnost i bezbednost žrtve omogućene.

Pravo na integritet odnosi se na zaštitu bezbednosti žrtve, ali i, recimo, na medicinske preglede. Žrtve moraju da daju svoj informisani pristanak na bilo koji medicinski ili drugi pregled. Da bi to mogle da urade, one moraju biti informisane o ograničenim mogućnostima čuvanja poverljivosti medicinskih podataka ako predmet ide na sud. Posebno u svetlu tih ograničenih mogućnosti, odbijanje da će pristanak ne treba posmatrati kao njeno odbijanje da sarađuje sa organima vlasti.

Direktiva EU o žrtvama (čl. 22) obavezuje države da vrše individualnu procenu kako bi se odredile konkretne potrebe za zaštitom i utvrdila ranjivost žrtava u pogledu sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde i posebne mere zaštite koje su neophodne. To se eksplicitno odnosi na žrtve trgovine ljudima, organizovanog kriminala i seksualnog nasilja i na decu.

Mnoge žrtve imaju osnovan strah od odmazde prema njima, njihovoj deci ili drugim osobama bliskim njima. U većini slučajeva, osumnjičeni su im pretili odmazdom prema njima ili njihovim voljenima ako se usude da prijave policiji. U mnogim slučajevima, trgovci ljudima ili njihovi saradnici (koji mogu uključivati članove porodice) pokušavaju da zastraše žrtvu kako bi je učitali. Mogu vršiti pritisak, uznemiravati ili zlostavljati žrtvu kako bi je sprečili da svedoči ili kako bi je primorali da povuče svoje svedočenje. Ovo je često pojačano ako postoji blizak odnos između žrtve i trgovca, na primer, zato što dolaze iz iste zajednice ili porodice. Zbog toga bezbednost žrtve, njene porodice i voljenih uvek treba da bude prioritet.

Za osobe koje su žrtve trgovine ljudima, strah od suočavanja sa optuženim (osumnjičenim) može biti značajan. Gde god je to moguće, treba izbeći suočavanje između žrtve/svedoka i optuženog tokom krivične istrage i suđenja kako bi se izbegao nepotreban pritisak na žrtve i zaštitile od zastrašivanja od strane optuženog, njihovih saučesnika ili porodice. Iako je dobro imati specijalne programe zaštite svedoka, oni uglavnom nisu stvarna opcija jer zahtevaju da žrtve promene identitet, prekinu sve veze sa porodicom i prijateljima i suštinski izbrišu svoj prethodni život.

Pravo na zaštitu integriteta i bezbednosti u nacionalnom zakonodavstvu

U nacionalnim pravnim dokumentima, pitanje zaštite oštećenih, svedoka i drugih učesnika u krivičnom postupku regulisano je Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o programu zaštite učesnika u postupku⁸⁵. Definišući opšte mere zaštite oštećenog/svedoka, zakonodavac navodi:

- organ postupka je dužan da oštećenog ili svedoka zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada;
- učesnika u postupku ili drugo lice koje pred organom postupka vređa oštećenog ili svedoka, preti mu ili ugrožava njegovu bezbednost javni tužilac ili sud će opomenuti, a sud ga može i novčano kazniti do 150.000 dinara;
- po prijemu obaveštenja od policije ili suda ili po sopstvenom saznanju o postojanju nasilja ili ozbiljne pretnje upućene oštećenom ili svedoku, javni tužilac će preduzeti krivično gonjenje ili će o tome obavestiti nadležnog javnog tužioca;
- javni tužilac ili sud može zahtevati da policija preduzme mere zaštite oštećenog ili svedoka u skladu sa zakonom (čl. 102 ZKP).

Žrtva trgovine ljudima A. A. je, posle repatrijacije i povratka u mesto u kojem živi, otpočela proces oporavka uz ASTRINU podršku. Dala je izjavu, pravni postupak je započet, obezbeđena joj je medicinska pomoć i polako je počela da ostavlja iza sebe traumu koju je preživela dok je bila eksploatisana. Posle izvesnog vremena, počela je da dobija pretnje putem društvenih mreža, a jednog dana su se pred vratima njenog stana pojavila dvojica muškaraca prenoseći joj „pozdrave“ od trgovaca. U pratnji konsultantkinje iz ASTRA tima za podršku, žrtva je otišla i sve prijavila policiji. U narednom periodu, imala je policijsku patrolu ispred svoje zgrade i osećala se dosta sigurnije.

ASTRA ID: 6131

U funkciji zaštite učesnika u postupku, odnosno svedoka jesu i odredbe kojima se predviđa mogućnost:

- nametanja obaveze saslušavanjem/ispitivanjem licima, onima koji prisustvuju dokaznim radnjama ili razgledaju spise, da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznala (čl. 304 ZKP);
- isključenja javnosti za ceo glavni pretres ili za jedan njegov deo u slučaju kada je to potrebno radi zaštite interesa maloletnika, odnosno privatnosti učesnika u postupku (čl. 363 ZKP);

⁸⁵ Zakon o programu zaštite učesnika krivičnog postupka, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05. Određene mere procesne zaštite maloletnih lica predviđene su i Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Službeni glasnik RS“, br. 85/05).

- privremenog udaljenja iz sudnice optuženog u toku glavnog pretresa, ako saoptuženi ili svedok odbije da daje iskaz u njegovom prisustvu ili okolnosti ukazuju da njegovo prisustvo utiče na navedena lica (čl. 390 ZKP).

Posle završetka ročišta povodom predmeta koji se vodio protiv više lica za delo trgovine ljudima, svedokinja/oštećena je izašla vidno potresena. Lice joj je promenilo boju, čitavo telo joj se treslo od straha i prigušenog plača. Reči podrške advokaticke i konsultantkinje koje su pratile suđenje ohrabrile su je da se pokrene iz unutrašnjeg grča i sebi „dozvoli“ da glasno zaplače i iskaže povređenost, bes i osećaj užasa koji ju je preplavio. Kada je malo došla sebi, rekla je da su je mnogo pogodile dve stvari. Prva je ta što je jedan od okrivljenih bio na samo pola metra od nje i ona je imala osećaj da joj sve vreme dok je davala izjavu „diše“ za vrat i da bi svaki čas mogao da ustane i napadne je. Druga je bila kada se sudija smejaio na njen račun, što je ju svojim pitanjem izvrgao podsmehu i duboko je povredio. Naime, pitanje koje joj je sudija direktno uputio odnosilo se na to da precizira gde je izvršena intervencija, nakon pobačaja koji je imala (što se dešavalo za vreme eksploatacije). Kada je odgovorila na pitanje i precizirala mesto, sudija je nastavio sa daljim ispitivanjem da opiše osoblje koje je tada bilo prisutno, što je ona i učinila, da bi je on grubo prekinuo uz komentar da je samo proveravao da li je njegova koleginica, tj. zapisničarka koja živi u blizini klinike, honorarno asistira doktoru, te je počeo da se smeje. Takođe, branilac okrivljenog je tražio, a sudija dozvolio, da demonstrira kako se igra oko šipke, da bi proverili da li laže da je i to morala da radi.

ASTRA ID 2238

Od naročitog značaja za (u pojedinim slučajevima možda i neophodnu⁸⁶) zaštitu žrtava trgovine ljudima i drugih ranjivih kategorija svedoka jesu odredbe ZKP o posebno osetljivom svedoku (čl. 103–104):

- svedoku koji je s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja posebno osetljiv⁸⁷ organ postupka može po službenoj dužnosti, na zahtev stranaka ili samog svedoka, odrediti status posebno osetljivog svedoka⁸⁸– rešenje o određivanju statusa posebno osetljivog svedoka donosi javni tužilac, predsednik veća ili sudija pojedinac⁸⁹;
- ako smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osetljivog svedoka, organ koji je žrtvi odredio status doneće rešenje o postavljanju punomoćnika svedoku – javni tužilac ili predsednik suda **će postaviti punomoćnika po redosledu** sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti (čl. 103);

⁸⁶ Na primer, u slučajevima eksploatacije kada je, kroz prostituciju ili druge vrste seksualne eksploatacije, žrtva maloletno lice i delo je praćeno težim posledicama, a izvršila ga je grupa ili organizovana kriminalna grupa, član porodice žrtve ili drugo lice iz žrtvinog okruženja, odnosno drugo lice prema kome se ona nalazi ili se nalazila u odnosu zavisnosti.

⁸⁷ Kada se maloletna lica pojavljuju kao svedoci u krivičnom postupku, činjenice njihovog uzrasta i nedostatka životnog iskustva jasno ukazuju na zaključak da kod njih postoji povećan rizik od stresa i reakcije na stresnu situaciju prilikom ispitivanja. Ako se, pri tome, radi o nasilnim krivičnim delima ili o učešću i umešanosti u izvršenje krivičnog dela lica bliskih detetu, odnosno maloletniku, jasno je da je svedok posebno osetljiv, pa mu taj status treba i odrediti. Sinanović, B., „Posebno osetljiv svedok u krivičnom postupku“, Bilten Vrhovnog kasacionog suda, br. 3/14, Beograd, 2014, str. 33.

⁸⁸ Pod naslovom „Načelo individualne procene potreba žrtava“, u članu 4 Opšte obaveznog uputstva o načinu postupanja službe za informisanje i podršku oštećenima i svedocima u javnim tužilaštvima Republičkog javnog tužilaštva iz 2016. godine navodi se da, prilikom postupanja sa oštećenima, Služba za informisanje i podršku oštećenima i svedocima u javnim tužilaštvima (SIP) preduzima mere da oštećeni dobiju blagovremenu i individualnu procenu potreba, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, radi individualizovanog pristupa pružanju podrške i eventualnog prepoznavanja potreba za dodeljivanjem statusa posebno osetljivog svedoka, kao i radi preduzimanja mera za sprečavanje ponovljene viktimizacije, u saradnji sa postupajućim javnim tužiocem.

⁸⁹ Protiv rešenja kojim je usvojen ili odbijen zahtev nije dozvoljena posebna žalba. Status posebno osetljivog svedoka potrebno je odrediti u što ranijoj fazi postupka, kako zbog zaštite prava oštećenog, tako i zbog efikasnijeg i lakšeg vođenja krivičnog postupka. Sinanović, B., *Ibid.*, str. 33.

- posebno osetljivom svedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka – koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom i nastojće da se izbegnu moguće štetne posledice krivičnog postupka po ličnost, telesno i duševno stanje svedoka;
- ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, o čemu odlučuje organ postupka;
- ako organ postupka odluči da se posebno osetljivi svedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svedok nalazi;
- posebno osetljivi svedok može se ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica; u tom slučaju, organ postupka može odrediti da se primene mere iz stava 2 ovog člana;
- posebno osetljivi svedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako to sam okrivljeni zahteva, a organ postupka to dozvoli vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane⁹⁰;
- protiv rešenja iz stava 1–3 ovog člana nije dozvoljena posebna žalba (čl. 104).

Klijent koji je dobio podršku ASTRE bio je izložen brutalnom nasilju kao žrtva trgovine ljudima i patio je od posttraumatskog poremećaja kao najizraženije posledice torture. Usled intenzivnog straha koji je za sebe i porodicu osećao, njegova zastupnica je tražila status posebno osetljivog svedoka i predložila davanje iskaza putem video-linka. Sudija je prihvatio taj zahtev, odobrio status posebno osetljivog svedoka i odložio ročište. Klijent je doživeo veliko olakšanje i bio je smireniji i optimističniji povodom davanja iskaza. Mesec dana kasnije, klijent je otišao u sud sa zastupnicom, psihoterapeutkinjom i konsultantkinjom iz ASTRE, koje su u funkciji psihološke i logističke podrške. Međutim, sudija je zastupnici žrtve saopštio da nije mogao da organizuje sprovođenje i svedočenje putem video-linka jer „nije to nikada ranije radio i ne zna ni kako se to tehnički u zgradi Suda može realizovati“. Klijent je bio veoma uznemiren, osećao je napad panike jer se susreo sa optuženima, koji su mu dobacivali. Imao je doživljaj da ga je „sistem izneverio i da ne može da ima poverenje u vezi sa svojom bezbednošću u budućnosti“.

ASTRA ID 1737

Imajući u vidu da se krivično delo trgovine ljudima ogleda u eksploataciji žrtava, najčešće upotrebom sile, pretnje, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom teških prilika ili odnosa zavisnosti, kao i upotrebom drugih mehanizama koji služe za potčinjavanje žrtve učiniocu, što je često i prema maloletnim licima, osnovano se može zaključiti da žrtve trgovine ljudima, kao ranjive i osobe traumatizovane krivičnim delom, spadaju u kategoriju posebno osetljivih svedoka. Taj status javni tužilac trebalo bi uvek da im dodeljuje ne samo po službenoj dužnosti već u fazi istrage, jer za dodelu statusa posebno osetljivog svedoka nije nužan zahtev žrtve, već procena organa postupka da se u konkretnom slučaju radi o posebno osetljivom svedoku. Značajna prednost ovog statusa je mogućnost da žrtva iznese svoje svedočenje iz posebne prostorije u kojoj se neće nalaziti ostali učesnici u krivičnom postupku, koji će tok ispitivanja pratiti iz druge prostorije, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, čime se žrtvi omogućava da slobodno, neometano i s manjom dozom straha i neprijatnosti ispriča sve okolnosti slučaja, pa će samim tim biti

⁹⁰ S obzirom na to da je ova radnja u praksi neefikasna, a nužno skopčana sa velikim stresom kod osoba koje se suočavaju (procesno konfrontiraju), nju svakako treba potpuno onemogućiti kada se radi o deci, a, po pravilu, ne koristiti kada su u pitanju maloletnici. Škulić, M., „Bitne karakteristike maloletničkog krivičnog prava i osnovne specifičnosti nacrtu zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i zaštiti maloletnih lica u krivičnom postupku“, Bilten Vrhovnog kasacionog suda br. 2/15, Beograd, 2015, str. 175.

umanjena viktimizacija žrtve do koje nužno dolazi prilikom svakog ispitivanja o traumatičnim događajima. Ukoliko javno tužilaštvo ili sud ne raspolažu odgovarajućim prostorijama i tehničkom opremom za takav način ispitivanja, mogu se iskoristiti postojeće prostorije i oprema i nekog drugog državnog organa ili javne ustanove, kao što je centar za socijalni rad. I bez obzira na eventualnu nemogućnost takvog načina ispitivanja, ne bi trebalo **žrtvama uskratiti dodeljivanje statusa posebno osetljivog svedoka**. Taj status podrazumeva i druge pogodnosti, kao što su zabrana suočenja sa okrivljenim, postavljanje pitanja isključivo preko organa postupka, ispitivanje preko stručnog lica, postavljanje punomoćnika i slično, a svi ti mehanizmi predstavljaju vidove procesne zaštite žrtava trgovine ljudima kao posebno osetljivih svedoka.

U funkciji zaštite ugroženih svedoka su i odredbe ZKP o zaštićenom svedoku (čl. 105–112)⁹¹:

- Ako postoje okolnosti koje ukazuju da bi svedok davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina pitanja sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima, sud može rešenjem o određivanju statusa zaštićenog svedoka odobriti jednu ili više mera posebne zaštite.
 - › Mere posebne zaštite obuhvataju ispitivanje zaštićenog svedoka pod uslovima i na način koji obezbeđuju da se njegova istovetnost ne otkrije javnosti, a izuzetno ni okrivljenom i njegovom braniocu, u skladu sa ovim zakonikom (čl. 105).
- Mere posebne zaštite kojima se obezbeđuje da se istovetnost zaštićenog svedoka ne otkrije javnosti su:
 - › isključenje javnosti sa glavnog pretresa i
 - › zabrana objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka⁹².
- Mere posebne zaštite kojom se okrivljenom i njegovom braniocu uskraćuju podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka sud može izuzetno odrediti ako posle uzimanja izjava od svedoka i javnog tužioca utvrdi da su život, zdravlje ili sloboda svedoka ili njemu bliskog lica u toj meri ugroženi da to opravdava ograničenje prava na odbranu i da je svedok verodostojan:
 - › istovetnost zaštićenog svedoka koja je uskraćena u skladu sa stavom 2 ovog člana sud će otkriti okrivljenom i njegovom braniocu najkasnije 15 dana pre početka glavnog pretresa (ZKP, čl. 106).
- Sud može odrediti status zaštićenog svedoka po službenoj dužnosti, na zahtev javnog tužioca ili samog svedoka.
- Uz lične podatke o svedoku, podatke o krivičnom delu o kome se svedok ispituje i opis okolnosti na koje se svedočenje odnosi, zahtev sadrži i:
 - › činjenice i dokaze koji ukazuju da u slučaju svedočenja postoji opasnost po život, telo, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima svedoka ili njemu bliskih lica.
- Zahtev se podnosi u zapečaćenom omotu na kojem je naznačeno „zaštita svedoka – strogo poverljivo“ i predaje se u toku istrage sudiji za prethodni postupak, a nakon potvrđivanja optužnice predsedniku veća.
- Ako svedok prilikom ispitivanja uskrati davanje podataka iz člana 95 stava 3 ovog zakonika, odgovor na pojedina pitanja ili svedočenje u celini, uz obrazloženje da postoje okolnosti iz člana 105 stava 1 ovog zakonika, sud će pozvati svedoka da u roku od tri dana postupi u skladu sa odredbama stavova 2 i 3 ovog člana (čl. 107).
- O određivanju statusa zaštićenog svedoka rešenjem odlučuje u toku istrage sudija za prethodni postupak, a nakon potvrđivanja optužnice:
 - › prilikom odlučivanja na glavnom pretresu isključuje se javnost (čl. 363), bez izuzetaka propisanih u članu 364 stavu 2 ovog zakonika.

⁹¹ Policija i javni tužilac su prilikom prikupljanja obaveštenja od građana dužni da ih obaveste o merama posebne zaštite iz člana 106 ovog zakonika (čl. 111).

⁹² Prilikom odlučivanja o merama posebne zaštite iz st. 1 i 2 ovog člana sud će voditi računa da se određuje teža mera samo ako se svrha ne može postići primenom blaže mere.

- U rešenju kojim se određuje status zaštićenog svedoka navodi se pseudonim zaštićenog svedoka, trajanje mere i način na koji će biti sprovedena:
 - › izmena ili brisanje iz spisa podataka o istovetnosti svedoka,
 - › prikriivanje izgleda svedoka,
 - › ispitivanje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka,
 - › ispitivanje putem tehničkih sredstava za prenos i promenu zvuka i slike.
- Protiv rešenja iz stava 1 ovog člana stranke i svedok mogu izjaviti žalbu (čl. 108).
- Kada rešenje o određivanju statusa zaštićenog svedoka postane pravnosnažno, sud će posebnom naredbom, koja predstavlja tajnu, na poverljiv način obavestiti stranke, branioca i svedoka o danu, času i mestu ispitivanja svedoka.
- Pre početka ispitivanja zaštićeni svedok se obaveštava da se njegova istovetnost neće nikome otkriti osim sudu, strankama i braniocu, ili samo sudu i javnom tužiocu, pod uslovima iz člana 106 stavova 2 i 3 ovog zakonika, i upoznaje se sa načinom na koji će biti ispitivan.
- Sud će upozoriti sve prisutne da su dužni da čuvaju kao tajnu podatke o zaštićenom svedoku i njemu bliskim licima i o drugim okolnostima koje mogu dovesti do otkrivanja njihove istovetnosti i da odavanje tajne predstavlja krivično delo. Upozorenje i imena prisutnih lica uneće se u zapisnik.
- Sud će zabraniti svako pitanje koje zahteva odgovor koji bi mogao da otkrije istovetnost zaštićenog svedoka.
- Ako se ispitivanje zaštićenog svedoka obavlja putem tehničkih sredstava za promenu zvuka i slike, njima rukuje stručno lice.
- Zaštićeni svedok potpisuje zapisnik pseudonimom (čl. 109).
- Podaci o istovetnosti zaštićenog svedoka i njemu bliskih lica i o drugim okolnostima koje mogu dovesti do otkrivanja njihove istovetnosti zatvoriće se u poseban omot sa naznakom „zaštićeni svedok – strogo poverljivo“, zapečatiti i predati na čuvanje sudiji za prethodni postupak.
- Podaci iz stava 1 ovog člana predstavljaju tajne podatke. Osim službenih lica ove podatke su dužna da čuvaju i druga lica koja ih u bilo kom svojstvu saznaju (čl. 110).

Primer iz sudske prakse:

U presudi Apelacionog suda u Beogradu Kž1 266/17 od 24. 4. 2017. godine, a povodom žalbi izjavljenih na presudu Višeg suda u Smederevu K 62/16 od 14. 12. 2016. godine, pored ostalog, navodi se i: Suprotno žalbenim navodima okrivljenog da nije jasan razlog zašto prvostepeni sud nije dozvolio da se suoči sa oštećenima Z. K. i M. Z. Prvostepeni sud je na zapisniku o glavnom pretresu od 26. 10. 2016. godine, postupajući po zahtevu tužilaštva, posle izjašnjavanja stranaka, doneo rešenje kojim je oštećenim Z. K. i M. Z. dodelio status posebno osetljivog svedoka na osnovu člana 103 ZKP, pošto je utvrđeno da su ispunjeni zakonom propisani uslovi, pri čemu su posebno cenjene okolnosti krivičnih dela, ali i medicinska dokumentacija za oštećene Z. K. i M. Z., kao i stav predstavnika Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima naveden u nalazu i mišljenju za oštećene... Dakle, na glavnom pretresu pitanja su oštećenima postavljana isključivo preko predsednika veća, saslušanje oštećenih je izvedeno u prisustvu okrivljenog, ali u skladu sa članom 104 stavom 4 ZKP nisu suočeni oštećeni i okrivljeni.

Zakonom o Programu zaštite učesnika u krivičnom postupku uređeni su uslovi i postupak za pružanje zaštite i pomoći učesnicima u krivičnom postupku⁹³ i njima bliskim licima⁹⁴... (čl. 1).

- Program zaštite se može sprovesti:
 - › pre, u toku i posle pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka (čl. 2 i čl. 4).
- Program zaštite se sprovodi:
 - › ako su učesnici u krivičnom postupku i bliska lica,
 - › usled davanja iskaza ili obaveštenja značajnih za dokazivanje u krivičnom postupku,
 - › ako postoji opasnosti po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu,
 - › ako bi bez tog iskaza ili obaveštenja bilo znatno otežano ili nemoguće dokazivanje u krivičnim postupcima,
 - › za krivična dela: 1) protiv ustavnog uređenja i bezbednosti; 2) protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom; 3) organizovanog kriminala (čl. 5).
- Državni organi i službena lica koja obezbeđuju i pružaju zaštitu učesnika u krivičnom postupku dužni su da sprovedu postupak i postupaju hitno.
- Podaci u vezi sa Programom zaštite su poverljivi i predstavljaju službenu tajnu. Osim službenih lica, ove podatke ne mogu saopštavati druga lica kojima podaci postanu dostupni (čl. 6).
- Komisija za sprovođenje Programa zaštite donosi odluku o uključenju, produženju, obustavi i prestanku Programa zaštite (Komisija ima tri člana).
- Jedinica za zaštitu obavlja stručne i administrativne poslove za potrebe Komisije⁹⁵ (čl. 7, st. 1 i st. 5).
- U sprovođenju Programa zaštite Jedinica za zaštitu obezbeđuje zaštićenom licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć, a svi državni organi, organizacije i službe dužni su da pruže pomoć Jedinici za zaštitu i da na njen zahtev izvrše radnje iz svoje nadležnosti potrebne za sprovođenje Programa zaštite⁹⁶ (čl. 12, st. 2 i st. 3).
- U okviru Programa zaštite primenjuju se sledeće mere:
 - › fizička zaštita ličnosti i imovine,⁹⁷
 - › promena prebivališta ili premeštanje u drugu zavodsku ustanovu,⁹⁸
 - › prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu,⁹⁹
 - › promena identiteta.¹⁰⁰
- U toku sprovođenja Programa zaštite može se primeniti jedna ili više mera.
- Mera promene identiteta može se primeniti samo kada se cilj Programa zaštite ne može ostvariti primenom drugih mera.¹⁰¹

⁹³ Učesnik u krivičnom postupku je: osumnjičeni, okrivljeni, svedok saradnik, svedok, oštećeni, veštak i stručno lice (čl. 3, st. 1, tač. 1).

⁹⁴ Blisko lice je lice za koje učesnik u krivičnom postupku zahteva uključenje u Program zaštite (čl. 3, st. 1, tač. 2).

⁹⁵ Jedinica za zaštitu je specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova (čl. 12, st. 1).

⁹⁶ Jedinica za zaštitu samostalno primenjuje mere iz člana 14, stav 1 ovog zakona. Prema zaštićenom licu koje je lišeno slobode Jedinica za zaštitu primenjuje ove mere u saradnji sa Ministarstvom pravde.

⁹⁷ Mera fizičke zaštite ličnosti i imovine sastoji se od sprečavanja protivpravnog ugrožavanja života, zdravlja, fizičkog integriteta, slobode ili imovine zaštićenog lica upotrebom fizičko-tehničkih mera (čl. 16).

⁹⁸ Mera promene prebivališta sastoji se od privremenog ili trajnog preseljenja zaštićenog lica iz mesta prebivališta ili boravišta u mesto koje odredi Jedinica za zaštitu. Mera premeštanja u drugu zavodsku ustanovu sastoji se od upućivanja zaštićenog lica koje je lišeno slobode iz zavodske ustanove u kojoj se nalazi u zavodsku ustanovu koju odredi Jedinica za zaštitu u dogovoru sa Ministarstvom pravde (čl. 17).

⁹⁹ Mera prikrivanja identiteta i podataka o vlasništvu sastoji se od izrade i upotrebe lične isprave ili isprave o vlasništvu zaštićenog lica u kojoj su privremeno izmenjeni izvorni podaci. Ispravu iz stava 1 ovog člana izrađuje Jedinica za zaštitu, a primena mere iz stava 1 ovog člana ne može imati za posledicu izmenu izvornih podataka koji se vode u službenim evidencijama (čl. 18).

¹⁰⁰ Mera promene identiteta sastoji se od potpune ili delimične izmene ličnih podataka zaštićenog lica. Uz ovu meru može biti određena i promena fizičkih karakteristika zaštićenog lica. Promena identiteta može imati uticaja na prava i obaveze zaštićenog lica samo u meri u kojoj je to neophodno radi sprovođenja Programa zaštite i ne utiče na obaveze zaštićenog lica prema trećim licima. Posle promene identiteta Jedinica za zaštitu odobrava i nadzire pristup izvornim podacima o identitetu zaštićenog lica. Jedinica za zaštitu vodi računa i o svim statusnim i drugim pravima i obavezama koji su u vezi sa izvornim identitetom zaštićenog lica (čl. 20).

¹⁰¹ Ako je zaštićeno lice pozvano pred sud kao okrivljeni, svedok saradnik, svedok, oštećeni, veštak i stručno lice, povodom krivičnog dela učinjenog pre promene identiteta, zaštićeno lice učestvuje u krivičnom postupku sa izvornim identitetom. U drugom postupku pred sudom ili državnim organom u kojem je neophodna upotreba izvornog identiteta, zaštićeno lice može učestvovati samo uz saglasnost Jedinice za zaštitu. Ako Jedinica za zaštitu ne da saglasnost, zaštićeno lice ostvaruje svoja prava u postupku preko punomoćnika. Zaštićeno lice poziva se preko Jedinice za zaštitu koja obezbeđuje njegov dolazak (čl. 23).

- Hitne mere koje se mogu primeniti su mere fizičke zaštite ličnosti i imovine, promene prebivališta ili premeštanja u drugu zavodsku ustanovu i prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu (čl. 14).
- Nadležni organ postupka (javni tužilac, sudija za prethodni postupak i predsednik veća) može po službenoj dužnosti ili na predlog učesnika u krivičnom postupku podneti Komisiji zahtev za uključenje učesnika u krivičnom postupku i bliskih lica u Program zaštite.
- Posle pravosnažnog okončanja krivičnog postupka zahtev iz stava 1 ovog člana može podneti i Jedinica za zaštitu (čl. 25).
- O potrebi primene hitnih mera Jedinicu za zaštitu obavestiće nadležni organ postupka (javni tužilac, sudija za prethodni postupak ili predsednik veća) kada oceni da postoji neposredna opasnost po život, zdravlje, fizički integritet, slobodu ili imovinu učesnika u krivičnom postupku ili bliskog lica.
- Primenu hitnih mera naređuje rukovodilac Jedinice za zaštitu, uz saglasnost učesnika u krivičnom postupku, odnosno bliskog lica (u ime maloletnog lica ili lica potpuno lišenog poslovne sposobnosti saglasnost daje zakonski zastupnik ili staralac).
- O primenjenim hitnim merama rukovodilac Jedinice za zaštitu odmah obaveštava predsednika Komisije i nadležnog javnog tužioca, sudiju za prethodni postupak ili predsednika veća.
- Primena hitnih mera traje do donošenja odluke Komisije o zahtevu za uključenje u Program zaštite (čl. 27).
- Predsednik Komisije odmah, a najkasnije u roku od tri dana, po prijemu procene koju dostavlja Jedinica za zaštitu, zakazuje sednicu Komisije koja odmah, a najkasnije u roku od osam dana, donosi rešenje kojim usvaja ili odbija zahtev za uključenje u Program zaštite. O odluci Komisija odmah obaveštava podnosioca zahteva.
- Odluka Komisije je konačna (čl. 28).
- Sporazum o uključanju u Program zaštite¹⁰², pored ostalog, sadrži i:
 - › izjavu zaštićenog lica o dobrovoljnom uključanju u Program zaštite;
 - › baveze zaštićenog lica: da se pridržava uputstava Jedinice za zaštitu u toku sprovođenja Programa zaštite; da obavesti Jedinicu za zaštitu o svakoj promeni okolnosti koja bi mogla da utiče na sprovođenje Programa zaštite; da navede svoje račune, pravne poslove, finansijske i druge obaveze; da pre zaključenja pravnih poslova većeg značaja zatraži saglasnost Jedinice za zaštitu; da preduzme sve neophodne mere radi postizanja finansijske samostalnosti do isteka sporazuma;
 - › obaveze Jedinice za zaštitu: da sprovodi Program zaštite samo uz neophodno potrebna ograničenja osnovnih sloboda i prava zaštićenog lica; da odredi vreme trajanja i obim ekonomske pomoći zaštićenom licu; da zaštićenom licu pruži potrebnu psihološku, socijalnu i pravnu pomoć;
 - › vreme trajanja Programa zaštite i uslove za raskid sporazuma;
 - › klauzulu da je sporazum zaključen u jednom primerku, da se čuva kod Jedinice za zaštitu, da je za vreme trajanja Programa zaštite dostupan samo Komisiji, da se obaveze proistekle iz sporazuma ne mogu osporavati u sudskom postupku, izjavu zaštićenog lica da razume sadržaj sporazuma i da je upoznato sa međusobnim obavezama.
- Međunarodna saradnja u sprovođenju Programa zaštite predviđenog ovim zakonom ostvaruje se na osnovu međunarodnog sporazuma ili uzajamnosti.
- Jedinica za zaštitu:
 - › podnosi molbu stranoj državi za prihvatanje zaštićenog lica i primenu mera iz člana 14 stava 1 ovog zakona;
 - › postupa po molbi strane države za prihvatanje zaštićenog lica i primenu mera zaštite u Republici Srbiji (čl. 39).

¹⁰² Sporazum u ime maloletnog lica ili lica potpuno lišenog poslovne sposobnosti zaključuje zakonski zastupnik ili staralac (čl. 30).

Značajan doprinos u kreiranju institucionalnih pretpostavki ostvarivanja prava, zaštite, pomoći i podrške žrtvama i svedocima učinjen je formiranjem Službe za pomoć i podršku oštećenima i svedocima (Služba za pomoć i podršku) pri Višem sudu u Beogradu, a saglasno odredbi člana 11 Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine – 2009. godine („Sl. glasnik RS“, br. 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007, 104/2009, 101/2011 – dr. zakon, 6/2015 i 10/2023).

Primer iz sudske prakse:

U presudi Višeg suda u Novom Sadu u predmetu K 322/12 navodi se da je sud odbio predlog odbrane za suočenje optuženih sa oštećenom maloletnom A. M. [...] iz razloga što je ispitivanje maloletne A. M. na glavnom pretresu od 8. 6. 2012. godine bilo zaista otežano, imajući u vidu činjenicu da je vrlo teško iznosila svoj iskaz i da, kada je to radila, radila je kroz plač i suze, te imajući u vidu i predlog predstavnice Centra za socijalni rad da bi suočenje oštećene maloletne A. M. sa optuženima i svedocima moglo ugroziti njen dalji pravilan rast i razvoj. Povodom ove odluke prvostepenog suda, Apelacioni sud u Novom Sadu je u presudi KŽ 1 1473/13 naveo: „Neosnovano se žalbom branilaca okrivljenog S. J. navodi, kao što se to čini i žalbom branioca okrivljenog M. V., da je učinjena povreda odredaba krivičnog postupka kada je sud odbio da na predlog odbrane izvrši suočenje između maloletne oštećene A. M. sa okrivljenima, oštećene D. M., kao i sa maloletnim svedokom N. N. Ovo zato jer je na strani 15 pasus 2 obrazloženja pobijene presude prvostepeni sud dao potpune i pravilne razloge zašto je odbio navedeni predlog, a ove razloge prvostepenog suda u potpunosti prihvata i ovaj sud i na njih upućuje. Ovo, tim pre, kad se poče od nalaza i mišljenja veštaka dr S. I. K. i V. Š. Na strani 12 zadnji pasus.“

Rad Službe za pomoć i podršku pri Višem sudu u Beogradu regulisan je detaljnije Pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta, koji predsednik Višeg suda u Beogradu donosi uz saglasnost ministra pravde.¹⁰³ Uz isticanje da se u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal i Odeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, kao i Odeljenju za maloletnike¹⁰⁴, prema obimu i prirodi poslova, u cilju obezbeđivanja zakonitog, efikasnog i uspešnog obavljanja poslova i zadataka iz nadležnosti navedenih posebnih odeljenja Suda, obrazuje i Služba za pomoć i podršku svedocima i oštećenima, Pravilnikom se definiše opis poslova njenog koordinatora i službenika,¹⁰⁵ a time i način njihovog angažovanja u odnosu na žrtve i svedoke kroz:¹⁰⁶

- kontaktiranje svedoka po nalogu sudije ili predsednika veća i vršenje procene njihovih potreba,
- obaveštavanje postupajućih sudija o procenjenim potrebama svedoka,
- preduzimanje mera radi blagovremenog pribavljanja informacija koje su od značaja za pružanje podrške i pomoći,

¹⁰³ <https://www.bg.vi.sud.rs/tekst/334/sluzba-za-pomoc-i-podrsku-svedocima-i-ostecenima.php>

¹⁰⁴ Vodič kroz organizacije za pomoć i podršku žrtvama u Srbiji: <http://www.vds.rs/File/VodicZaOrganizacijeZaPomoc.pdf>. Savetnik za maloletna lica u krivičnom postupku, pored ostalog: na zahtev sudije, razgovara sa maloletnim oštećenima i svedocima u cilju psihološke podrške i pripreme za davanje iskaza pred Sudom, neposredno i uz primenu posebne prostorije za uzimanje iskaza putem audio-vizuelnih sredstava; daje sudiji informacije o eventualnim problemima i potrebama maloletnog lica tokom sudskog postupka, koji mogu ugroziti ne samo maloletno lice već i verodostojnost iskaza pred sudom; po potrebi pruža savetodavnu pomoć Službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima.

¹⁰⁵ Aktom o sistematizaciji uvedena je i pozicija Savetnika za maloletna lica u krivičnom postupku koji, pored ostalog: na zahtev sudije, razgovara sa maloletnim oštećenima i svedocima u cilju psihološke podrške i pripreme za davanje iskaza pred Sudom, neposredno i uz primenu posebne prostorije za uzimanje iskaza putem audio-vizuelnih sredstava; daje sudiji informacije o eventualnim problemima i potrebama maloletnog lica tokom sudskog postupka, koji mogu ugroziti ne samo maloletno lice već i verodostojnost iskaza pred sudom; po potrebi pruža savetodavnu pomoć Službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima.

¹⁰⁶ <https://www.bg.vi.sud.rs/files/PRAVILNIK%20O%20SISTEMATIZACIJI%20RADNIH%20MESTA%202019-1.pdf>

- obaveštavanje sudije ili predsednika veća o odazivanju, o eventualnim problemima dolaska svedoka u sud i potrebama svedoka,
- pružanje svedocima praktičnih informacija¹⁰⁷ o pomoći, podršci i merama zaštite,
- neposredno pružanje svedocima podrške, organizovanje prevoza i hotelskog smeštaja,
- obaveštavanje svedoka o svim promenama u vezi sa svedočenjem,
- informisanje svedoka o postupku svedočenja i upoznavanje sa sudnicom u kojoj će biti saslušani (za vreme boravka svedoka u posebnim prostorijama),
- obavljanje procene troškova za svedoke i pomaganje svedocima da naplate troškove dolaska u sud,
- uspostavljanje saradnje sa drugim službama u sudu i van suda radi pružanja efikasne i kvalitetne podrške svedocima,
- uspostavljanje saradnje sa pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i sa drugim službenim licima koja su zadužena za obezbeđivanje svedoka, kao i sa drugim relevantnim institucijama i nevladinim organizacijama,
- uspostavljanje saradnje sa službama u inostranstvu u cilju koordinacije rada i pružanja efikasne i kvalitetne podrške svedoku u vezi sa dolaskom i odlaskom svedoka, kao i u vezi sa organizovanjem video-konferencijske veze, ukoliko je to potrebno u slučaju svedočenja.

Postupajući sudija procenjuje kojim svedocima je potrebno pružiti pomoć i podršku kroz rad ove službe, a zapisničar ili sudijski pomoćnik, o takvim uredno pozvanim svedocima, dostavlja Službi pisano obaveštenje. Ovo obaveštenje Služba dobija u formi dopisa koji treba da sadrži podatke o terminu zakazanog saslušanja, broju predmeta sa redosledom njihovog ispitivanja i sa obaveštenjem o tome da li je predviđeno suočavanje svedoka, da li su svedoku dodeljene mere zaštite, kao i opšte podatke o svedoku. U cilju blagovremenog prosljeđivanja informacija svedocima, zapisničari informišu Službu i o svim promenama u vezi sa suđenjem koje mogu imati veze sa svedocima (odlaganje ispitivanja, promena termina, promena sudnice u kojoj će biti ispitavanje i sl.).

Služba blagovremeno obaveštava postupajućeg sudiju o bolesti svedoka, sprečenosti dolaska u sud, potrebi za pratiocem i drugim značajnim informacijama, o zahtevu svedoka za dodeljivanjem procesnih mera zaštite, stanju svedoka (uznemirenost, agresivnost, strah, zdravstveno stanje svedoka), postojanju pretnje pre i posle svedočenja, kao i o radnjama koje je preduzela Služba.¹⁰⁸

U skladu sa strateškim opredeljenjem usmerenim ka što je moguće efikasnijoj podršci licima oštećenim krivičnim delom i svedocima, službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima uspostavljene su u svih 25 viših sudova, a uz mogućnost pružanja podrške i u postupcima koji se vode pred nižim¹⁰⁹, odnosno apelacionim sudovima.

Služba za pomoć i podršku svedocima i oštećenima u Višem sudu u Novom Sadu počela je sa radom 1. 6. 2015. godine kao zajednička služba u krivičnim postupcima koji se vode pred Osnovnim sudom u Novom Sadu, Višim sudom u Novom Sadu i Apelacionim sudom u Novom Sadu. Posebna prostorija za svedoke i oštećene opremljena je uređajima za prenos zvuka i slike i u njoj se saslušavaju posebno osetljivi svedoci, maloletna lica i žrtve krivičnih dela bez prisustva stranaka i učesnika krivičnog postupka. Na taj način se obezbeđuju uslovi za sigurno i bezbedno svedočenje i pomaže se oštećenima i svedocima da prevaziđu negativna osećanja u vezi sa učešćem u krivičnom postupku. Služba obavlja poslove pružanja podrške i pomoći svedocima i oštećenima davanjem objašnjenja njihovih uloga

¹⁰⁷ Uključuje i informisanje o pravima žrtava, pravnoj terminologiji i drugim relevantnim pravnim informacijama vezanim za postupak (o ulogama u krivičnom postupku, načinu na koji se postavljaju pitanja pred sudom, svedočenju, organizaciji saslušanja svedoka i oštećenog u posebnoj prostoriji uz prenos zvuka i slike bez prisustva stranaka i učesnika krivičnog postupka i slično). <https://www.podrskazrtvama.rs/lat/>

¹⁰⁸ <https://www.podrskazrtvama.rs/lat/>

¹⁰⁹ Sa ciljem da obezbede emocionalnu i logističku pomoć i podršku svedocima i oštećenima pre, za vreme i posle njihovog svedočenja (neposredno i angažovanjem obučanih volontera). <https://www.podrskazrtvama.rs/lat/>

u krivičnom postupku, načina na koji se postavljaju pitanja pred sudom, pravne terminologije, naplate troškova dolaska i svih ostalih pravnih informacija u vezi sa njihovim svedočenjem, kao i organizacije saslušanja svedoka i oštećenog u posebnoj prostoriji uz prenos zvuka i slike bez prisustva stranaka i učesnika krivičnog postupka.

U svim višim javnim tužilaštvima u Srbiji, Tužilaštvu za organizovani kriminal, Tužilaštvu za ratne zločine i Prvom osnovnom javnom tužilaštvu u Beogradu formirane su službe informisanja i podrške žrtvama. Njihova je obaveza da pruže informacije i logističku podršku žrtvama, u cilju olakšavanja njihovog učešća u postupku i sprečavanja sekundarne viktimizacije. Uloga tih službi izuzetno je značajna, naročito u fazi istrage. Svakoj žrtvi i svedoku treba da bude pružena mogućnost da izrazi svoje potrebe, zabrinutost i očekivanja. Žrtve i svedoci od tih službi treba da dobiju informacije o pravima i ulozi žrtava/oštećenih u postupku (uključujući i objašnjenja pravne terminologije) i da po potrebi budu upućeni na druge institucije i ustanove koje mogu da im pruže podršku, uključujući i privremeni smeštaj u sigurnim kućama. Ukoliko **žrtva ili svedok strahuje za svoju bezbednost, zaposleni u službama podrške u tužilaštvima će ih uputiti na razgovor s** javnim tužiocem, koji će preduzeti dalje korake radi dobijanja mera zaštite. U saradnji s pravosudnom stražom, žrtvama i svedocima mogu da budu obezbeđeni i pratnja i posebne mere prilikom dolaska u zgradu tužilaštva i suda.¹¹⁰

Pravo na zaštitu svedoka i pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije

Kada žrtve svedoče u krivičnom postupku, one imaju pravo na zaštitu svedoka kao i pravo na dostojanstven tretman i poštovanje. Imaju pravo da budu zaštićene od pretnji, uvreda, zastrašivanja i bilo kakvog drugog napada pre, u toku i posle istrage i sudskog postupka.

Mnoge žrtve osećaju osnovan strah od odmazde protiv njih, njihove dece ili drugih njima bliskih ljudi. U većini slučajeva, osumnjičeni su im već pretili odmazdom protiv njih ili njihovih najmilijih ako se usude da prijave policiji. Često se dešava da su žrtve već lično iskusile nasilje koje su osumnjičeni u stanju da sprovedu. U mnogim slučajevima, trgovci ljudima ili njihovi saradnici (koji mogu da budu i članovi porodice) pokušaću da zastraše žrtvu kako bi je učutkali. Oni mogu vršiti pritisak, uznemiravati ili zlostavljati žrtvu da bi je sprečili da svedoči ili da bi je naterali da povuče svoje svedočenje. To najčešće poprima još gori oblik ako su žrtve i trgovac ljudima u bliskoj vezi, na primer, ako potiču iz iste zajednice ili porodice. Stoga bezbednost žrtve i njene porodice i bliskih osoba treba uvek da bude od prevashodnog značaja.

Za žrtve trgovine ljudima može biti značajan strah od direktne konfrontacije sa optuženim (osumnjičenim). Kad god je to moguće, treba izbegavati direktnu konfrontaciju između žrtve/svedoka i optuženog tokom krivične istrage i suđenja kako bi se izbegao nepotreban pritisak na žrtve i da bi bile zaštićene od zastrašivanja od strane optuženog, njegovih saučesnika ili porodice. Iako je dobro imati specijalne programe zaštite svedoka, oni generalno nisu prava opcija, jer zahtevaju od žrtava da promene svoj identitet, prekinu sve veze s porodicom i prijateljima i u suštini izbrišu svoje ranije postojanje.

Ključni faktori u prevenciji sekundarne viktimizacije su pružanje informacija kako bi žrtva znala šta da očekuje i mogla doneti informisane odluke, izbegavanje nepotrebnog ponavljanja intervjua tokom istrage, tužilačkog postupka i suđenja, zaštita od

¹¹⁰ <https://www.podrskazrtvama.rs/lat/>

nepotrebnog suočavanja sa osumnjičenim ili članovima porodice osumnjičenog, izbegavanje vizuelnog kontakta između žrtve i osumnjičenog tokom svedočenja, kao što su intervjui i unakrsno ispitivanje, npr. korišćenjem komunikacionih tehnologija, te zaštita od neprikladnih i nepotrebnih pitanja o njihovom privatnom životu ili seksualnoj prošlosti, posebno u slučaju žrtava trgovine ljudima koje su bile eksploatisane u industriji seksa. Pogledajte Poglavlje 7 za detaljniju raspravu o sekundarnoj viktimizaciji i načinima za njeno sprečavanje.

Pravo na smeštaj u nacionalnom zakonodavstvu

Zakonom o socijalnoj zaštiti („Sl. glasnik RS“, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US), među korisnicima uprava ili usluga¹¹¹, u članu 41 izdvojeni su i:

- maloletno lice (u ovom zakonu dete) i punoletno lice do navršanih 26 godina života (u ovom zakonu mlada osoba, mladi, odnosno omladina) kada mu je usled porodičnih i drugih životnih okolnosti ugroženo zdravlje, bezbednost i razvoj, odnosno ako je izvesno da bez podrške sistema socijalne zaštite ne može da dostigne optimalni nivo razvoja – ovo naročito u zakonom navedenim situacijama, pa i za slučaj ako je neko iz navedene kategorije lica žrtva trgovine ljudima;
- punoletno lice od navršanih 26 do navršanih 65 godina (u ovom zakonu odrasli) i punoletno lice starije od 65 godina (u ovom zakonu stariji korisnik) jeste korisnik u smislu stava 1 ovog člana, kada je njegovo blagostanje, bezbednost i produktivan život u društvu ugrožen rizicima usled starosti, invaliditeta, bolesti, porodičnih i drugih životnih okolnosti – ovo naročito u zakonom navedenim situacijama, pa i za slučaj ako je neko iz navedene kategorije lica žrtva trgovine ljudima.

Zakonodavac naglašava i to da ustanove i drugi oblici organizovanja utvrđeni zakonom koji obavljaju delatnost, odnosno pružaju usluge socijalne zaštite sarađuju, pored ostalog i s policijom, pravosudnim i drugim državnim organima (čl. 7)¹¹², a u delu u kojem reguliše pitanje finansiranja prava i usluga socijalne zaštite navodi da se iz budžeta Republike Srbije finansiraju i usluge smeštaja za **žrtve trgovine ljudima (čl. 206, st. 9)**.

Uredbom o mreži ustanova socijalne zaštite („Službeni glasnik RS“, br. 16/2012 i 12/2013), u članu 1, naglašeno je da se njom, pored ostalog, utvrđuje mreža ustanova socijalne zaštite koje pružaju usluge domskog smeštaja i centara za porodični smeštaj i usvojenje koje osniva Republika Srbija, odnosno autonomna pokrajina, i bliže se uređuju prostorni raspored i delatnost ustanova koje pružaju usluge domskog smeštaja, njihovi kapaciteti i grupe korisnika. U pregledu prostornog rasporeda, delatnosti, kapaciteta i grupa korisnika ustanova socijalne zaštite koji čini njen sastavni deo navodi se i to da usluge smeštaja (urgentni smeštaj), usluge procene i planiranja i savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge čiji su korisnici deca, mladi i odrasli žrtve trgovine ljudima pruža Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima.¹¹³

¹¹¹ Korisnik prava ili usluga socijalne zaštite jeste osoba, odnosno porodica koja se suočava s preprekama u zadovoljavanju potreba, usled čega ne može da dostigne ili da održi kvalitet života, ili koja nema dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a ne može da ih ostvari svojim radom, prihodom od imovine ili iz drugih izvora.

¹¹² Saradnja u pružanju usluga socijalne zaštite ostvaruje se prevenstveno u okvirima i na način utvrđen sporazumima o saradnji (čl. 1, st. 2 Zakona o socijalnoj zaštiti).

¹¹³ Osnivač Centra je Vlada Republike Srbije, koja svoja osnivačka prava, u skladu sa zakonom kojim je uređena socijalna zaštita, ostvaruje preko ministarstva nadležnog za socijalnu zaštitu.

ASTRINA klijentkinja (17 godina) vraća se u zemlju, posle boravka u inostranstvu u organizaciji bliskog člana porodice, gde je u poslednjem trenutku izbegla „prisilnu udaju“. Pošto ne može da se vrati u mesto u kojem živi porodica (porodično nasilje, siromaštvo, pokušaj trgovine nad njom), ona ostaje u drugom gradu. Iako zahvaljujući **podršci ASTRE nastavlja školovanje, lečenje i psihoterapiju, neprestano je egzistencijalno ugrožena, poslodavci je zapošljavaju „na crno“**, a najveći problem je da obezbedi stanovanje. Taj faktor čestih selidbi i straha da će biti prevarena ili napadnuta od stanodavaca koje ne poznaje umnogome je uznemiravao i umarao žrtvu. Takve situacije su je vraćale u osećanja bespomoćnosti i straha za sebe.

ASTRA ID: 4687

Statutom Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima i Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji poslova i zadataka predviđeno je da Centar svoju delatnost obavlja u okviru dve organizacione jedinice, Službe za kordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i Prihvatilišta za žrtve trgovine ljudima (čl. 14), a kao pretežna delatnost Centra izdvajaju se i ostali oblici socijalne zaštite sa smeštajem (čl. 10).

Bezbedni smeštaj obezbeđuje se pružanjem usluge smeštaja ili povratkom žrtve u porodicu, ukoliko je procenjeno da je porodica bezbedno mesto za žrtvu. Odluku o smeštaju žrtve donose mesno nadležni CSR i Centar, u saradnji sa pružaocima usluga i u zavisnosti od raspoloživih slobodnih kapaciteta. Naglašava se i to da CSR realizuje postupke neodložne intervencije i regulisanja starateljske zaštite, obezbeđenja smeštaja, i olakšava komunikaciju s drugim institucijama na lokalnu.

Pravo na kompenzaciju

Žrtve trgovine ljudima imaju pravo na odgovarajuće i delotvorne pravne lekove. Time je obuhvaćeno i pravo na obeštećenje za pretrpljenu štetu.¹¹⁴

Pravo na obeštećenje predstavlja značajan element pristupa pravdi. Žrtve trgovine ljudima uglavnom su pretrpele ozbiljnu štetu. Šteta može uključivati i materijalnu štetu (finansijske i materijalne gubitke: neisplaćene plate, medicinske, pogrebne ili bolničke i druge troškove, troškove preseljenja, gubitak buduće zarade, troškove oštećenja imovine itd.) i nematerijalne ili moralne štete (psihološke i emocionalne patnje i povrede, gubitak ugleda, bol i patnja, gubitak društva i druženja).

Ispravljanje nepravde jeste fundamentalan pravni princip koji predstavlja kako opšti pravni princip, tako i princip običajnog prava.¹¹⁵ Kako se navodi Preporučenim principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima OHCHR:

„Lica koja su bila žrtve trgovine, kao žrtve povrede ljudskih prava, imaju međunarodno priznato pravo na adekvatan i odgovarajući pravni

¹¹⁴ Za praktični vodič o potraživanju naknade pogledati dokument organizacija La Strada International i Anti-Slavery International iz 2012. godine *Guidance on representing trafficking persons in compensation claims*. Dostupno na: <https://documentation.lastradainternational.org/doc-center/2943/guidance-on-representing-trafficked-persons-in-compensation-claims>.

¹¹⁵ OHCHR (2010), *Commentary on the Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, p. 223.

**Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)
Zoletic i drugi protiv Azerbejdžana,
predstavka br. 20116/12, 7. oktobar 2021.
(predmet SerBaz).**

Predmet se odnosio na 33 državljanina Bosne i Hercegovine koji su vrbovani i odvedeni u Azerbejdžan, gde su bili prisiljeni da rade. Sud je presudio da Azerbejdžan nije ispoštovao svoju proceduralnu **obavezu da pokrene i sprovede efikasnu istragu** tvrdnji podnosilaca predstavke u vezi sa navodnim prinudnim radom i trgovinom ljudima.

Država Azerbejdžan je bila upoznata sa tim da su radnici bili potencijalne žrtve trgovine ljudima i prisilnog rada. Informacija je bila dostupna državnim zvaničnicima i nadležnim organima na osnovu nekoliko izveštaja: 1) izveštaja organizacije ASTRA, na osnovu iskaza povređenih radnika koje je ASTRA prikupila u saradnji sa partnerskim organizacijama iz BiH i Hrvatske; 2) Izveštaja Evropske komisije o borbi protiv rasizma i netolerancije ECRI iz 2011. godine; 3) izveštaja Grupe eksperata SE za borbu protiv trgovine ljudima GRETA iz 2014.

Pored toga, svim povređenim radnicima je dodeljena **naknada** za nematerijalnu štetu od 5.000 evra, koju treba da im isplati država Azerbejdžan.

Takođe videti: *Finally, Justice for some of the workers of the SerBaz case*, na: <https://astra.rs/en/finally-justice-for-some-of-the-workers-of-the-serbaz-case/>

lek. Ovo pravo često nije delotvorno dostupno žrtvama trgovine ljudima zato što one obično nemaju saznanja o mogućnostima i postupcima za dobijanje pravnog leka, uključujući odštetu za trgovinu ljudima i eksploataciju u vezi s njom. Kako bi se prevazišao ovaj problem, pravna i druga materijalna pomoć treba da budu pružene žrtvama trgovine ljudima, kako bi one ostvarile pravo na odgovarajući i pravični pravni lek (smernica 9)."



SAVET

U Holandiji su advokati imali prilično mnogo uspeha u potraživanju obeštećenja za novac koji su žrtve trgovine ljudima u svrhu rada u seksualnoj industriji zaradile za trgovce, tako što su preračunavali broj dana tokom kojih je žrtva radila i svotu novca koju je zarađivala po danu. Kako objašnjava Annet Koopsen, holandska advokatica:

„Ako želite da potražujete obeštećenje za novac koji je počinitelj uzeo od žrtve trgovine ljudima, a teško vam je da dokažete koliko je ona novca dnevno zarađivala, a koliko je davala trgovcu, ja pravim proračun o kojem nema nikakve rasprave. Na primer, ako mi klijentkinja kaže da je zarađivala oko 500 do 1.000 evra dnevno, tražim od suda da joj odobri obeštećenje u iznosu od 200 evra dnevno (ali takođe su prihvatani i iznosi od 500 evra dnevno), 5 dana u nedelji i 4 nedelje mesečno, što iznosi 4.000 evra mesečno. Ako zatražim obeštećenje na osnovu takvog proračuna, neće doći ni do kakve rasprave o tome da li joj je bilo dozvoljeno da zadrži neki novac za sebe, da li je morala da kupuje hranu i odeću, da plaća stanarinu itd., jer je količina novca koji je davala trgovcu toliko veća da taj proračun predstavlja minimalnu procenu. Sudovi su to prihvatili i najveći iznos koji je odobren jednoj od mojih klijentkinja bio je 500.000 evra. To se desilo u krivičnom postupku.“

Protokol UN o trgovini ljudima i njegova matična konvencija obavezuju države potpisnice da uspostave odgovarajuće postupke kojima će se omogućiti pristup odštetu i restituciji. Pored toga, Konvencija SE protiv

trgovine ljudima sadrži odredbu o državnoj odšteti, koja bi se, na primer, mogla uspostaviti osnivanjem fonda za žrtve.

Direktiva EU o trgovini ljudima iz 2024. (poput ranije Direktive iz 2011) takođe uključuje odredbu o pristupu postojećim šemama obeštećenja i predlaže da države osnuju nacionalni fond za žrtve. Direktiva EU 2004/80/EZ, koja se odnosi na naknadu žrtvama zločina krivičnih dela, zahteva od država članica da imaju šemu obeštećenja za žrtve nasilnih namernih krivičnih dela počinjenih na njihovoj teritoriji i uspostavlja sistem saradnje širom EU zasnovan na tim nacionalnim šemama kako bi se pomoglo žrtvama da dobiju odštetu bez obzira na to u kojoj državi članici je krivično delo izvršeno.

Ključni međunarodni instrumenti jesu *Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju iz 2005.*¹¹⁶ i *Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći iz 1985.*¹¹⁷ i, u slučaju dece, *Smernice za zaštitu prava dece žrtava i svedoka krivičnih dela iz 2005.*¹¹⁸ Pored toga, MOR Konvencija o radnicima migrantima br. 97 i 143, kao i Međunarodna konvencija o zaštiti radnika migranata i članova njihovih porodica (ICRMV), postavlja standarde kojima se obezbeđuje da migranti ne budu lišeni svojih prava na isplatu novčane zarade za posao koji su obavili. Slična odredba se nalazi i u Direktivi EU 2009/52/EZ, koja predviđa minimalne standarde o sankcijama i merama protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji ilegalno borave u određenoj zemlji.

Ako prava povrede nedržavni akteri, takvi akteri su u principu individualno odgovorni za obezbeđivanje reparacije za žrtvu. U predmetu *Krachunova protiv Bugarske* (predstavka br. 18269/18), ESLJP je zaključio da države članice imaju pozitivnu obavezu prema čl. 4 EKLP da omoguće žrtvama trgovine ljudima da traže odštetu od svojih trgovaca ljudima u vezi sa izgubljenom zaradom, uključujući slučajeve seksualne eksploatacije i bez obzira na pravni status prostitucije (Videti okvir str. 36).

Međutim, u izvesnim okolnostima može se javiti i odgovornost države, na primer, kada su državni akteri saučesnici u trgovini ljudima ili kada država nije uspela da pravilno spreči, istraži i kazni trgovinu ljudima, odnosno njen ishod u vidu prinudnog rada, kao što je potvrdio ESLJP u predmetima *Rantsev protiv Rusije i Kipra* i *Siliadin protiv Francuske*.¹¹⁹



SAVET

Prikupljanje informacija o štetama koje je žrtva pretrpela

Započinjanje prikupljanja informacija o štetama koje je žrtva pretrpela jeste odgovornost policije. Imajući to u vidu, policija bi trebalo da u zapis izjave koju je dala žrtva, ili u aneks zapisa, uključi i relevantne informacije o materijalnoj i nematerijalnoj šteti koju je žrtva pretrpela. Advokat bi trebalo da proveri da li je policija to obavila. Advokat takođe može da prikupi informacije o šteti i da ih podnese kao deo predmetne dokumentacije.

Annet Koopsen: „Prema holandskom zakonu, moguće je da sudija proceni štetu, ali advokat mora da pomogne sudiji da izvrši tu procenu na osnovu zahteva za odštetu. U zavisnosti od toga koliko informacija ima u spisu, te procene mogu da variraju.“

¹¹⁶ *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violation of International Humanitarian Law*, UN General Assembly, 16 December 2005.

¹¹⁷ *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, UN General Assembly, 29 November 1985.

¹¹⁸ *Guidelines on Justice for Child Victims and Witnesses of Crime* (ECOSOC, Res. 2005/20).

¹¹⁹ ESLJP, *Rantsev protiv Kipra i Rusije*, br. 25965/04, 7. januar 2010; ESLJP, *Siliadin protiv Francuske*, br. 73316/01, 26. jul 2005. Za detaljniju diskusiju o odgovornosti države, videti OHCHR (2010), Komentar na preporučene principe i smernice, str. 224–225, i Izveštaj specijalnog izvestioca za trgovinu ljudima, posebno ženama i decom, Joy Ngozi Ezeilo, 13. april 2011. (A/HRC/17/35), str. 4–5.

Prema Modelu zakona o borbi protiv trgovine ljudima UNODC¹²⁰, naknada može obuhvatiti sledeća plaćanja:

- troškove medicinskog, fizičkog, psihološkog ili psihijatrijskog lečenja koje žrtva zatraži;
- troškove fizičke i radne terapije ili rehabilitacije koju žrtva zatraži;
- troškove neophodnog prevoza, privremene brige o detetu, privremenog smeštaja ili preseljenja žrtve do mesta privremenog bezbednog boravišta;
- izgubljene prihode i zaostale plate prema nacionalnom zakonu i propisima vezanim za plate;
- pravne troškove i druge troškove i rashode, uključujući troškove koji nastanu usled učešća žrtve u krivičnoj istrazi i procesu podnošenja tužbe;
- isplatu za nematerijalnu štetu koja je nastala usled moralnih, fizičkih i psihičkih povreda, emocionalne uznemirenosti, bola i patnje koju je žrtva pretrpela kao posledicu krivičnog dela počinjenog protiv nje;
- bilo koje druge troškove i gubitke koje žrtva pretrpi kao direktnu posledicu krivičnog dela.

Pravo na kompenzaciju u nacionalnom zakonodavstvu

U nacionalnom pravnom sistemu, pravo na kompenzaciju može se ostvariti na dva načina: u **krivičnom i parničnom postupku**. Žrtve nasilnih krivičnih dela pravo na kompenzaciju posmatraju kao svojevrsan vid satisfakcije za pretrpljeno zlo, odnosno zadovoljenje pravičnosti. Uprkos nesumnjivom značaju tog prava i činjenici da se njegovo postojanje ne dovodi u pitanje, njegovo ostvarivanje praćeno je brojnim teškoćama. Pitanje kompenzacije žrtava krivičnih dela u parničnom, odnosno krivičnom postupku nije samo značajno sa aspekta ostvarivanja jednog od najvažnijih prava žrtve, već je neraskidivo povezano s brojnim drugim aspektima života žrtve, uključujući i rizike od sekundarne viktimizacije. Propuštanje donošenja odluke o imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku i upućivanje žrtve na ostvarivanje tog prava u parnici samo otežava ionako nezavidan položaj žrtve. Naime, veoma velik broj žrtava nerado se upušta u krivični postupak, a kada se ispostavi da mora učestvovati u još jednom sudskom postupku, parničnom, takva odluka veoma često rezultira odustankom žrtve od ostvarivanja prava na kompenzaciju, a time i gubitkom poverenja u pravosudni sistem države. Ključni razlozi za takvu odluku prepoznaju se u želji žrtve da ne proživljava ponovo događaj koji želi da zaboravi, ali i u potrebi da odvoji dodatna sredstva za troškove parničnog postupka, kojima najčešće ne raspolaže. Neizvesnost u pogledu trajanja parničnog postupka i eventualne odluke u njemu, takođe, mogu demotivisati žrtvu za učešće u postupku, a time osujetiti ostvarivanje prava na kompenzaciju. Radi izbegavanja takvih situacija, potrebno je pojačati obavezu za krivični sud da odluči o kompenzacionom zahtevu (imovinskopravnom), a žrtvi ostavi mogućnost da pokrene parnicu ukoliko nije zadovoljna odlukom suda u krivičnom postupku.¹²¹ Treba imati na umu i šta sve može biti predmet imovinskopavnog zahteva – naknada štete, povraćaj stvari ili poništenje pravnog posla.

¹²⁰ Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/UNODC_Model_Law_on_Trafficking_in_Persons.pdf.

¹²¹ Krivični sud je najkompetentniji da odluči o imovinskopravnom zahtevu, s obzirom na to da su mu poznate sve okolnosti konkretnog slučaja, a sva sporna činjenična pitanja može rešiti primenom odgovarajućih dokaznih sredstava.

ASTRINU klijentkinju O. A. kao maloletnu je seksualno eksploatisala grupa muškaraca. Kada je, zahvaljujući policijskoj akciji, lanac trgovine ljudima prekinut i njoj ukazana pomoć i podrška, nije želela da svedoči u tom postupku. Instrukcije sistema su prepoznale da joj je potrebno vreme da razmisli o svemu kroz šta je prošla i, pre svega, obezbeđena joj je psihološka podrška preko ASTRINE mreže terapeuta.

Posle višemesečnog, intenzivnog terapijskog rada, ona se osećala dovoljno osnaženo da daje izjavu i učestvuje u postupku. Za period od godinu dana na tom predmetu promenjen je sudija i ona je svaki put morala iznova da daje iskaz. Zahvaljujući prethodnom osnaživanju i pripremi sa saradnicima iz mreže terapeuta i mreže advokata, nije odustala od postupka.

ASTRA ID: 615

Imajući u vidu da je u interesu žrtve omogućavanje što jednostavnijeg i dostupnijeg postupka ostvarivanja naknade štete, jedan od mogućih i, čini se, najboljih načina jeste odlučivanje u krivičnom postupku. Iako je takva mogućnost predviđena Zakonikom o krivičnom postupku, oštećeni se gotovo uvek upućuje na ostvarivanje tog prava u parničnom postupku. Takvo rešenje, zbog već iznetih razloga, nije opravdano.

Smatramo da već postojeća rešenja u ZKP, uz primenu međunarodnih konvencija i standarda, omogućavaju da se pitanje imovinskopravnog zahteva (videti Prilog 1), odnosno kompenzacije, raspravi u krivičnom postupku uz pojačano znanje, budnost i odgovornost javnog tužioca i sudije.

Žrtve krivičnih dela u okviru krivičnog postupka realizuju pravo na ostvarivanje imovinskopravnog zahteva. To pravo je jasno definisano u članu 50, stav 1, tačka

Kao ilustraciju navodimo da je prvom presudom radi naknade štete žrtvi trgovine ljudima dosuđen iznos od 800.000 dinara na ime naknade nematerijalne štete zbog pretrpljenih duševnih bolova zbog povrede časti, ugleda, sloboda, prava ličnosti i dostojanstva – presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Gž3536/013, u kojoj je, između ostalog, navedeno i:

Radnjama tuženih, kojima je izvršeno krivično delo trgovine ljudima prema tužilji, učinjena je povreda lične sfere tužilje na više nivoa.

Počev od povrede njene slobode na način da je protivpravnom silom držana u zatočeništvu i protiv svoje volje primoravana na prostituciju, čime je povređeno njeno ljudsko dostojanstvo kao prirodni osećaj svakog ljudskog bića, kao temelj i pretpostavka ostvarenja ljudskih prava, budući da je ukorenjeno u čovekovo suštini, čija je zaštita garantovana ustavom kao najvišim pravnim aktom. Neupitno je primoravanje na nevoljnu prodaju sopstvenog tela izazvalo povredu tužiljinog osećanja časti, kao personalnog doživljaja vrednosti svoje ličnosti, koje je kod žrtava trgovine ljudima minimizirano do granica nepostojanja.

Kako je protivpravnim radnjama tuženih tužilja kao žrtva trgovine ljudima ostala uskraćena za bazičnu bezbednost i dostojanstvo, to je nesumnjivo zbog povrede osnovnih prava trpela duševne bolove koji zavređuju dosudu naknade u svemu pravično određene u iznosu SRAZMERNOM MORALNOJ ŠTETI KOJU JE PRETRPELA.

1 ZKP, koja glasi: „Oštećeni ima pravo da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje.“

Da bi zaista i došlo do ostvarivanja tog prava u krivičnom postupku, od značaja je upoznavanje sa odredbama koje to pravo regulišu u parničnom postupku. Za tužioce i sudije važno je upoznavanje vidova štete koji se mogu bez odugovlačenja, uz prethodno dobro informisanje žrtve o njenim pravima i sprovedene dokazne radnje, raspraviti i odmeriti u toku trajanja krivičnog postupka. Za takav pristup je neophodno bolje upoznavanje vrsta i vidova štete i načina određivanja visine naknade štete, što je regulisano, pre svega, Zakonom o obligacionim odnosima. Tako šteta naneta žrtvi izvršenjem krivičnog dela po vrsti može biti materijalna i nematerijalna.

Materijalna šteta predstavlja umanjenje nečije imovine (obična šteta) i sprečavanje njenog povećanja (izmakla korist) (čl. 155 ZOO). Vrlo često u krivičnom postupku ona može biti očigledna i o njoj sud može odlučiti u celosti ili delimično.

Nematerijalna šteta odnosi se na svaki drugi nefinansijski gubitak i ima više vidova.

U članu 200, stav 1 ZOO predviđaju se različiti oblici nematerijalne štete, nastale zbog:

- fizičkih bolova,
- straha,
- duševnih patnji zbog:
 - › naruženosti,
 - › umanjenja životne aktivnosti,
 - › povrede ugleda ili časti,
 - › povrede slobode i
 - › povrede prava ličnosti.

U članu 201, stav 1, 2 i 4 ZOO predviđaju se različiti oblici nematerijalne štete, nastale zbog:

- smrti bliskog lica, naročito teškog invaliditeta bliskog lica, kao i zbog
- duševnih bolova nastalih usled izvršenja krivičnog dela protiv polnog integriteta, dostojanstva ličnosti ili morala (član 202 ZOO).

Kako je zaštitni objekat krivičnog dela trgovine ljudima sloboda, čast, dostojanstvo ličnosti i sva druga prava kojima se štiti čovečnost, dakle ona prava za koja nije potrebno posebno veštačenje, to se nematerijalna šteta može uvek odrediti u krivičnom postupku. U sudskoj praksi građanskih odeljenja ima mnogo primera iz kojih se može utvrditi visina naknade takve štete. Za krivični sud bi možda bilo korisno da ima smernice u vezi sa određivanjem visine te naknade, ali takve smernice ne postoje ni u građanskim odeljenjima. Smatramo da, uz saradnju sa kolegama iz tih odeljenja, svaki sudija za krivična dela može da utvrdi odgovarajući iznos.

ASTRIN klijent M. P. je još kao dete postao žrtva trgovine ljudima. Bio je prinuđen na prosjačenje i vršenje krivičnih dela. Jedna od posledica teških životnih uslova dok je bio u lancu trgovine ljudima (neredovna i loša ishrana, zamena dana i noći, maltretiranje, prebijanje, prinudno konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci) jeste i to što je imao ozbiljnih zdravstvenih problema, što je rezultovalo amputacijom jedne noge. Deo novca koji je dobio kao kompenzaciju uložio je kako bi obezbedio sebi protezu za nogu, što mu je omogućilo dalji oporavak. To je bio prvi korak ka dugotrajnoj rehabilitaciji koja je usledila.

ASTRA ID: 836

Prilikom odlučivanja o zahtevu za naknadu nematerijalne štete, kao i o visini njene naknade, sud će voditi računa o značaju povređenog dobra i cilju kome služi ta naknada. Svi drugi navedeni vidovi nematerijalne štete mogu se u krivičnom postupku po potrebi utvrđivati i veštačenjem. Napominjemo da se veštačenje može odrediti već u fazi istražnog postupka, naredbom tužioca ili kasnije naredbom suda, shodno odredbama 118 ZKP. Veštačenja žrtve se često određuju u krivičnom postupku radi utvrđivanja sposobnosti svedočenja oštećene ili činjenica važnih za utvrđivanje krivične odgovornosti učinioca, te se proširenjem naredbe za veštačenje mogu utvrditi i okolnosti vezane za jačinu bolova i straha i njihovo trajanje, kao i druge značajne okolnosti koje same po sebi mogu biti značajne kako za odluku o visini naknade štete, tako i za odluku o visini krivične sankcije.

Zadatak veštačenja može se opredeliti na sledeći način:

- stepen i intenzitet straha koji je oštećena pretrpela usled radnji okrivljenih i da li ima posledice;
- stepen i intenzitet duševnih bolova zbog povrede časti, ugleda, sloboda, prava ličnosti i dostojanstva ličnosti i
- da li i u trenutku veštačenja trpi bolove ili strah.

Sud može da utvrđuje i postojanje fizičkog bola, umanjenja životne aktivnosti:

- da li postoji umanjenje životne aktivnosti i, ako postoji, u kom procentu;
- da li postoji naruženost i da li je reč o lakoj, srednjoj ili teškoj naruženosti.

Kako smo u prethodnom delu utvrdili moguće vrste i vidove štete, kao i načine za određivanje visine naknade štete, vrat ćemo se odredbama ZKP u okviru kojih i možemo da primenimo date mogućnosti.

Raspravljajući i odlučujući o kompenzaciji žrtava u krivičnom postupku sprovodi se po odredbama od člana 252 do 260 ZKP, kojima se regulišu opšti uslovi i predmet imovinskopravnog zahteva i postupak do donošenja odluke suda.

Neophodno je ovde ponovo istaći vezu prava na informisanje s pravom na kompenzaciju, odnosno na dužnost organa postupka, policije, tužilaštva i suda da o tom pravu detaljno informišu žrtvu, kako je to i istaknuto u već navedenim konvencijama i direktivama međunarodne zajednice.

To u praksi znači da žrtva mora da bude detaljno upoznata s pravom iz člana 50, stav 1, tačka 1 ZKP, kao i da ima pravo da angažuje punomoćnika. Žrtvi je neophodno objasniti na šta se sve može odnositi imovinskopravni zahtev i kako se on određuje,

u kojim sve fazama postupka može da se ističe, da može da predlaže dokaze u tom smislu, predlaže određivanje privremene mere (videti Prilog 1). Najčešće je tužilac prvi u kontaktu sa žrtvom te je stoga i njegova odgovornost veća. Tim pre što se već u predistražnom postupku mogu prikupiti dokazi od značaja za ostvarivanje ovog prava.

Zakonodavac je predvideo značajan broj odredaba radi nametanja obaveze organu postupka da oštećenom (ovlašćenom licu), tokom preduzimanja pojedinih procesnih radnji u različitim fazama krivičnog postupka, ukaže na pravo da podnese imovinskopravni zahtev:

- oštećeni koji se ispituje kao svedok pitaće se da li želi da u krivičnom postupku ostvari imovinskopravni zahtev (čl. 98, st. 4);
- ako ovlašćeno lice nije podnelo imovinskopravni zahtev do podizanja optužbe, obavestiće se da ga može podneti do završetka glavnog pretresa [...] (čl. 254 st. 3);
- ako ovlašćeno lice nije postavilo imovinskopravni zahtev, javni tužilac će ga pre zaključenja sporazuma (o priznanju krivičnog dela) pozvati da podnese zahtev (čl. 313, st. 6);
- oštećenog koji nije podneo imovinskopravni zahtev predsednik veća će (tokom pripremnog ročišta) poučiti u smislu – člana 50, stava 1, tačke 1) ovog zakonika (čl. 348, st. 4);
- ako je oštećeni prisutan, može podneti imovinskopravni zahtev, a ako nije prisutan, predsednik veća će pročitati taj zahtev, ako je podnet (tokom izjašnjavanja stranaka na pripremnom ročištu) (čl. 349, st. 2);
- ako je oštećeni prisutan, predsednik veća će ga (tokom glavnog pretresa) poučiti o pravima iz – člana 50 ovog zakonika, a ako još nije postavio imovinskopravni zahtev, uputiće ga da takav zahtev može postaviti u krivičnom postupku (čl. 389, st. 3);
- oštećenog koji se na glavni pretres ne poziva kao svedok sud će u pozivu obavestiti da će se glavni pretres održati i u njegovom odsustvu, a da će se njegova izjava o imovinskopravnom zahtevu pročitati:
 - › oštećeni će se upozoriti i na to da će se, ako ne dođe, smatrati da neće da produži krivično gonjenje, ako javni tužilac odustane od optužbe (čl. 355, st. 1 i st. 5);

VAŽNO!



Mogućnost da se o zahtevu ne odluči u krivičnom postupku u smislu ove odredbe treba tumačiti kao izuzetak od pravila, posebno ceneci već navedene mogućnosti suda da odluči o visini nematerijalne štete.

VAŽNO!



Uzimanje osnovnih podataka o visini zarade i posedovanju nepokretne imovine nije dovoljno za saslušanje okrivljenog u vezi s imovinskopravnim zahtevom. Sud bi trebalo da ispita sve njegove prihode, vredne pokretne stvari, štedne uloge, bankovne račune, akcije, umetnička dela i vozila.

- oštećeni može postaviti imovinskopravni zahtev, a u njegovoj odsutnosti, ako je takav zahtev postavio, zahtev će pročitati predsednik veća (tokom izlaganja optužbe na glavnom pretresu) (čl. 391, st. 2);
- posle izlaganja optužbe (na glavnom pretresu) predsednik veća će upitati optuženog i to:
 - › da li želi da se izjasni o optužbi i o imovinskopravnom zahtevu ako je podnesen (čl. 392, st. 1, tač. 2);
- posle uvodnih izlaganja (na glavnom pretresu), oštećeni može ukratko obrazložiti imovinskopravni zahtev (čl. 393, st. 4);
- oštećeni ili njegov zakonski zastupnik ili punomoćnik u završnoj reči može obrazložiti imovinskopravni zahtev i ukazati na dokaze o tome da je optuženi učinio krivično delo (čl. 413, st. 2).

Imovinskopravni zahtev¹²² koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u zakonu određeno kao krivično delo raspraviće se na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku:

- ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak (čl. 252, st. 1 ZKP).

Imovinskopravni zahtev¹²³ u postupku može podneti lice koje je ovlašćeno da takav zahtev ostvaruje u parničnom postupku:

- lice iz stava 1 ovog člana dužno je da određeno označi svoj zahtev i da podnese dokaze (čl. 253, st. 1 i st. 2 ZKP).

Imovinskopravni zahtev se podnosi organu postupka, najkasnije do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom (čl. 254, st. 1 i 2 ZKP).

Ovlašćena lica mogu do završetka glavnog pretresa odustati od imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i ostvarivati ga u parničnom postupku.

U slučaju odustanka, imovinskopravni zahtev ne može se ponovo podneti (čl. 255, st. 1 ZKP), o čemu takođe treba informisati žrtvu.



VAŽNO!

Užrtva u vezi s ovom odredbom od strane organa postupka mora biti blagovremeno informisana, tako da joj se jasno ukaže šta podrazumeva određivanje zahteva, odnosno mora biti upoznata s tim da zahtev za naknadu štete mora biti opredeljen po vrsti štete i vidovima štete, kao i o potrebi da za to pruži dokaze. Paušalno navođenje na njeno pravo, onako kako se to čini u postupku, nije u skladu s međunarodnim standardima.

¹²² Može se odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla.

¹²³ Istovremeno, zakonodavac navodi da oštećeni ima pravo da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje (čl. 50, st. 1 ZKP), odnosno da oštećeni kao tužilac ima pravo da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje (čl. 58, st. 1, tač. 2).

U pogledu mera, radnji i odluka organa postupka u vezi s imovinskopравnim zahtevom (u pojedinim situacijama, čak i onda kada ga ovlašćeno lice nije ni podnelo), zakonodavac je propisao:

- organ postupka je dužan da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je on podnet i
- organ postupka će saslušati okrivljenog o činjenicama u vezi sa imovinskopравnim zahtevom i proveriće okolnosti koje su od važnosti za njegovo utvrđivanje (čl. 256, st. 1 ZKP).

Ako bi se prikupljanjem dokaza i proverom okolnosti o imovinskopравnom zahtevu znatno odugovlačio postupak, organ postupka će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano (čl. 256, st. 2 ZKP).


O imovinskopравnom zahtevu odlučuje sud – član 258, stav 1.

- Kad sud donese presudu kojom se okrivljeni oslobađa od optužbe ili kojom se optužba odbija ili kad rešenjem obustavi krivični postupak, uputiće ovlašćeno lice da imovinskopравni zahtev može ostvarivati u parničnom postupku.
- U presudi kojom okrivljenog oglašava krivim ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja:
 - › sud će ovlašćenom licu dosuditi imovinskopравni zahtev u celini ili delimično, a za višak uputiti na parnični postupak.

Privremene mere, član 257 Zakona o krivičnom postupku

- Na predlog ovlašćenih lica (čl. 253) mogu se u krivičnom postupku po odredbama zakona koji uređuje postupak izvršenja i obezbeđenja¹²⁴ odrediti privremene mere obezbeđenja imovinskopравnog zahteva nastalog usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u zakonu određeno kao krivično delo.
- O predlogu iz stava 1 ovog člana odlučuje rešenjem u istrazi sudija za prethodni postupak, a posle podignute optužnice veće.¹²⁵

VAŽNO!



U ovom slučaju, tužilac ima dužnost da, prema članu 256, preduzima istražne radnje, uključujući pregled žrtve, utvrđivanje i dokumentovanje povreda, i veštačenje po potrebi. Odredbu stava 2 treba tumačiti restriktivno, jer je važno da tužilac, uz izvođenje drugih dokaza, obezbedi i dokaze o šteti. Time se omogućava žrtvi ostvarenje prava na kompenzaciju, čak i u slučaju oslobađajuće presude, a osigurani dokazi mogu se koristiti u parnici. Ovo je u skladu s ratifikovanim konvencijama i međunarodnim standardima

¹²⁴ Zakon o izvršenju i obezbeđenju, „Službeni glasnik RS“, br. 106/2015, 106/2016 – autentično tumačenje, 113/2017 – autentično tumačenje i 54/2019, čl. 447 – čl. 460.

¹²⁵ Primer ovog rešenja pogledajte u Prilogu 1.

Drugi postupci od značaja za ostvarenje imovinskopravnog zahteva

U Krivičnom zakoniku, Zakoniku o krivičnom postupku, Zakonu o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela¹²⁶ i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹²⁷ postoji više instituta u okviru kojih se obezbeđuje ostvarenje prava na kompenzaciju i učinilac stimuliše da nadoknadi štetu oštećenom.

Oduzimanje imovinske koristi

Imovinska korist pribavljena izvršenjem krivičnog dela utvrđuje se u krivičnom postupku po službenoj dužnosti, jer niko ne može zadržati imovinsku korist pribavljenu krivičnim delom (čl. 91 KZ). Međutim, suprotno imperativnoj odredbi da se imovinska korist mora oduzeti, svedoci smo tome da se to ne čini uvek, da tužioci nemaju takvih predloga i da sud o tome ne odlučuje.

To je značajno jer prema članu 93 KZ oštećeni, odnosno žrtva, ima pravo da svoj imovinskopravni zahtev namiri iz oduzete imovinske koristi.

Ako je u krivičnom postupku usvojen imovinskopravni zahtev oštećenog (videti Prilog 1), sud će izreći oduzimanje imovinske koristi samo ukoliko ona prelazi dosuđeni imovinskopravni zahtev oštećenog u tom iznosu (čl. 93, st. 1 KZ).

Oštećeni koji je u krivičnom postupku u pogledu svog imovinskopravnog zahteva upućen na parnicu može tražiti da se namiri iz oduzete imovinske koristi, ako pokrene parnicu u roku od šest meseci od dana pravnosnažnosti odluke kojom je upućen na parnicu (čl. 93, st. 2 KZ).

Oštećeni koji u krivičnom postupku nije podneo imovinskopravni zahtev može zahtevati namirenje iz oduzete imovinske koristi, ako je radi utvrđivanja svog zahteva pokrenuo parnicu u roku od tri meseca od dana saznanja za presudu kojom je izrečeno oduzimanje imovinske koristi, a najdalje u roku od tri godine od dana pravnosnažnosti odluke o oduzimanju imovinske koristi (čl. 93, st. 3 KZ).

Prema odredbama ZKP:

- organ postupka je dužan da u toku postupka prikuplja dokaze i proveri okolnosti koje su od važnosti za utvrđivanje imovinske koristi;
- ako je oštećeni podneo imovinskopravni zahtev čiji predmet isključuje oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, imovinska korist će se utvrđivati samo u onom delu koji nije obuhvaćen imovinskopravnim zahtevom (čl. 538);
- oduzimanje imovinske koristi sud može izreći u osuđujućoj presudi ili u rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja.

Sud će visinu iznosa imovinske koristi odmeriti po slobodnoj oceni, ako bi njeno utvrđivanje izazvalo nesrazmerne teškoće ili znatno odugovlačenje postupka (čl. 541).

¹²⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 32/2013, 94/2016 i 35/2019.

¹²⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 85/05. Ovaj propis predviđa mogućnost da se postupanje po principu oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloletnika uslovi ispunjavanjem određenih obaveza (realizacijom vaspitnih naloga) od strane maloletnika, među kojima je i poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način, u celini ili delimično, otklonile štetne posledice krivičnog dela (čl. 7). Jedna od posebnih obaveza koje sud može izreći maloletniku kao krivičnu sankciju jeste da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao (čl. 14, st. 2, tač. 2).

Posebni uslovi za oslobođenje od kazne

Sud može osloboditi od kazne i učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina ako posle izvršenog krivičnog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, otkloni posledice dela ili nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom (čl. 58, st. 3 KZ).

Poravnanje učinioca i oštećenog

Sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma (čl. 59 KZ).

Odbačaj krivične prijave

Javni tužilac može odbaciti krivičnu prijavu, u slučaju krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine, ako je osumnjičeni, usled stvarnog kajanja, sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac, prema okolnostima slučaja, oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično. U ovom slučaju, odredba člana 51, stava 2 ovog zakonika neće se primenjivati (čl. 284, st. 3 – nema obaveštavanja oštećenog).

Odlaganje krivičnog gonjenja

Javni tužilac može odložiti krivično gonjenje za krivična dela za koja je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, ako osumnjičeni prihvati jednu ili više obaveza, uključujući i to da otkloni štetnu posledicu nastalu izvršenjem krivičnog dela ili da naknadi pričinjenu štetu (čl. 283, st. 1 ZKP).

Sporazum o priznanju krivičnog dela

Javni tužilac i okrivljeni mogu zaključiti sporazum o priznanju krivičnog dela od donošenja naredbe o sprovođenju istrage pa do završetka glavnog pretresa (čl. 313, st. 1 ZKP).

- Ako ovlašćeno lice (čl. 253, st. 1) nije postavilo imovinskopравни zahtev, javni tužilac će ga pre zaključenja sporazuma pozvati da podnese zahtev (čl. 313, st. 6 ZKP).

Uz javni interes koji se zaključenjem sporazuma o priznanju krivičnog dela nastoji osigurati, a ispoljava se u brzom i efikasnom okončanju krivičnog postupka, u kojem se, uz ekonomično korišćenje svih državnih resursa, utvrđuje i pravo države na kažnjavanje, javni tužilac treba da zaštiti i interese žrtve, te se sporazum o priznanju krivičnog dela u određenoj meri javlja i kao instrument restorativne pravde.

Sporazum o priznanju krivičnog dela sadrži i sporazum o imovinskopravnom zahtevu, ukoliko je podnet (čl. 314, st.1 tač. 4).

Pošto žrtva nema nikakvog učešća niti uticaja na zaključenje ovog sporazuma, veoma je bitno da tužioci poštuju ovu odredbu, te da pre zaključenja sporazuma pozovu žrtvu i informišu je u potpunosti o pravu na naknadu štete, o mogućnosti da pruži dokaze o šteti i opredeli njenu visinu. Kod ovako teškog krivičnog dela, kao i drugih težih krivičnih dela, preporuka je da sudije na ročištu zakazanom radi donošenja odluke o sporazumu uvek pitaju tužioca da li je žrtva informisana o svojim pravima i da li o tome postoji beleška u spisima predmeta.

Sporazum o svedočenju za krivično delo iz člana 162, stava 1, tačke 1 ZKP javni tužilac i okrivljeni mogu zaključiti od donošenja

naredbe o sprovođenju istrage pa do završetka glavnog pretresa (čl. 320, st. 1).

- Sporazum o svedočenju okrivljenog sadrži sporazum o troškovima krivičnog postupka, o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i o imovinskopravnom zahtevu, ukoliko je podnet (čl. 321, st. 1, tač. 4).

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela sadrži i odredbe od značaja za imovinskopravni zahtev oštećenog:

- Ukoliko je pravnosnažnom presudom doneta odluka o imovinskopravnom zahtevu oštećenog, sud će u rešenju o trajnom oduzimanju imovine taj iznos izlučiti iz oduzete imovine, a ako takva odluka nije doneta, sud može rešenjem izlučiti deo imovine radi namirenja imovinskopravnog zahteva. Rešenjem iz člana 44, stava 2 ovog zakona sud može da odluči o imovinskopravnom zahtevu oštećenog čije je postojanje utvrđeno pravnosnažnom presudom (čl. 45, st. 1).
- Po odbitku troškova upravljanja oduzetom imovinom i namirenju imovinskopravnog zahteva oštećenog, novčana sredstva dobijena prodajom trajno oduzete imovine uplaćuju se u budžet Republike Srbije (čl. 63, st. 1).

Možemo zaključiti da sudski sistem kompenzacije žrtava krivičnih dela u Republici Srbiji pruža mogućnost da se u okviru krivičnog i parničnog postupka ostvari pravo na naknadu štete, ali da se izvesno može javiti problem u postupku izvršenja odluke suda, kao i u slučajevima kada je učinilac krivičnog dela nepoznat, pravnosnažno oslobođen i u svim drugim slučajevima kada nije došlo do osuđujuće presude. Stoga podržavamo inicijativu kojom se zahteva uspostavljanje posebnog Fonda za naknadu štete žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja. Osnovna funkcija tog fonda bila bi isplata materijalne i nematerijalne štete žrtvama na osnovu odluke krivičnog ili parničnog suda. Fond bi bio nadležan i da odlučuje o kompenzaciji žrtava za krivična dela za koja se ne vodi sudski postupak, kao i u slučajevima kada je učinilac krivičnog dela nepoznat ili je pravnosnažno oslobođen. Kao mogući izvor finansiranja pomenutog fonda, navode se sredstva koja su dobijena prodajom trajno oduzete imovine koja je proistekla iz krivičnog dela (čl. 63, st. 2 Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela).

Videti: Smernice za unapređenje sudske prakse u postupcima naknade štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku.¹²⁸

Primer iz sudske prakse:

Kao primer dobre prakse, pre svega tužilaštva, ističemo presudu Višeg suda u Novom Sadu K 152/18, po kojoj je prihvaćen Sporazum o priznanju krivičnog dela sa optuženim za krivično delo trgovine ljudima iz člana 388, stav 6, u vezi sa stavom 1 KZ, kojom je za to delo utvrđena kazna zatvora u trajanju od 5 godina i 3 meseca. Radi se o eksploataciji rada oštećene i prostitucije. Kako je sporazumom bio obuhvaćen i imovinskopravni zahtev, sud ga je na osnovu člana 258 ZKP dosudio u visini od 1.117.000 dinara. Zahtev se odnosio na materijalnu i nematerijalnu štetu,

¹²⁸ <https://www.osce.org/files/f/documents/d/8/437726.pdf>

a važno je istaći da je u toku ovog postupka, u skladu sa Sporazumom o načinu izmirenja imovinskopravnog zahteva, bila doneta i privremena mera radi obezbeđenja imovinskopravnog zahteva. Viši sud u Novom Sadu [...] u krivičnom postupku protiv okrivljenog [...] zbog krivičnog dela trgovine ljudima iz člana 388, stav 6, u vezi sa članom 1 KZ i drugo, po optužnici Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu br. [...] od dana 12. 3. 2018. godine, koja je izmenjena podneskom br. KTO 97/18 od dana 6. 12. 2019. godine, odlučujući po Sporazumu o priznanju krivičnog dela, zaključenog između javnog tužioca VJT u Novom Sadu [...] i optuženog [...] koga brani advokat [...] iz Novog Sada, a nakon ročišta održanog u smislu člana 315 ZKP dana 28. 4. 2020. godine doneo je

PRESUDU

Na osnovu člana 317 Zakonika o krivičnom postupku, PRIHVATA SE Sporazum o priznanju krivičnog dela broj SK 17/20 od 28. 4. 2020. godine, zaključen između javnog tužioca VJT u Novom Sadu, [...] i okrivljenog [...] sa njegovim braniocem adv. [...] a po optužnici Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu br. [...] od 11. 6. 2011. godine, koja je izmenjena dana 6. 12. 2019. godine [...] Optuženi M. K.

KRIV JE

Što je:

U vremenskom periodu od oktobra meseca 2014. godine do 19. 2. 2018. godine u [...] stanju kada je bio sposoban da shvati značaj svog dela i da upravlja svojim postupcima, bavio se trgovinom ljudima, tako što je upotrebom sile vrbovao i držao oštećenu N. N. iz [...] u cilju eksploatacije njenog rada i prostitucije, na taj način što je oktobra meseca 2014. godine oštećenoj zadao više udaraca u predelu lica i rekao joj da mora da ide u R. Slovačku da radi i da mu svakog meseca šalje pare, na koji način je istu prinudio da ode u R. Slovačku na privremeni rad, kao i da mu dana 18. 12. 2014. godine u Bačkom Petrovcu preda deo od ostvarene zarade u R. Slovačkoj u iznosu od 940 evra, i da mu u periodu od 21. 7. 2015. godine do 14. 7. 2016. godine, iz R. Slovačke, putem Western Union-a, u deset navrata pošalje novčana sredstva u iznosu od 2.230 evra, da bi po povratku oštećene iz R. Slovačke od iste zahtevao da se bavi prostitucijom i da mu donosi sav zarađeni novac, pa je oštećena N. N. svakodnevno, u večernjim časovima, sve do 19. 2. 2018. godine, pružala seksualne usluge pored puta na relacijama Bački Petrovac – Novi Sad i Bački Petrovac – Odžaci, po ceni od oko 1.500 dinara, a celokupnu zaradu je predavala osumnjičenom, koji je u više navrata vređao govoreći joj da je kurva i drolja i fizički je napadao tako što je udarao rukama i nogama u predelu glave i tela, te joj zadavao udarce oklagijom, nožem i makazama, nanevši joj pritom lake telesne povrede u vidu crtastog ožiljka levog temenog predela glave, dve kruste iznad gornje usne, crtastog ožiljka leve strane vrata, oguljotine kože desne nadlaktice i crtastog ožiljka prednje strane desne natkolenice, te je dana 13. 9. 2017. godine oštećenoj uzeo novac u iznosu od 302.470 dinara, koji je dobila od Generali osiguranje Srbija na ime naknade štete, a takođe je od oštećene uzimao i zaradu koju je ostvarivala na ime dnevnic za obavljene fizičke poslove na njivi, pri čemu je bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje i bio svestan da je njegovo delo zabranjeno [...]

Čime je izvršio krivično delo trgovine ljudima iz člana 388, stava 6, u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakonika [...] pa mu sud primenom citiranih zakonskih odredaba [...]

PRETHODNO UTVRĐUJE

Za krivično delo trgovine ljudima iz člana 388, stava 6, u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakonika KAZNU ZATVORA u trajanju od 5 (pet) godina i 3 (tri) meseca [...] Na osnovu člana 258 ZKP-a, oštećenju [...] se dosuđuje imovinskopravni zahtev, te se okrivljeni [...] obavezuje da na ime naknade materijalne i nematerijalne štete oštećenju N. N. plati iznos od 1.117.000 dinara (jedan milion sto sedamnaest hiljada dinara), u roku od 8 dana od dana pravosnažnosti ove presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja, na taj način što će se novčani iznos od 1.117.000 dinara isplatiti sa dinarskog računa okrivljenog [...] br. [...] – oročeni štedni depozit koji se vodi kod Opportunity Banka a.d. Novi Sad (koji je blokiran privremenom merom izrečenom rešenjem Višeg suda u Novom Sadu br. KPP 37/2018 od 22. 5. 2018. godine KOJA PRIVREMENA MERA JE UKINUTA OVOM PRESUDOM), na račun oštećene [...] br. [...] koji se vodi kod Erste Bank a.d. Novi Sad, dok će se NALOŽITI Opportunity Bank a.d. Novi Sad da po pravosnažnosti presude navedeni iznos, u skladu sa Sporazumom o načinu izmirenja imovinskopravnog zahteva za oštećenu [...] i troškova krivičnog postupka oštećenih, od dana 28. 4. 2020. godine [...] okrivljeni se obavezuje da naknadi troškove krivičnog postupka i to troškove KCV – Centar za sudsku medicinu u iznosu od 10.700 dinara, troškove sudskog tumača za slovački jezik u iznosu od 15.189,87 dinara, troškove dovođenja iz okružnog zatvora u Novom Sadu u iznosu od 800 dinara, troškove neuropsihijatrijskog veštačenja u iznosu od 14.000 dinara, troškove neuropsihijatrijskog veštačenja u iznosu od 14.000 dinara, troškove neuropsihijatrijskog veštačenja u iznosu od 14.000 dinara, troškove neuropsihijatrijskog veštačenja u iznosu od 14.000 dinara, troškove psihološkog veštačenja u iznosu od 15.493,68 dinara, troškove psihološkog veštačenja u iznosu od 14.196, troškove psihološkog veštačenja u iznosu od 14.196, troškove psihološkog veštačenja u iznosu od 14.196 i troškove sudskomedicinskog veštačenja u iznosu od 24.057 dinara, uplatom na račun izvršenja Budžeta [...] sve u roku od 15 dana od dana pravosnažnosti presude, kao i sve troškove nastale pred Višim sudom u Novom Sadu u postupku K 152/18 u ukupnom iznosu od 8.898 dinara [...] okrivljeni se obavezuje i da naknadi troškove nagrade i nužnih izdataka punomoćnika oštećenih, advokata [...] nastalih u krivičnom predmetu Višeg suda u Novom Sadu br. K 152/18, [...] i to u iznosu od 1.275.000 dinara u roku od 8 dana od dana pravosnažnosti presude, pod pretnjom prinudnog izvršenja, na taj način što će se novčani iznos od 1.275.000 dinara isplatiti prenosom sa dinarskog računa okrivljenog – oročeni štedni depozit koji se vodi kod Opportunity Banka a.d. Novi Sad [...]

S obzirom na to da su prilikom zaključenja Sporazuma o priznanju krivičnog dela poštovane odredbe krivičnog materijalnog i krivičnoprocesnog prava, u smislu člana 317 ZKP, odlučeno je kao u izreci presude.

Negonjenje i nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima

Žrtve trgovine ljudima ne bi trebalo da budu predmet hapšenja, optužnice, pritvaranja, krivičnog gonjenja, niti bi trebalo da budu kažnjene na bilo koji način za nezakonito ponašanje koje su počinile kao direktnu posledicu trgovine ljudima.¹²⁹

Žrtve su možda bile uključene u nezakonito ponašanje ili počinile krivična dela kao rezultat trgovine ljudima, kao što je ilegalni prelazak granice, korišćenje lažnih dokumenata, prosjačenje ili uključivanje u proizvodnju ili trgovinu drogom, ili bavljenje prostitucijom u zemljama u kojima je seksualni rad nezakonit. Trgovci ljudima to mogu iskoristiti kao način da zadrže kontrolu nad svojim žrtvama. Posebno u slučajevima trgovine ljudima u svrhu rada u seksualnoj industriji, žrtva može da se nađe na udaru: ako ne prijavi krivično delo ili ne pomogne da se počinioci uhapse, nadležni organi je mogu izvesti na sud zbog npr. prostitucije; ali ako to uradi, rizikuje da bude izložena zastrašivanju ili odmazdi počinilaca. U slučaju prostitucije, situaciju pogoršava i stigma zbog seksualnog rada. Trgovci ljudima mogu, na primer, da zaprete žrtvi da joj niko neće verovati ili da je policija na strani trgovaca ljudima – što nije neuobičajeno u mnogim zemljama. Policija je uglavnom glavni izvor nasilja i iznude nad seksualnim radnicama.¹³⁰

Opšte je prihvaćen princip da lice ne treba smatrati odgovornim za krivično delo koje je bilo primorano da poćini.¹³¹ Dok se Protokol Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima ne bavi posebno tim pitanjem, Radna grupa za trgovinu ljudima, telo osnovano kako bi davalo preporuke za delotvornu implementaciju Protokola, naglasila je kako bi države potpisnice trebalo da razmotre

*... da se žrtve trgovine ljudima ne kažnjavaju i ne izvode na sud zbog nezakonitih dela koja su poćinile, a koja predstavljaju direktnu posledicu njihovog statusa žrtve trgovine, ili u slučaju kada su bile naterane da poćine takva nezakonita dela.*¹³²

Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima OHCHR iz 2002. godine navode:

Žrtve trgovine ljudima ne smeju biti pritvorene, optužene ili krivično gonjene zbog nezakonitosti njihovog ulaska ili boravka u zemljama tranzita i odredišta, ili za njihovo ućešće u nezakonitim aktivnostima u meri u kojoj je takva umešanost direktna posledica njihove situacije žrtve trgovine ljudima (Princip 7).

Konvencija SE o borbi protiv trgovine ljudima izričito predviđa mogućnost da se žrtvama ne izrekne kazna za umešanost u protivpravne radnje ako ih je na to primorala njihova situacija (čl. 26). To je dodatno objašnjeno u Eksplanatornom izveštaju.¹³³ Direktiva EU o trgovini ljudima iz 2024. sadrži sličan član (čl. 8).

¹²⁹ The Inter-Agency Coordination Group against Trafficking in Persons (ICAT) (2020), *Non-Punishment of Victims of Trafficking*, Issue Brief 8. Dostupno na: <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/Webstories2020/punishing-traffickers--not-victims--icat-launches-an-issue-brief-on-the-non-punishment-principle-for-victims-of-human-trafficking.html>. ICAT predstavlja glavni mehanizam politike za koordinaciju odgovora u borbi protiv trgovine ljudima u okviru sistema UN i van njega. Takođe videti dokument *OSCE Policy and legislative recommendations towards the effective implementation of the non-punishment provision with regard to victims of trafficking* (2013). Dostupno na: <https://www.osce.org/secretariat/101002>.

¹³⁰ Pogledati npr. Amnesty International (2016), *Sex Workers at Risk. A research summary on human rights abuses against sex workers*; Guidance Document of the UN Working Group on discrimination against women and girls (2023): *Eliminating discrimination against sex workers and securing their human rights*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/guidance-document-working-group-discrimination-against-women-and>; Council of Europe Commissioner for Human Rights (2024), *Protecting the human rights of sex workers*. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/protecting-the-human-rights-of-sex-workers>.

¹³¹ <https://rm.coe.int/non-punishment-of-victims-survivors-of-human-trafficking-in-practice-a/1680ac86f4>

¹³² Conference of the Parties to the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Report on the meeting of the Working Group on Trafficking in Persons held in Vienna on 14 and 15 April 2009 (CTOC/COP/WG.4/2009/2, para. 12).

¹³³ CoE, *Explanatory Report – Action against Trafficking in Human Beings*, 16.V.2005, para. 272–274.

Princip nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima i mogućnost njegove primene u nacionalnom zakonodavstvu objašnjen je na strani 43 ovog priručnika.

Nezadržavanje žrtava trgovine ljudima u pritvoru

Žrtve trgovine ljudima ne treba zadržavati u pritvoru niti držati u zatvorenim skloništima ili nekim drugim centrima za socijalnu pomoć.

Zadržavanje lica za koja se pretpostavlja da su žrtve trgovine ljudima (uključujući decu) u javnim pritvorskim ustanovama ili javnim ili privatnim skloništima predstavlja narušavanje nekoliko osnovnih principa međunarodnog prava, kao što su pravo na slobodu kretanja, zabrana protivpravnog lišavanja slobode, proizvoljnog hapšenja i zadržavanja u pritvoru, i, u slučaju žena žrtava trgovine ljudima u svrhu seksualnog rada, zabrana diskriminacije na osnovu pola; stoga takvo zadržavanje treba smatrati nezakonitim.¹³⁴

U slučaju žrtava trgovine ljudima, zadržavanje u pritvoru, definisano kao „stanje u kome se nalazi svaka osoba koja je lišena lične slobode, osim u slučajevima kada je to posledica presude zbog krivičnog prestupa“,¹³⁵ može obuhvatati širok opseg situacija. Žrtve mogu biti zadržane u pritvoru kao neregularni migranti / migranti bez dokumenata, usled njihovog učešća u nezakonitim aktivnostima, kao što su prostitucija ili neodobreni rad (čak i kada su tačno identifikovane kao žrtve), zbog toga što nisu spremne ili nisu u mogućnosti da sarađuju u krivičnoj istrazi, ili zbog toga što se njihova saradnja ne smatra korisnom.

Još jedan oblik pritvora je smeštanje žrtava trgovine ljudima u zatvorena skloništa ili druge ustanove socijalne zaštite u uslovima sličnim pritvoru. Uobičajena opravdanja za taj oblik pritvaranja uključuju potrebu za pružanjem skloništa i podrške, potrebu da se žrtve zaštite od dalje štete i potrebu da se osigura saradnja žrtve u istrazi i krivičnom gonjenju trgovaca ljudima. Praksa zadržavanja žrtava u skloništima i drugim ustanovama socijalne zaštite često je izrazito rodno zasnovana. Većinu žrtava trgovine ljudima koje su zadržane u zatvorenim skloništima čine žene i devojčice.

Smernice OHCHR jasne su povodom toga da je zadržavanje žrtava trgovine ljudima neprikladno i (implicitno) nezakonito. One pozivaju države da se postaraju za to da žrtve trgovine ljudima ne budu zadržane u imigracionom pritvoru ili drugim oblicima pritvora (Smernice OHCHR 2 (6) & 6 (1)).

Na osnovu svakog pojedinačnog slučaja, zadržavanje žrtve u pritvoru može biti opravdano samo ako ispunjava uslove neophodnosti, zakonitosti i proporcionalnosti. To znači da žrtve ne mogu biti zadržane, bilo u organima za sprovođenje zakona ili u ustanovama socijalne zaštite, iz bilo kog razloga osim njihove neposredne bezbednosti, i to samo u najkraćem mogućem periodu. One nikada ne bivaju zadržane radi prikupljanja dokaza.

¹³⁴ Anne Gallagher & Elaine Pearson, *Detention of Trafficked Persons in shelters. A legal and policy analysis*, 2008. Videti i Joint UN Commentary, *Prevent Combat Protect*, p. 38.

¹³⁵ Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment, UN General Assembly Resolution 43/173, annex.

U slučaju dece žrtava¹³⁶, čl. 37, tačka b KPD navodi:

„... [nijedno] dete neće biti nezakonito ili proizvoljno lišeno slobode. Hapšenje, zadržavanje u pritvoru i zatvaranje deteta će biti u skladu sa zakonom i primenjeno jedino kao poslednja moguća mera, i to na najkraći mogući vremenski period.“

Zadržavanje dece kojoj je potrebna zaštita u pritvoru eksplicitno je odbacio Komitet za prava deteta:

„Takvo lišavanje slobode one dece koja su bila napuštena ili zlostavljana jednako je kažnjavanju dece koja su zapravo žrtve krivičnih dela, a ne počinioci.“¹³⁷

Period refleksije, privremena i stalna dozvola boravka i dozvola boravka iz humanitarnih razloga

Žrtve imaju pravo na period refleksije¹³⁸ u trajanju od tri meseca. Žrtve migranti i žrtve bez dokumenata imaju pravo na privremenu dozvolu boravka za vreme trajanja krivičnog ili nekog drugog postupka ako po isteku perioda refleksije odluče da sarađuju s nadležnim organima. Ako bi povratak ugrozio njihove živote i bezbednost, žrtve trgovine ljudima imaju pravo da podnesu zahtev za azil / međunarodnu zaštitu ili dozvolu boravka iz humanitarnih razloga.

Period za refleksiju i oporavak omogućava žrtvama trgovine ljudima da počnu da se oporavljaju i da donose informisane i promišljene odluke o opcijama koje su im na raspolaganju. Period za refleksiju nije uslovljen saradnjom s državnim organima i ne treba ga koristiti za to da se žrtve trgovine ljudima teraju na saradnju. Period za refleksiju ima jednaku važnost za žrtve koje su državljani date zemlje i za one koje nisu, bez obzira na to da li je trgovina ljudima vršena interno ili preko granice. Prema Konvenciji Saveta Evrope protiv trgovine ljudima, period za oporavak i refleksiju treba da traje najmanje 30 dana ako postoje opravdani razlozi da se veruje da je neko lice žrtva trgovine ljudima. Tokom tog perioda, lice bi trebalo da ostane u zemlji (čl. 10, st. 2, i čl. 13).

Empirijski se pokazalo da je period u trajanju od najmanje 90 dana neophodan kako bi kognitivne funkcije i emotivna snaga osobe koja je bila izložena trgovini ljudima dostigle nivo na kome su takve osobe u stanju da donose dobro promišljene odluke o sopstvenoj bezbednosti i saradnji s državnim organima protiv trgovaca, kao i da daju detaljna svedočenja o proteklim događajima.¹³⁹

Period refleksije i pravo na humanitarni boravak u nacionalnom zakonodavstvu

Nacionalni pravni dokumenti koji postavljaju normativni osnov i definišu okvir i pravila ostvarivanja prava na privremeni boravak stranaca koji su žrtve trgovine ljudima evoluirali su od onih koji su imali formu instrukcija i uputstava do danas važećih zakona. Proces je otvoren potpisivanjem Izjave o obavezama¹⁴⁰ u Tirani 2002. godine, kojom su ministri i drugi predstavnici država jugoistočne Evrope

¹³⁶ Videti i Opšti komentar br. 6 KPD o deci bez pratnje i odvojenoj deci.

¹³⁷ Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 10 o pravima deteta u maloletničkom pravosuđu.

¹³⁸ <https://rm.coe.int/guidance-note-on-recovery-and-reflection-period-group-of-experts-on-ac/1680b1a3ca>

¹³⁹ Cathy Zimmermann et al. (2006), *Stolen Smiles. The physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked into Europe*, London School of Hygiene and Tropical Medicine, p. 3.

¹⁴⁰ Na trećem ministarskom sastanku u Tirani, 11. decembra 2002. godine, ministri i predstavnici vlada potpisali su Izjavu o obavezama legalizacije statusa osoba žrtava trgovine ljudima, čime su se saglasili da žrtvama trgovine

preuzeli odgovornost da na zajednički i usklađen način reše problem trgovine ljudima strategijom koja služi kao instrument borbe protiv organizovanog kriminala i za zaštitu ljudskih prava žrtava. Uzdržavanjem od proterivanja mogućih žrtava trgovine ljudima, zbog njihovog nezakonitog ulaska u zemlju i zbog neregulisanog prebivališta i/ili radnog statusa,¹⁴¹ a potom i legalizacijom statusa žrtava trgovine ljudima putem odobravanja privremenog boravka do tri meseca, obezbeđuje se polazna osnova efikasnije strategije, i to iz više razloga:

- doprinosi se efikasnijoj identifikaciji žrtava trgovine ljudima, a time i sprečavanju dalje eksploatacije;
- stvaraju se preduslovi pružanja pomoći većem broju žrtava koje se inače ne bi usudile da potraže utočište u skloništu ili kod policije zbog straha od deportacije (socijalne pomoći, zdravstvene zaštite, savetovanja i pravnih saveta u pogledu njihove situacije i mogućnosti);
- doprinosi se pripremi mera od značaja za reintegraciju žrtava i sprečavanje ponovne viktimizacije od trgovaca;
- **žrtve se ohrabruju da sarađuju sa istražnim organima i/ili da svedoče i**
- doprinosi se razvijanju programa zaštite svedoka.

Uz pozivanje na „Izjave o obavezama“, potpisane na Trećem regionalnom ministarskom forumu Pakta za stabilnost, održanom u Tirani 11. 12. 2002. godine, „Izjave o zaštiti žrtava – svedoka“, potpisane na **Četvrtom** regionalnom ministarskom forumu Pakta za stabilnost, održanom u Sofiji 10. 12. 2003. godine, i Preporuke visokog komesara UN za ljudska prava „Principi o ljudskim pravima i trgovini ljudima“ (E/2002/68/Add. I), ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije doneo je 2004. godine instrukciju o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima u kojoj se navodi:

„Stranim državljanima za koje nadležna služba, ustanovljena od strane Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja R Srbije – Služba za koordinaciju pomoći žrtvama trgovine ljudima, proceni da im treba pružiti zaštitu i tretman kao žrtvama trgovine ljudima, organ unutrašnjih poslova nadležan po mestu boravka odobriće privremeni boravak iz humanitarnih razloga.

„Žrtvi trgovine ljudima može se odobriti privremeni boravak iz humanitarnih razloga u trajanju od tri meseca, u cilju pružanja zaštite i pomoći u oporavku i povratku u zemlju porekla ili prethodnog prebivališta.

„Žrtvi trgovine ljudima može se odobriti privremeni boravak u trajanju od 6 meseci ukoliko sarađuje sa organima vlasti u otkrivanju krivičnih dela i izvršilaca.

„Žrtvi trgovine ljudima može se odobriti privremeni boravak u trajanju od jedne godine ukoliko aktivno učestvuje u sudskom postupku kao svedok ili oštećeni, kao i u slučaju kada to zahtevaju razlozi njene lične bezbednosti.

Ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način ili boravi na nezakonit način, nadležni organ je dužan pre pokretanja postupka da utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane).“

¹⁴¹ ljudima odobre privremeni boravak, što je ključno za njihov oporavak i za procesuiranje trgovaca ljudima.

¹⁴¹ Neposredna repatrijacija žrtava trgovine ljudima smanjuje šanse za pribavljanje informacija potrebnih za procesuiranje trgovaca ljudima (naročito u delima organizovanog kriminala); sprečava žrtve da svedoče u krivičnom postupku; sprečava žrtve da pristupe postupcima u kojima će pokušati da reše svoja građansko-pravna pitanja; izlaže žrtve rizicima ponavljanja viktimizacije.

Zakonom o strancima¹⁴² predviđena je mogućnost odobravanja privremenog boravka iz humanitarnih razloga vezano za postojanje sumnje o tome da je stranac žrtva trgovine ljudima¹⁴³, ali i za strance koji su se našli u nekim drugim, pa i sledećim situacijama (čl. 61 Zakona o strancima)¹⁴⁴:

- privremeni boravak može da se odobri strancu koji ispunjava opšte uslove iz člana 43 ovog zakona i za koga postoje druge okolnosti koje nalažu posebno razmatranje u vezi sa:
 - › strancem koji je žrtva teškog krivičnog dela, uključujući i lica koja su bila umešana u akciju za omogućavanje iregularne migracije i koji saraduje sa policijom i pravosudnim organima, a njegovo prisustvo je neophodno u krivičnom postupku ili učestvuje u istrazi kao svedok ili oštećeni¹⁴⁵,
 - › maloletnim strancem koji je napušten, koji je žrtva organizovanog kriminala ili je iz drugih razloga ostao bez roditeljskog staranja ili bez pratnje,
 - › ozbiljnim i opravdanim ličnim razlozima humanitarne prirode, postojanja interesa Republike Srbije ili međunarodno preuzetih obaveza;
- privremeni boravak iz humanitarnih razloga se odobrava u vremenskom trajanju od najmanje šest meseci, a najduže do godinu dana i može se produžiti, ukoliko okolnosti na osnovu kojih je privremeni boravak odobren i dalje postoje.

Boravak stranca za kog se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima zakonski je uređen Zakonom o strancima iz 2018. godine¹⁴⁶ (pre toga, ali u znatno manjem obimu, i Zakonom o strancima iz 2008. godine¹⁴⁷), koji u članu 62 predviđa:

- ukoliko se na osnovu posebnih pokazatelja pretpostavi da je stranac žrtva trgovine ljudima, nadležni državni organ za identifikaciju i koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (Centara za zaštitu žrtava trgovine ljudima – u daljem tekstu Centar) procenjuje stanja i potreba žrtve, kao i identifikaciju žrtve;
- Centar obaveštava Ministarstvo unutrašnjih poslova o pokretanju postupka iz stava (1) ovog člana i informiše stranca o uslovima za odobrenje privremenog boravka i drugim pravima;
- privremeni boravak strancu za kog se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima može se odobriti bez ispunjavanja opštih uslova iz člana 43 ovog zakona u vremenskom trajanju od 90 dana;
- tokom trajanja privremenog boravka, omogućava se oporavak i eliminisanje mogućeg daljeg uticaja izvršioca krivičnog dela na žrtvu, kao i mogućnost da, na osnovu blagovremenih i potpunih informacija o svom statusu, samostalno, bez uslovljavanja na svedočenje, donese odluku o daljoj saradnji sa nadležnim državnim organom za identifikaciju i koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, sudom, tužilaštvom ili policijom;
- u vremenu važenja privremenog boravka po ovom osnovu ne može se doneti rešenje o vraćanju;

¹⁴² „Službeni glasnik RS”, br. 24/2018 i 31/2019.

¹⁴³ Privremeni boravak je dozvola boravka stranog državljanina u Republici Srbiji i može da se odobri strancu koji namerava da boravi u Republici Srbiji duže od 90 dana po osnovu: 12) statusa pretpostavljene žrtve trgovine ljudima; 13) statusa žrtve trgovine ljudima – čl. 40, st. 1, tač. 12 i tač. 13.

¹⁴⁴ Opravdanost zahteva za odobrenje humanitarnog boravka za stranca koji saraduje s policijom ili pravosudnim organima, a njegovo prisustvo je neophodno u postupku koji se vodi pred tim organima, dokazuje se potvrdom organa o njegovom učešću u tom postupku, koja se pribavlja po službenoj dužnosti (čl. 26, st. 3 Pravilnika o bližim uslovima za odobrenje privremenog boravka, izgledu zahteva za odobrenje privremenog boravka, izgledu i načinu unošenja nalepnice privremenog boravka u stranu putnu ispravu („Službeni glasnik RS”, br. 72/2018 od 28. 9. 2018. godine).

¹⁴⁵ O zahtevu za odobrenje, odnosno produženje privremenog boravka odlučuje nadležni organ u roku od 30 dana od dana podnošenja zahteva. – čl. 42, st. 1 Zakona o strancima. Zahtev za odobrenje privremenog boravka podnosi se u Policijskoj upravi za grad Beograd, Upravi za strance i područnim policijskim upravama, organizacionim jedinicama koje su nadležne za boravak i kretanje stranih državljanina na teritoriji Republike Srbije. Zahtev za odobrenje ili produženje privremenog boravka podnosi se lično i u prilogu zahteva dostavlja se kompletna dokumentacija, odnosno svi propisani dokazi. Po zahtevu ovlašćenog službenog lica, zahtev se može dopuniti dodatnim dokazima. http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/gradjani/Informacije%20za%20strance/lut/p/z1/fc9Rb4lwEafwz2IMr9y1sAp7a0JXphgydRnrC8GFVReklTx44_oXozOe7vL73-5AwUFqLY6bnXltqatmqH_VKwkNKZpIDHLBX1BTvjK9S7m01W18HEG-E9xBPU4v-xsuViW46xy7bBMnX0ezmRSGcyFQQ5CSlcljAENJbkBTFDbk5M4mYkoifL8Aw8OmoL5jVlfnuPtOogOKft_17a2_sEO441z--7ZQw_7vve1Mbqp_s-z8_BeZGM6B8W1hP2uOL3-PDXHij9-FOTN4cl/?1dmy&urle=wcm%3apath%3a%2Fpublic_cyrlilic%2Fpocetna%2Fgradjani%2Finformacije%2Bza%2Bstrance%2Fprivremeni%2Bboravak%2Fpri-vremeni%2Bboravak

¹⁴⁶ „Službeni glasnik RS”, br. 24/2018 i 31/2019.

¹⁴⁷ Uputstvom o sprovođenju zakona o strancima (01 broj 1089/09-11 od 14. 7. 2009), ovu materiju detaljnije je definisao ministar unutrašnjih poslova.

- u vremenu važenja privremenog boravka po ovom osnovu, Centar:
 - › koordinira zaštitom žrtve trgovine ljudima i
 - › u saradnji sa drugim institucijama, ustanovama i organizacijama obezbeđuje sigurnost i zaštitu, prikladan i siguran smeštaj, psihološku i materijalnu pomoć, pristup hitnoj medicinskoj zaštiti, pristup obrazovanju za maloletnike, savetovanje i informisanje o njegovim zakonskim pravima i pravima koja su mu dostupna, na jeziku koji razume;
- ako postoji potreba, obezbeđuju se i usluge prevođenja, tumačenja i pomoć u ostvarivanju njegovih prava i interesa u slučaju vođenja krivičnog postupka;
- kada se za maloletnog stranca za kog se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima utvrdi da nema pratnju roditelja, staratelja ili zakonskog zastupnika, nadležni organ, organ starateljstva i policija, u saradnji sa Centrom, utvrđuje da li se na teritoriji Republike Srbije nalazi njegova porodica, u cilju spajanja porodice;
- **žrtva se neće spajati sa porodicom kada državni organ nadležan za zaštitu žrtava trgovine ljudima oceni da spajanje maloletnika sa porodicom nije u njegovom najboljem interesu, a naročito ukoliko postoji sumnja da je porodica žrtve umešana u trgovinu ljudima. Spajanje maloletnika sa porodicom vršiće se samo u situacijama kada nadležni organ starateljstva, u saradnji sa Centrom, utvrdi da je spajanje sa porodicom u najboljem interesu deteta;**
- ako se na teritoriji Republike Srbije ne nalazi porodica žrtve ili je nije moguće pronaći, maloletniku će se postaviti staratelj u skladu sa zakonom.

Privremeni boravak za žrtve trgovine ljudima (čl. 63 Zakona o strancima):

- ukoliko se u postupku iz člana 62, stava 1 ovog zakona utvrdi da je stranac žrtva trgovine ljudima i da je doneo samostalnu odluku o daljoj saradnji sa Centrom, sudom, tužilaštvom ili policijom, Centar u formi stručnog mišljenja o navedenom obaveštava Ministarstvo unutrašnjih poslova;
- **žrtvama trgovine ljudima, uključujući i maloletnike koji su žrtve, odobriće se privremeni boravak (bez ispunjavanja uslova iz člana 41, stava 2, ili člana 43 ovog zakona)** ukoliko Centar smatra da je njegov boravak nužan radi njegove zaštite, oporavka i osiguranja bezbednosti ili ukoliko sud, tužilaštvo ili policija smatraju da je njegovo prisustvo neophodno zbog saradnje u krivičnom postupku;
- privremeni boravak strancu koji je žrtva trgovine ljudima odobrava se na period od godinu dana, sa mogućnošću produžavanja pod istim uslovima;
- stranac kome je odobren privremeni boravak kao žrtvi trgovine ljudima, pored prava iz člana 62 ovog zakona, bez uslovljavanja na pristanak svedočenja, ima pravo na pristup tržištu rada, stručnom usavršavanju i obrazovanju;
- strancu sa odobrenim privremenim boravkom za žrtve trgovine ljudima, koji nema dovoljno materijalnih sredstava za neophodno lečenje, Centar, samostalno ili u saradnji sa sistemom zdravstva, nadležnim centrom za socijalni rad i drugim pružaocima usluga i organizacijama, obezbediće dostupnost medicinske i druge neophodne pomoći;
- prilikom odobravanja privremenog boravka strancu koji je maloletan, nadležni organ uzima u obzir najbolji interes maloletnika, njegov uzrast i zrelost.

Prestanak humanitarnog boravka i privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima (čl. 64 Zakona o strancima):

- privremeni boravak za žrtve trgovine ljudima [...] može se ukinuti u bilo kojem trenutku ukoliko stranac više ne ispunjava uslove, a naročito:

- › ako je stranac kome je odobren privremeni boravak aktivno, dobrovoljno i samoinicijativno obnovio kontakte sa licima osumnjičenim da su počinili krivično delo iz oblasti trgovine ljudima i iregularnih migracija, odnosno ako se utvrdi da je prijava ovih krivičnih dela lažna ili neosnovana,
- › ako je stranac kome je odobren privremeni boravak prestao da saraduje ili se u procesu saradnje služi prevarama,
- › kada to zahtevaju razlozi zaštite bezbednosti Republike Srbije i njenih građana,
- › kada pravosudni organi odluče da obustave postupak;
- privremeni boravak iz humanitarnih razloga iz člana 61, stava 1, tačke 1), 2), 4) i 5) prestaje ako prestanu okolnosti zbog kojih je strancu odobren privremeni boravak ili to zahtevaju razlozi zaštite bezbednosti Republike Srbije i njenih građana.

Oporavak i razmišljanje u nacionalnom zakonodavstvu

Na nacionalnom nivou, **o važnosti uvažavanja prava žrtava trgovine ljudima na oporavak i razmišljanje** govori se i u Standardnim operativnim procedurama za postupanje sa žrtavama trgovine ljudima (videti Prilog 4) Kancelarije za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima. Pretpostavljena žrtva trgovine ljudima, u postupku identifikacije, već u prvom razgovoru sa stručnim radnikom Centra informiše se o pravima koja joj pripadaju, bez obzira na to da li je to zahtevala ili nije:

- da samostalno donese odluku o daljoj saradnji sa Centrom i drugim akterima u pomoći, podršci i zaštiti;
- pravu na period za oporavak i razmišljanje, i to bez obzira na to da li je pretpostavljena žrtva državljanin Republike Srbije ili stranac, pre donošenja odluke o tome hoće li sarađivati sa organima gonjenja u krivičnom postupku protiv učinilaca krivičnog dela (ukoliko se time ne dovode u pitanje radnje koje sprovode nadležni organi u svim fazama odgovarajućeg nacionalnog postupka, a posebno kod istrage i krivičnog gonjenja izvršilaca ovog krivičnog dela).



VAŽNO!

Tokom trajanja privremenog boravka omogućava se:

- oporavak,
- eliminisanje mogućeg daljeg uticaja izvršioca krivičnog dela na žrtvu,
- na osnovu blagovremenih i potpunih informacija o svom statusu, da samostalno, bez uslovljavanja na svedočenje, donese odluku o daljoj saradnji sa nadležnim državnim organom za identifikaciju i koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, sudom, tužilaštvom ili policijom.

(čl. 62, st. 4 Zakona o strancima)

Pravo na azil i međunarodnu zaštitu¹⁴⁸

Pomoć žrtvama u traženju azila i/ili međunarodne zaštite može predstavljati ključni deo usluga pomoći žrtvama. Žrtve trgovine ljudima možda nisu u mogućnosti da se vrate u svoju domovinu iz straha od ponovne viktimizacije i ponovnog izlaganja trgovini ljudima. Takođe se mogu plašiti ostrakizma, stigmatizacije i kažnjavanja od strane svoje porodice, zajednice, a ponekad i nadležnih organa, ili odmazde od strane trgovaca ljudima. Ti strahovi mogu biti dobro utemeljeni i mogu dovesti do progona koji bi zahtevao međunarodnu zaštitu po zakonu o izbeglicama.

Obaveza pružanja zaštite, uključujući zaštitu od proterivanja i dodeljivanje statusa izbeglice ili supsidijarne zaštite, sadržana je u nekoliko međunarodnih i regionalnih ugovora. Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima eksplicitno navodi da žrtve trgovine ljudima ne treba vraćati u drugu državu u slučaju da postoji ozbiljan rizik da će tamo biti izložene progону, torturi ili drugim oblicima lošeg tretmana. Konvencijom se takođe osnažuju prava žrtve trgovine ljudima da traži i koristi azil.

UNODC priručnik (alat 7.9) pruža detaljnu raspravu o pitanju zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima kao izbeglicama i poziva se na različite smernice Kancelarije Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) koje mogu biti od pomoći u procesu obezbeđivanja takve zaštite.¹⁴⁹ *Smernice o međunarodnoj zaštiti* UNHCR¹⁵⁰ navode kako proceniti zahteve za azil koje podnose (potencijalne) žrtve trgovine ljudima, kao i proceduralne smernice. Pored toga, dokument UNHCR *Smernice o zahtevima za status izbeglica u vezi sa žrtvama organizovanih bandi*¹⁵¹ razjašnjava kako se, u odsustvu delotvorne zaštite države, žrtve nasilja bandi – koje mogu uključivati i žrtve trgovine ljudima – takođe mogu kvalifikovati za međunarodnu zaštitu.

Smernica Saveta Evrope o pravu žrtava trgovine ljudima i lica u riziku od trgovine ljudima na međunarodnu zaštitu ima za cilj jačanje primene obaveze pružanja međunarodne zaštite žrtvama trgovine ljudima.¹⁵² Ona ističe kriterijume koji žrtvama trgovine ljudima, kao i onima koji su u riziku od trgovine ljudima, mogu dati pravo na međunarodnu zaštitu i daje smernice relevantnim nadležnim organima, agencijama i organizacijama koje rade sa žrtvama trgovine ljudima.

Načelo zabrane proterivanja

Načelo zabrane proterivanja predstavlja centralno načelo izbegličkog i međunarodnog prava u oblasti ljudskih prava. Ono garantuje da niko ne bi trebalo da bude vraćen u zemlju u kojoj bi bio u opasnosti od mučenja, okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i druge nepopravljive štete. To načelo odnosi se na sve migrante u svakom trenutku, bez obzira na njihov migracioni status.¹⁵³ Zabrana proterivanja nalazi se u Konvenciji o izbeglicama iz 1951. godine i nekoliko međunarodnih i regionalnih sporazuma,

¹⁴⁸ See for a more detailed discussion: Joint UN Commentary, *Prevent. Combat. Protect.*, p. 56–63.

¹⁴⁹ UNODC (2006), Tool 7.9 *Protecting refugee victims of trafficking*. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Toolkit-files/08-58296_tool_7-9.pdf

¹⁵⁰ UNHCR *Guidelines on international protection: Application of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol relating to the Status of Refugees to victims of trafficking and persons at risk of being trafficked*. Dostupno na: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/71320>.

¹⁵¹ UNHCR, *Guidance on Refugee Claims Relating to Victims of Organized Gangs*, 2010.

¹⁵² Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (2020), *Guidance note on the entitlement of victims of trafficking, and persons at risk of being trafficked, to international protection* (GRETA 2020 (06)). Dostupno na: <https://rm.coe.int/guidance-note-on-the-entitlement-of-victims-of-trafficking-and-persons/16809ebf44>.

¹⁵³ OHCHR, *The principle of non-refoulement under international human rights law*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/ThePrincipleNon-RefoulementUnderInternationalHumanRightsLaw.pdf>.

među kojima su Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CAT), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Povelja EU o osnovnim pravima.

Iako načelo *zabrane proterivanja* kao takvo ne podrazumeva pravo pojedinca da dobije azil u određenoj državi, ono ipak znači da država, kako bi obezbedila zakonitost postupka slanja lica iz zemlje, mora da proveri da li će posledica tog slanja biti kršenje obaveza koje država ima po principu *zabrane proterivanja*.

U slučaju dece, država mora da preduzme radnje u skladu sa najboljim interesima deteta. Dete naročito ne bi trebalo da bude vraćeno ako bi takav povratak doveo do kršenja njegovih osnovnih ljudskih prava, uključujući i rizik od nedovoljnog obezbeđivanja hrane ili zdravstvenih usluga.

Repatrijacija i garancije neponavljanja

Žrtve imaju pravo da se, ukoliko to žele, vrate u domovinu bez nepotrebnog ili neopravdanog odlaganja i uz staranje o njihovoj bezbednosti. Bezbednost žrtve trgovine ljudima i njene porodice treba uzeti u obzir prilikom donošenja svake odluke o repatrijaciji.

I Protokol UN o trgovini ljudima i Konvencija Saveta Evrope protiv trgovine ljudima sadrže obavezu pružanja bezbednog i, koliko je to moguće, dobrovoljnog povratka. Ključni aspekt bezbedne repatrijacije je podrška za reintegraciju u društvo. Žrtve koje po povratku dobiju pomoć i podršku imaju manju verovatnoću da će ponovo upasti u lanac trgovine ljudima, otpornije su na zastrašivanje, pretnje osvetom, društvenu izolaciju i stigmatizaciju.¹⁵⁴ Programi povratka i reintegracije treba da poštuju pravo na privatnost žrtve i da uzmu u obzir prava, bezbednost, dostojanstvo i zdravlje žrtve trgovine ljudima.¹⁵⁵ Takođe treba da imaju za cilj da osiguraju bezbednost i dobrobit žrtava povratnika, da im omoguće da iznađu održive načine egzistencije, spreče ponovnu viktimizaciju i smanje rizik od ponovnog izlaganja trgovini ljudima.

Pravo na povratak takođe podrazumeva obavezu da se dozvoli žrtvama koje žele da se vrate da to učine bez nepotrebnog ili neopravdanog odlaganja. Zadržavanje žrtava trgovine u skloništima, zatvorima ili imigracionim centrima, ili ubeđivanje žrtava da ostanu u zemlji za vreme trajanja krivičnog postupka, *očigledno* se suprotstavlja tom pravu.¹⁵⁶

Bitnu komponentu prava na adekvatan pravni lek čini garancija neponavljanja (videti i 5. poglavlje). Prema Specijalnom izveštaju UN za trgovinu ljudima, garancije da neće biti ponavljanja, koje uključuju mere za sprečavanje trgovine ljudima, važan su oblik pravnog leka s obzirom na rizike od ponovnog ulaska u lanac trgovine kojima mogu biti izložene žrtve trgovine ljudima.¹⁵⁷ Garancija neponavljanja uključuje pravo žrtve da bude zaštićena od ponovne viktimizacije tako što neće biti poslata natrag na mesto gde se trgovina dogodila ili gde trgovci obavljaju posao. Protokol UN o trgovini ljudima (čl. 9, st. 1, tačka b) nalaže svim državama potpisnicama „da zaštite žrtve trgovine ljudima [...] posebno žene i decu, od ponovne viktimizacije“.¹⁵⁸

¹⁵⁴ OHCHR (2010), Commentary on the Recommended Principle and Guidelines, p. 181–182.

¹⁵⁵ Pogledati takođe Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine, Eksplanatorni izveštaj, stav 202.

¹⁵⁶ OHCHR, Commentary on the Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, p. 178.

¹⁵⁷ Report of the Special Rapporteur on trafficking in persons, especially women and children, Joy Ngozi Ezeilo, 13 April 2011 (A/HRC/17/35), para. 41.

¹⁵⁸ UN Trafficking Protocol, Art. 9 (1) (b).

Garancija neponavljanja uključuje garanciju bezbednog povratka. Odlučujući faktor je stoga realna mogućnost države u koju će žrtva biti vraćena da delotvorno zaštiti žrtve trgovine ljudima nakon njihovog povratka. Iz tog razloga, individualnu procenu rizika treba izvršiti pre nego što se donese odluka o povratku, deportaciji ili repatrijaciji.

To u praksi znači da (potencijalne) žrtve trgovine ljudima ne mogu biti vraćene na granici. Konvencija SE protiv trgovine ljudima (čl. 10.2) zahteva da države ne sklone lice sa svoje teritorije sve dok se proces identifikacije kao žrtve ne završi, pošto bi prava koja im daje Konvencija bila teorijska i iluzorna da su takva lica sklonjena pre nego što je njihova identifikacija kao žrtava završena. Prema Protokolu UN i Konvenciji SE protiv trgovine ljudima, bezbednost žrtve trgovine ljudima i njene porodice treba uzeti u obzir u svakoj odluci o repatrijaciji.

Pravo na povratak (repatrijaciju) u nacionalnom zakonodavstvu

Saglasno odredbama nacionalnog zakonodavstva, ključnu ulogu u dobrovoljnom povratku žrtava trgovine ljudima s državljanstvom Republike Srbije imaju naša diplomatsko-konzularna predstavništva. Uslovi za povratak žrtava obezbeđuju se saradnjom Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva unutrašnjih poslova, Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima sa nadležnim organima i organizacijama u stranoj zemlji i drugim učesnicima u povratku i reintegraciji. Ovo uz dužno poštovanje prava žrtava, njihove bezbednosti i dostojanstva. Pomoć ovim žrtvama pruža se čim se za to stvore uslovi, podrazumeva njihovu saglasnost i realizuje se obezbeđenjem putnih dokumenata za povratak¹⁵⁹, sveobuhvatnom procenom rizika i bezbednosti, merama bezbednosti u transferu i merama (re) integracije i inkluzije.¹⁶⁰

Postupanje usmereno na ostvarivanje prava na dobrovoljni povratak iz Republike Srbije žrtava trgovine ljudima sa stranim državljanstvom nužno podrazumeva uvažavanje njihovog prava na privremeni boravak iz humanitarnih razloga¹⁶¹ i **činjenicu** da su, saglasno odredbi člana 3, stav 1, tačka 24 Zakona o strancima, uz brojna druga, među posebno ugrožena lica svrstane i žrtve trgovine ljudima.

Strancu koji nezakonito boravi na teritoriji Republike Srbije nadležni organ donosi rešenje o vraćanju i određuje rok za dobrovoljni povratak u kojem je dužan da napusti Republiku Srbiju (rok ne može biti kraći od sedam dana ni duži od 30 dana od dana donošenja rešenja o vraćanju).¹⁶²

- Nadležni organ može produžiti period za dobrovoljni povratak strancu koji iz opravdanih razloga nije napustio Republiku Srbiju u roku koji mu je određen.
- Ukoliko stranac ne napusti Republiku Srbiju u skladu sa rešenjem o vraćanju, biće prinudno udaljen iz Republike Srbije.
- U toku roka za dobrovoljni povratak stranac ostvaruje pravo na hitnu medicinsku pomoć u skladu sa odredbama zakona koji

¹⁵⁹ Ako je neophodno, a shodno članu 17 Zakona o putnim ispravama, izdavanjem putnog lista od diplomatskog ili konzularnog predstavništva Republike Srbije koje pokriva teritoriju države u kojoj je žrtva zatečena (uz prethodnu proveru državljanjskog statusa).

¹⁶⁰ Standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima, Kancelarija za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima u Direkciji policije Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, 12. decembar 2018.

¹⁶¹ Privremeni boravak iz humanitarnih razloga – odobrava se u vremenskom trajanju od najmanje šest meseci, a najduže do godinu dana, i može se produžiti, ukoliko okolnosti na osnovu kojih je privremeni boravak odobren i dalje postoje (čl. 61 Zakona o strancima). Privremeni boravak stranca za kog se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima (može se odobriti u vremenskom trajanju od 90 dana i u vremenu važenja privremenog boravka po ovom osnovu ne može se doneti rešenje o vraćanju – član 62 Zakona o strancima), odnosno za žrtve trgovine ljudima (odobrava se na godinu dana, s mogućnošću produžavanja pod istim uslovima – član 63 Zakona o strancima). Razlozi donošenja odluke o prestanku humanitarnog boravka i privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima navedeni su u članu 64 Zakona o strancima.

¹⁶² Nadležni organ može rešenjem o vraćanju naložiti strancu da napusti teritoriju Republike Srbije odmah ili u roku koji je kraći od sedam dana ako postoji rizik da stranac neće biti dostupan nadležnom organu radi sprovođenja prinudnog udaljenja ili ako stranac predstavlja opasnost po bezbednost Republike Srbije i njenih građana (čl. 77, st. 7).

uređuje zdravstveno osiguranje, u slučaju maloletnika pravo na osnovno obrazovanje, kao i pravo da se uključi u program za podršku dobrovoljnog povratka koji sprovodi organ nadležan za upravljanje migracijama po programu koji na predlog tog organa usvaja Vlada.

- Nakon što se stranac uključi u program dobrovoljnog povratka, ostvaruje prava u skladu sa odredbama zakona koji uređuje oblast azila, a kojima je propisan dobrovoljni povratak.
- U slučajevima kada je izdato rešenje o vraćanju, a naknadno se strancu odobri privremeni boravak u skladu sa članom 61 ovog zakona, rešenje o vraćanju se smatra ništavim – **član 77 Zakona o strancima**.
- Protiv rešenja o vraćanju stranac može, preko nadležnog organa, u roku od 15 dana od dana dostavljanja rešenja izjaviti žalbu (u pisanoj formi, na srpskom jeziku, uz plaćanje propisane takse).
 - › O žalbi odlučuje Ministarstvo unutrašnjih poslova.
 - › Žalba ne odlaže izvršenje rešenja, osim u slučajevima kada postoji stvarna opasnost kršenja prava predviđenih članom 83 ovog zakona ili ako za to postoje ozbiljni humanitarni razlozi.
 - › Protiv rešenja donetog u drugostепенom postupku može se pokrenuti upravni spor – član 80 Zakona o strancima.

Povratak stranaca žrtava trgovine ljudima u zemlju porekla moguć je samo ako to nije protivno odredbi člana 83 Zakona o strancima¹⁶³ i člana 6 Zakona o azilu i privremenoj zaštiti.¹⁶⁴

- Ključni akter je Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, koji ovu aktivnost realizuje kroz saradnju sa KIRS-om i drugim učesnicima u Republici Srbiji, kao i sa nadležnim državnim organima u zemlji porekla, OCD i međuvladinim organizacijama u Srbiji i zemlji porekla.
- Pomoć žrtvama podrazumeva obezbeđenje putnih dokumenata za povratak, mere bezbednosti u transferu, ako je to moguće, i sačinjavanje posebne procene rizika i bezbednosti pre povratka, kao i mere reintegracije u zemlji porekla (ovo uz obaveštavanje partnerske organizacije u zemlji porekla o preduzetim aktivnostima iz Plana podrške, o nalazu i mišljenju koje je dao, kao i dogovaranje daljih mehanizama koordinacije u konkretnom slučaju).
- Pre povratka, žrtvi trgovine ljudima pružice se sve dostupne informacije o državnim organima, ustanovama, službama i organizacijama civilnog društva za podršku žrtvama u državi u koju se vraća.
- Centar se stara o tome da se povratak realizuje uz dužno poštovanje prava, bezbednosti i dostojanstva žrtve trgovine ljudima.

¹⁶³ Stranac ne sme biti prinudno udaljen na teritoriju gde mu pretili progon zbog njegove rase, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, vere, nacionalne pripadnosti, državljanstva, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog mišljenja. Ovo se ne odnosi na stranca za koga se osnovano može smatrati da ugrožava bezbednost Republike Srbije ili na stranca koji je pravosnažnom presudom osuđen za teško krivično delo, zbog čega predstavlja opasnost za javni poredak (izuzev ako postoji rizik da će po povratku biti podvrgnut izvršenju smrtne kazne, mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, odnosno da mu pretili ozbiljno kršenje prava zajamčenih Ustavom). Maloletnik bez pratnje ne sme biti prinudno udaljen, osim u slučaju da je nadležni organ uverenja da će maloletnik biti vraćen članu porodice, staratelju ili odgovarajućoj ustanovi za prihvatanje dece.

¹⁶⁴ Nijedno lice ne sme biti proterano ili vraćeno na teritoriju gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi zbog njegove rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili političkog uverenja. Ovo se ne primenjuje na lice za koje se osnovano može smatrati da ugrožava bezbednost Republike Srbije ili koje je pravosnažnom presudom osuđeno za krivično delo za koje se prema zakonodavstvu Republike Srbije može izreći kazna zatvora u trajanju od pet godina ili teža kazna, zbog čega predstavlja opasnost za javni poredak (ipak, nijedno lice ne sme biti proterano ili protiv svoje volje vraćeno na teritoriju na kojoj postoji rizik da će biti podvrgnuto mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju).

Procena rizika

Pre vraćanja žrtve trgovine u domovinu, treba i proceniti da li će ona biti u opasnosti da ponovo uđe u lanac trgovine ljudima, da doživi ponovo viktimizaciju i/ili druge povrede. Svrha procene rizika jeste da se procene bezbednost žrtve trgovine ljudima po njenom povratku u domovinu, izgledi za njenu socijalnu i profesionalnu inkluziju i rizik od ponovnog izlaganja trgovini. U slučaju da žrtva trgovine ima decu, treba uzeti u obzir najbolje interese svakog deteta, kao i to da li će imati priliku da idu u školu i dobijaju zdravstvenu, socijalnu i bilo koju drugu zaštitu i pomoć koja im bude potrebna.

Faktori koje treba uzeti u obzir pri proceni rizika

- Način na koji je trgovina ljudima izvršena
- Način na koji lice koje je obavilo vrbovanje i/ili trgovinu može činiti deo šire mreže, i način rada te mreže
- Rizik od odmazde trgovaca, uključujući i podatak da li žrtve duguju ili ne duguju novac trgovcima
- Rizik od izloženosti uznemiravanju, hapšenju, pritvaranju ili izvođenju na sud od strane vlasti, na primer zbog kršenja imigracionog zakona ili učešća u prostituciji
- Rizik od socijalne isključenosti, uzimajući u obzir godine, pol, društveni položaj i porodično stanje žrtve trgovine ljudima
- Pristup pomoći, obrazovanju i održivim načinima egzistencije
- Mogućnosti i spremnost zemlje povratka da pruži adekvatnu pomoć, podršku i zaštitu

Iz Izveštaja Grupe eksperata EU za borbu protiv trgovine ljudima iz 2004.

Deca

Član 16, stav 7 Konvencije SE protiv trgovine ljudima navodi da „deca koja su žrtve trgovine ljudima ne treba da budu vraćena ni u jednu državu ako, nakon procene rizika i bezbednosti, postoji indicija da takav povratak ne bi bio u najboljem interesu deteta“. U Vodiču za implementaciju Protokola o trgovini ljudima naglašava se potreba za specijalnim postupanjem tokom repatrijacije dece žrtava:

„U slučajevima u koje su uključena deca žrtve, zakonodavci ne bi trebalo da vrate tu decu žrtve osim ako je to u njihovom najboljem interesu i ako su se, pre povratka, odgovarajući staratelj kao što je roditelj, drugi rođak, drugi odrasli staratelj ili državna agencija u zemlji porekla složili i ako su u mogućnosti da preuzmu odgovornost za dete po povratku i da mu pruže odgovarajuću negu i zaštitu. Relevantni pravosudni organi i državna ministarstva, u saradnji sa relevantnim organima socijalne službe, odnosno roditeljem ili starateljem, treba da budu zaduženi da utvrde da li je repatrijacija deteta žrtve bezbedna i treba da se postaraju da se proces odvija na dostojanstven način i u najboljem interesu deteta. [...] Države potpisnice treba da uspostave postupke kako bi osigurale da dete bude primljeno u matičnoj državi od strane imenovanog člana socijalnih službi zemlje porekla, odnosno roditelja ili zakonskog staratelja deteta.“¹⁶⁵

¹⁶⁵ UNODC (2020), *Legislative Guide for the Trafficking Protocol*, para. 259 and 260. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/treaties/Review_Mechanism/Review_Mechanism_2020/Website/Legislative_Guide_on_TIP/TIP_LegislativeGuide_Final.pdf.

Svaka odluka o povratku deteta treba da bude zasnovana na formalnom utvrđivanju najboljeg interesa.¹⁶⁶ Faktori koje treba uzeti u obzir jesu:¹⁶⁷

- bezbednost, sigurnost i drugi uslovi, uključujući socioekonomske uslove, koje će dete zateći po povratku;
- dostupnost sistema pomoći za svako pojedinačno dete;
- stavovi koje dete izrazi prilikom primene prava na izražavanje svojih stavova po članu 12 Konvencije o pravima deteta, kao i stavovi staratelja;
- nivo detetove integracije u stranoj zemlji u kojoj boravi i dužina odsustva iz domovine;
- pravo deteta da „sačuva svoj identitet, uključujući i državljanstvo, ime i rodbinske odnose“ (član 8 KPD);
- „poželjni kontinuitet u vaspitavanju deteta i etničko, versko, kulturno i jezičko poreklo deteta“ (član 20 KPD).

¹⁶⁶ Utvrđivanje najboljeg interesa (BID) opisuje formalni proces sa strogim proceduralnim merama zaštite osmišljenim kako bi se utvrdili najbolji interesi deteta za posebno važne odluke koje na dete utiču. Ono bi trebalo da omogući adekvatno učešće dece bez diskriminacije, uključi donosiocje odluka stručne u relevantnim oblastima i uravnoteži sve relevantne faktore kako bi se procenila najbolja opcija. UNHCR (2008), *Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*; UNHCR (2008), *Best Interests Determination Children – Protection and Care Information Sheet*. Dostupno na: <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2008/en/61708>.

¹⁶⁷ Committee on the Rights of the Child, General comment No. 6, para. 84.

POGLAVLJE 7. ZDRAVSTVENE I PSIHOLOŠKE POSLEDICE TRGOVINE LJUDIMA

Uvod

Iako su na globalnom nivou brojni aspekti trgovine ljudima detaljno analizirani, dubinska istraživanja o zdravstvenim posledicama tog fenomena sporadična su. Parcijalnih naučnih članaka ili istraživanja svakako ima, posebno onih koji se bave proučavanjem *posttraumatskog stresnog poremećaja* nakon proživljene traume, to jest eksploatacije. Takođe, najčešće se proučavaju posledice seksualne eksploatacije, ali se zaboravlja da je to jedan od oblika trgovine ljudima (iako najčešći). Međutim, sveobuhvatno istraživanje koje bi se dubinski bavilo zdravstvenim pitanjima (fizičke i psihičke posledice, pristup zdravstvenoj zaštiti, relacija sa onemogućavanjem svakodnevnog funkcionisanja itd.) još uvek izostaje.

Zdravstvene posledice kod žrtava trgovine ljudima

U ovom poglavlju, kao i kasnije kod prikaza rezultata istraživanja, korišćena je opštepriznata definicija i klasifikacija *posttraumatskog stresnog poremećaja* koju je razvila *Američka psihijatrijska asocijacija* (DSM V), prema kojoj *posttraumatski stresni poremećaj nastaje kao produženi odgovor organizma na doživljenu traumu*. Strah i njegovi pojavnici oblici su normalna reakcija organizma koja se javlja kao mehanizam preživljavanja u odgovoru „bori se ili beži“ kada je osoba suočena s traumatičnim događajem. Međutim, ako se ti simptomi zadrže kod osobe duži period i dominiraju njenim životom, govorimo o posttraumatskom stresnom poremećaju.

Simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) obično se svrstavaju u četiri osnovne kategorije:

1. Ponavljajuće i intruzivne misli (*reexperiencing*)

- **Flashback-ovi:** osoba može da doživljava traumatični događaj kao da se ponovo događa. To može uključivati vizuelne, zvučne ili druge senzacije.
- **Noćne more:** česti, uznemirujući snovi o traumatičnom događaju.
- **Intruzivne misli:** neželjene, uporne misli o traumi koje je teško kontrolisati.
- **Fizičke reakcije:** fizičke reakcije, poput znojenja ili ubrzanog rada srca, kao odgovor na podsetnike na traumu.

2. Izbegavanje (*avoidance*)

- **Izbegavanje misli i sećanja:** aktivno izbegavanje razmišljanja ili razgovora o traumatičnom događaju.
- **Izbegavanje mesta i ljudi:** izbegavanje situacija, mesta ili ljudi koji podsećaju na traumu.
- **Izbegavanje aktivnosti:** prestanak obavljanja aktivnosti koje su ranije bile ugodne, zato što podsećaju na traumu.

3. Negativne promene u razmišljanju i raspoloženju (*negative cognitions and mood*)

- **Negativna uverenja:** negativna uverenja o sebi, drugima ili svetu (npr. „Ja sam loš/a“, „Nikome ne možeš verovati“).
- **Krivića i sramota:** neosnovana osećanja krivice ili sramote vezane za traumatični događaj.

- **Gubitak interesa:** izostajanje zanimanja za aktivnosti koje su ranije bile važne ili prijatne.
- **Odvojenost:** osećaj odvojenosti ili otuđenja od drugih ljudi.
- **Teškoće s pamćenjem:** problemi u (pri)sećanju na važne aspekte traumatičnog događaja.

4. Promene u reakcijama i ponašanju (*hyperarousal and reactivity*)

- **Razdražljivost i bes:** pojačana razdražljivost ili bes, koji mogu rezultirati napadima besa ili agresivnim ponašanjem.
- **Preterana budnost (*hypervigilance*):** stalna budnost i napetost, osećaj stalne opasnosti.
- **Prekomerna reakcija na iznenadne podražaje:** intenzivne reakcije na iznenadne zvuke ili pokrete;
- **Poteškoće sa spavanjem:** problemi sa uspavljivanjem i/ili održavanjem sna.
- **Teškoće s koncentracijom:** problemi s fokusiranjem ili održavanjem pažnje.

Jedno od novijih istraživanja u ovoj oblasti sprovela je grupa britanskih autora sa UCL-a (United Central Lancashire).¹⁶⁸ Istraživanje daje uvid u najčešće zdravstvene posledice s kojima se suočavaju žrtave trgovine ljudima u Velikoj Britaniji, ali i u šire izazove u vezi s pristupom zdravstvenoj zaštiti i dostupnim uslugama. U istraživanju je korišćena kvalitativna metodologija, kao i polustrukturisani intervjui. Uzorak je bio sačinjen od 50 zdravstvenih radnika i saradnika. Najvažniji zaključci navedeni u ovoj studiji su:

- a. psihijatrijski i psihološki problemi dominantni su kao posledice eksploatacije;
- b. hitno reagovanje i zbrinjavanje su ključni u procesu oporavka;
- c. postoje ogromni administrativni izazovi koji onemogućavaju pristup zdravstvenoj zaštiti, uključujući i regulisanje zdravstvenog osiguranja.

Na nacionalnom nivou, važno je napomenuti da je država Srbija tek nedavno (2022. godine) razvila i usvojila indikatore za prepoznavanje i prijavljivanje sumnje na potencijalnu žrtvu trgovine ljudima, namenjene profesionalcima iz ustanova zdravstvene zaštite. **U prethodnom periodu održane su i dve obuke u saradnji sa Ministarstvom zdravlja i Centrom za zaštitu žrtava trgovine ljudima** kako bi se zaposleni u zdravstvenim ustanovama upoznali s primenom tih indikatora, ali i sa samim fenomenom trgovine ljudima. Najavljeno je da će se obuke nastaviti. Tako, na primer, u **Programu za borbu protiv trgovine ljudima**, predviđeno je da će se na unapređenju prevencije trgovine ljudima među osetljivim grupama raditi tako što će do 2029. godine biti obučeno 35 romskih zdravstvenih medijatora. Prateći **Akcioni plan** takođe predviđa kontinuirano sprovođenje obuke za primenu indikatora za preliminarnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima za zdravstvene radnike, i to za VI kvartal plana (2026. godinu).

ASTRA je takođe razvila program namenjen stručnjacima iz zdravstvene zaštite u vezi sa prepoznavanjem i postupanjem kada postoji sumnja na potencijalnu eksploataciju, odnosno trgovinu ljudima. Taj program je prošlo blizu 100 polaznika različitih specijalnosti, uključujući lekare opšte prakse, medicinske sestre i lekare-specijaliste ginekologije, pedijatrije, psihijatrije i sudske medicine.

¹⁶⁸ Williamson Victoria, Borschmann Rohan, Zimmermann Cathy, Howard Louise M., Stanley Nicky and Oram Sian (2020), *Responding to the health needs of trafficked people: A qualitative study of professionals in England and Scotland*, Health & Social Care in the Community, 28 (1). pp. 173–181. ISSN 0966-0410, <https://clock.uclan.ac.uk/29784/1/29784%20Responding%20to%20the%20health%20needs%20of%20trafficked%20people%20v2.pdf>.

Metodologija istraživanja

Za 24 godina rada ASTRE, Tim za direktnu podršku žrtvama trgovine ljudima podržao je preko 640 žrtava trgovine ljudima. Kroz rad sa žrtvama, zaposlene u ASTRI su bile u prilici da steknu uvid u najčešće zdravstvene – fizičke i psihičke – posledice koje eksploatacija ostavlja.

Radi specifičnijeg sagledavanja problema, za potrebe ovog priručnika analizirani su dostupni materijali – dokumentacija klijentkinja s kojima je ASTRA radila, uz njihovu saglasnost i prethodnu anonimizaciju ličnih podataka. Izvori informacija korišćeni za potrebe ovog istraživanja bili su:

- medicinska dokumentacija u vidu lekarskih izveštaja (lekara opšte prakse i specijalista) i izveštaja sa psihoterapeutskih seansi;
- hronologija slučaja iz ASTRA data baze;
- pravna dokumentacija – zapisnici sa ročišta i presude za one slučajeve koji su okončani.

Dostupnost pomenute dokumentacije je u najvećoj meri oblikovala uzorak ove analize i uticala na određena metodološka ograničenja.

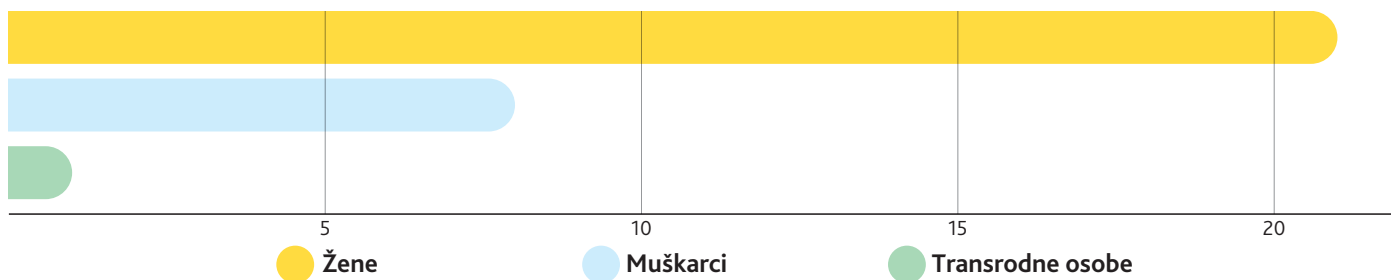
Podaci su obrađeni kombinacijom kvalitativne i kvantitavne analize. Kvalitativna analiza je primenjena na hronologiju slučaja, koja sadrži zapise, priče, svedočanstva žrtava i vremensku liniju o situaciji eksploatacije. Tokom kvantitativne analize, u eksel tabelu unošeni su podaci koji su potom grupisani u klustere i na kraju interpretirani i prikazani kroz različite grafikone, šeme i tabelarne prikaze.

Analizom je obuhvaćeno 30 žrtava trgovine ljudima. Od tog broja, nešto više od dve trećine klijentkinja ASTRE (21) bilo je uključeno i u krivični proces kao svedok žrtva. Ograničenja ovakvog uzorka ogledaju se u manjoj statističkoj snazi i raznovrsnosti podataka, otežanom uočavanju jasnih trendova te riziku od devijacije/iskrivljavanja rezultata istraživanja jer prisustvo jednog ili dva ekstremna slučaja može značajno uticati na srednje vrednosti. Usled pomenutih ograničenja uzorka i njegovih karakteristika, napominjemo da se rezultati u nalazu ne mogu generalizovati i ne odnose se na celu populaciju žrtava trgovine ljudima.

U nastavku je prikaz rezultata istraživanja, podeljen u tri sekcije: 1. prethodno zdravstveno stanje osobe kao faktor rizika od eksploatacije; 2. zdravstvene posledice s kojima se suočavaju žrtve trgovine ljudima; 3. uticaj učešća u krivičnom postupku na zdravstveno stanje žrtve.

Rodna struktura i starosna struktura žrtava trgovine ljudima iz analiziranog uzorka

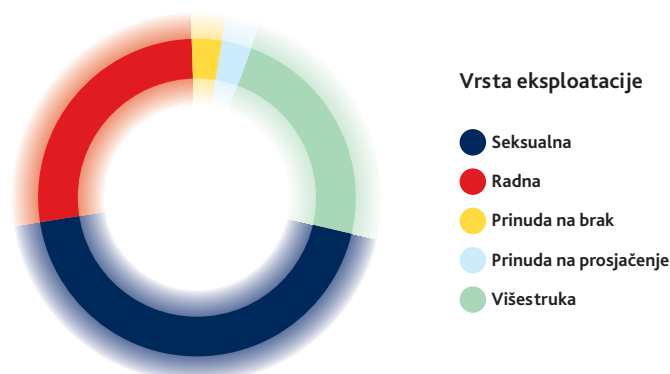
Od 30 analiziranih osoba sa iskustvom trgovine ljudima, 21 je bila žena, 8 su bili muškarci i 1 osoba bila je transrodna osoba (Grafikon 1). **Najstarija** osoba (u trenutku uspostavljanja kontakta s Timom za podršku žrtvama trgovine ljudima) imala je **73 godine**, a **najmlađa 14 godina**.



Grafikon 1: Prikaz rodne strukture

U odnosu na vrstu eksploatacije koju su ove žrtve preživjele, najčešća je seksualna, zatim radna i višestruka eksploatacija¹⁶⁹ (Grafikon 2).

Žene i devojčice su najčešće žrtve seksualne eksploatacije (prinuda na prostituciju, prinuda na kreiranje i distribuiranje pornografskog materijala), dok su muškarci češće žrtve radne eksploatacije. Naravno, i muškarci mogu biti žrtve seksualne eksploatacije, kao što su i žene i devojčice često žrtve radne eksploatacije.



Grafikon 2: Vrsta eksploatacije

1. Zdravstveno stanje osobe kao faktor rizika od eksploatacije

Kao što je objašnjeno u delu o metodologiji istraživanja, dostupnost dokumentacije i saglasnost klijentkinja/klijenata bile su osnovni faktori koji su oblikovali uzorak analize. Važno je imati to na umu zbog ograničenosti dobijenih rezultata i prevencije generalizacije. To znači da, uprkos dobijenim rezultatima koji pokazuju da samo 7 osoba nije imalo nijednu zdravstvenu smetnju fiziološkog i/ili

¹⁶⁹ Višestruka eksploatacija označava kombinaciju dva ili više oblika eksploatacije u slučaju jedne osobe/žrtve (najčešći oblici eksploatacije jesu: seksualna, radna, prinuda na prosjačenje, prinuda na vršenje krivičnih dela, prinudni brak...).

psihološkog porekla pre iskustva trgovine ljudima, iz prakse znamo da i „potpuno zdravi“ ljudi mogu postati žrtve trgovine ljudima. Prikaz rezultata odnosi se samo na analiziranu populaciju.

Iz 30 analiziranih slučajeva, kao značajni faktori vulnerabilnosti ističu se psihički izazovi i prethodno iskustvo nasilja.

Zdravstvene karakteristike žrtava pre eksploatacije:

- ukupno 7 osoba **nije imalo / nije navelo da je imalo** fizičke (fiziološke) ili psihičke smetnje pre perioda eksploatacije;
- 4 osobe su imale smetnje u psihičkom razvoju;
- 7 osoba je imalo neki zdravstveni problem/poteškoću **fiziološkog porekla** (srčani problemi, bubrežna insuficijencija, oštećenje itd.);
- 15 osoba je imalo jedan ili više **psihičkih problema i/ili poremećaj ličnosti** pre perioda eksploatacije (afektivni poremećaji i/ili bipolarni poremećaji ličnosti, emocionalna nestabilnost, rana separaciona anksioznost i/ili napuštanje jednog ili oba roditelja);
- 17 osoba je imalo **psihološke posledice usled prethodnog iskustva nasilja** (porodičnog, partnerskog, vršnjačkog, seksualnog – silovanja, incest) koje je ostavilo psihičke, a u nekim slučajevima i fiziološke posledice;

2. Zdravstvene posledice s kojima se suočavaju žrtve trgovine ljudima

Iskustvo preživljavanja eksploatacije neminovno izaziva poteškoće i ostavlja zdravstvene posledice na svaku osobu. Više faktora utiče na to da li će se, kako i kojom brzinom osoba oporaviti (dužina trajanja eksploatacije, sistemi podrške, pređašnja traumatična iskustva itd.).

Prikaz zdravstvenih posledica

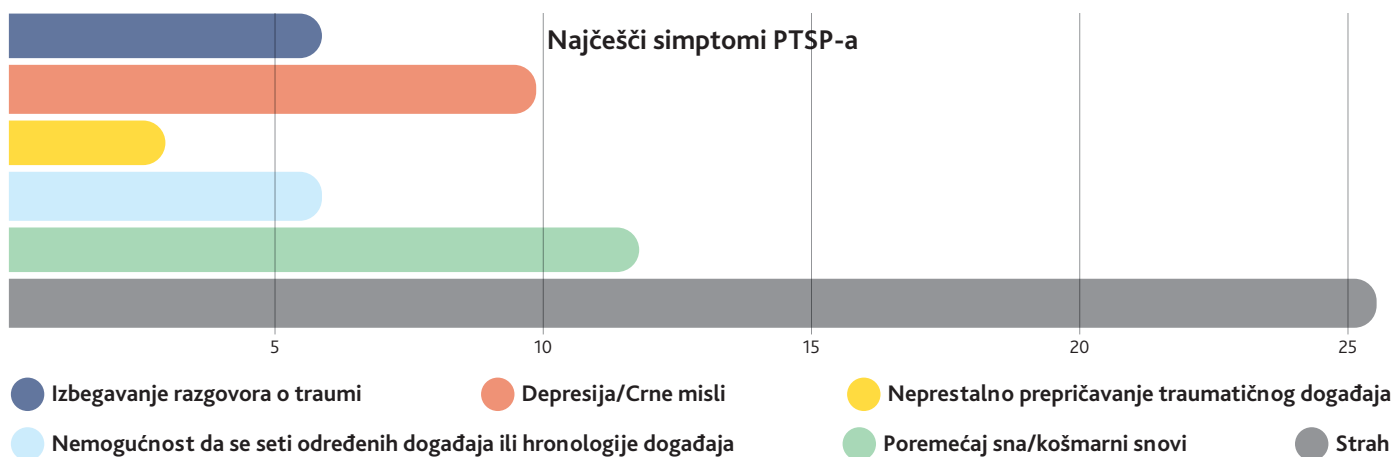
- Iako znamo da kontrola žrtve nužno ne podrazumeva i ne uključuje fizičko nasilje, u 30 analiziranih slučajeva, svaka osoba (**100%**) je imala fizičke povrede, modrice, podlive, a nekada i ožiljke na telu i glavi od pretrpljenog nasilja.
- Tri osobe su imale prelome (u jednom slučaju prst, u dva – ruka) kao posledicu nasilja. Povrede su evidentirane u lekarskim izveštajima.
- Od 21 žene iz analiziranog uzorka, 12 (**57%**) je imalo ginekološke probleme (upale, infekcije, polno prenosive bolesti itd.) koji su zahtevali kratkoročnu ili dugoročnu terapiju i lečenje, a u 7 od 12 slučajeva bila je potrebna i određena ginekološka intervencija (uklanjanje kondiloma, kiretaža...).
- Dvanaest osoba (**40%**) imalo je probleme i/ili poremećaj u ishrani.
- Jedanaest osoba (**37%**) je – a to je direktna posledica eksploatacije – počelo da konzumira alkohol i/ili psihoaktivne supstance (PAS). Zloupotreba alkohola i/ili PAS često započne dok su još u lancu trgovine ljudima, a onda se nastavi i nakon izlaska iz tog lanca.
- Deset osoba (**33%**) imalo je izlive besa, ljutnje, frustracije i agresivnu komunikaciju s drugima (najčešće sa stručnim radnicima i profesionalcima institucija uključenih u podršku, ali i s porodicom i prijateljima).
- Četiri osobe (**13%**) pokazivale su znake agorafobičnog ponašanja – strah od izlaska iz kuće / sigurnog smeštaja ili strah da ostanu same.

- Dvadeset šest osoba (**87%**) pokazivalo je jasne znakove PTSP-a, sa udruženim simptomima, a i u preostalim slučajevima obuhvaćenim analizom (4), u kojima nije zvanično zabeležena dijagnoza psihijatra, klijenti/klijentkinje su izražavali zabrinutost, uznemirenost, strah i/ili anksioznost u odnosu na preživljeno iskustvo. Detaljniji prikaz uočenih simptoma PTSP-a dat je u Grafikonu 3.
- Od ostalih zdravstvenih posledica, u najmanje jednom ili više slučajeva uočavaju se: urinarne infekcije, rektalno krvarenje, stomatološki problemi, gastroenterološki problemi, bol u leđima i zglobovima, kardiovaskularni problemi, oftalmološki problemi, dermatološki problemi (ekcem, osip), nesvestica, bol u grudima, problemi s disanjem, osećaj gušenja, astma i hepatitis C, kao i panični napadi kada u prostoriji ima više nepoznatih muškaraca, te pokušaj suicida.



NAPOMENA

Žrtve ispoljavaju različit broj navedenih simptoma koji često mogu uticati na njihovo svakodnevno funkcionisanje i značajno otežati oporavak. Posledično, ove osobe ne mogu da zadrže fokus, da se pridržavaju dogovorenog, da preuzmu obaveze, odgovornost, moć nad sopstvenim odlukama i životom, i mogu dugoročno da budu zarobljene u krugu nasilja i diskriminacije, iznova se podsećajući na traumatično iskustvo i/ili doživljavajući jedno za drugim nova traumatična iskustva.



Grafikon 3: Najčešći simptomi PTSP-a u uzorku

* Lista nije konačna.

3. Učešće u krivičnom postupku i uticaj tog postupka na zdravstveno stanje žrtve

O pravima žrtava uopšteno, pa i onih uključenih u krivični postupak, bilo je reči u Poglavlju 6 ovog priručnika. Pored krivičnog aspekta, važno je prikazati i drugu stranu tog iskustva. Razgovor o preživljenoj traumi nikada nije prijatno iskustvo, čak ni kada se odvija sa stručnjacima poput psihijataru ili psihoterapeuta. To postaje još teže kada osoba mora više puta da iznosi svoju priču pred nepoznatim ljudima. Opisati takvo iskustvo kao stresno je eufemizam; osobe uključene u krivične postupke ponovo proživljavaju traumu, prisećajući se mučenja, zlostavljanja i zastrašivanja. Praksa pokazuje da, čak i kada žrtva želi da učestvuje i veruje da je spremna za taj korak, davanje izjave ili svedočenje u krivičnom postupku neizbežno budi traumu, na koju telo uvek reaguje. Nekada je reakcija intenzivnija, nekada blaža, ali uvek je prisutna – bilo da traje samo tokom boravka u zgradi policije, tužilaštva ili suda, ili da potpuno poništi sav napredak koji je žrtva prethodno ostvarila, ostavljajući dugoročne i dalekosežne posledice.

Od 21 analiziranog slučaja u kome su osobe bile uključene u neku fazu krivičnog postupka (predistražni i/ili istražni), dve optužnice su podignute za druga krivična dela (obljuba nad detetom, zlostavljanje i mučenje), a 19 za krivično delo trgovine ljudima, član 388 Krivičnog zakonika Republike Srbije.

Od toga, u samo 6 slučajeva nema jasnih indicija da je učešće u postupku uticalo i/ili pogoršalo zdravstveno stanje osobe uoči ili nakon davanja iskaza. Drugim rečima, u 15 slučajeva su osobe prijavljivale jedan ili više simptoma pogoršanja zdravstvenog stanja uslovljenog učešćem u krivičnom postupku (a nekada samo po prijemu poziva za davanje izjave). Svih 15 osoba je prijavilo strah, uznemirenost i anksioznost kao dominantna osećanja i stres u odnosu na predstojeće saslušanje i kontakt sa institucijama:

- kod 2 osobe zabeležene su tahikardije i panični napadi u vezi sa odlaskom na zakazano ročište;
- u jednom slučaju osoba je imala mučninu, povraćanje i dijareju noć uoči zakazanog ročišta;
- u jednom slučaju zabeležene su fizičke povrede (tela i glave) jer je okrivljeni pokušao da zastraši žrtvu kako bi promenila iskaz;
- u jednom slučaju zabeležen je pokušaj suicida nakon što je žrtva dobila poziv da po četvrti put daje iskaz.

Klijentkinja ASTRE je 2018. godine podnela krivičnu prijavu nadležnoj policijskoj upravi u odnosu na iskustvo eksploatacije koje je doživela kao maloletnica, a takođe se obratila i ASTRI. Nakon što je ASTRA prosledila prijavu i obavestila Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima, ona je i zvanično identifikovana kao žrtva trgovine ljudima.¹⁷⁰ Kao i u većini sličnih slučajeva, proces oporavka te devojke bio je dugotrajan i težak. Nakon dugogodišnje podrške kako ASTRE, tako i drugih organizacija i institucija, ona je dobila poziv nadležnog tužilaštva 2023. godine – **5 godina nakon prijavljivanja krivičnog dela**. Sve posledice traumatičnog iskustva (uznemirenost, depresija, strah, košmarni snovi itd.) ponovo su se vratile i, kako sama navodi, kao da se ponovo našla pred eksploatatorima.

ASTRA ID 5616

¹⁷⁰ Više o ulozi Centra pročitati u Poglavlju 10, koje se bavi pregledom nacionalnog mehanizma za upućivanje žrtava trgovine ljudima.

Kada je reč o samoj izjavi/iskazu, od 21 žrtve uključene u krivični (ili predistražni) postupak, 17 je dalo zadovoljavajući i kvalitetan iskaz, kako su ga ocenili pravni zastupnici žrtava i/ili one/oni sami, kao i stručni radnici koji su bili u pratnji žrtve tim povodom. Za 3 slučaja nema podataka o kvalitetu, dok je u jednom slučaju visoka trauma negativno uticala na sadržaj i kvalitet iskaza.

Na posmatranom uzorku, 10 žrtava je imalo psihoterapeutsku podršku pre i nakon učešća u krivičnom postupku. Svih desetoro je izjavilo da im je taj vid podrške naročito značio kao posebna priprema pred davanje izjave i da su zahvaljujući njoj mogle/mogli izdržati učešće u postupku bez osećaja „raspadanja“. Ovi podaci sugerišu da psihoterapeutska podrška značajno doprinosi osnaživanju žrtava i posredno utiče na kvalitet davanja iskaza žrtava.

Takođe, može se zaključiti da učešće u krivičnom postupku mnogo više utiče na zdravstveno stanje žrtve nego što zdravstvene posledice eksploatacije utiču na kvalitet davanja iskaza / datog iskaza.

Praksa je pokazala da žrtve često prikupe preostalu snagu volje kako bi dale svoj doprinos u krivičnom postupku protiv okrivljenih, iako to neminovno ima negativne posledice po njihovo zdravlje. **Zbog toga je od ogromnog značaja da profesionalci, posebno predstavnici pravosuđa koji dolaze u kontakt sa žrtvama, imaju taj aspekt u vidu i da se potrudu da umanje štetu i posledice koje će neizbežno uticati na zdravlje žrtve.**

Sekundarna viktimizacija

Sekundarna viktimizacija odnosi se na „pogoršanje štete nanete žrtvi tokom prvobitnog krivičnog dela, koje je posledica krivičnog postupka“. Istraživanja identifikuju četiri vrste sekundarne viktimizacije:

- 1) negativni uticaji na samopoštovanje žrtve, veru u budućnost, poverenje u pravni sistem i veru u pravičan svet;
- 2) povećanje posttraumatskog stresa zbog inicijalne traume (ponovna traumatizacija);
- 3) ometanje procesa oporavka;
- 4) doživljavanje nove traume zbog sudskog procesa.

Najčešće se javljaju negativni uticaji na samopoštovanje i poverenje (1) i povećana učestalost posttraumatskog stresa kod žrtava koje su već preživele traumu (2). Potrebno je napraviti razliku između ta dva oblika: prvo utiče na sve žrtve, dok drugo pogađa samo one koje su već traumatizovane zločinom.

Sekundarna viktimizacija može se dogoditi ne samo tokom ispitivanja na sudu već i usled drugih faktora, poput neravnoteže u položaju okrivljenog i žrtve, nedostatka informacija, interakcije sa službenicima pravosuđa, dugotrajnih suđenja i nezadovoljstva ishodom.

Ključni faktori za prevenciju sekundarne viktimizacije su predvidljivost, sigurnost, kontrola i pravda. Što je proces pravosuđa pozitivniji po tim dimenzijama, manji je rizik od sekundarne viktimizacije i veće su šanse za oporavak.

Rizik od sekundarne viktimizacije zavisi i od prirode krivičnog dela, ličnih karakteristika žrtve (npr. pol, godine, otpornost) i socijalnog okruženja. Posebno su ranjive žrtve koje su prethodno traumatizovane ili imaju intelektualne poteškoće, jer zahtevaju veću predvidljivost i sigurnost tokom suđenja.

KLJUČNI FAKTORI ZA SPREČAVANJE SEKUNDARNE VIKTIMIZACIJE U TOKU KRIVIČNOG PROCESA

Predvidljivost

U kojoj meri žrtva/svedok zna šta može da očekuje.

- Informisanje žrtve pre, za vreme i posle krivičnog postupka, kako bi znala šta može da očekuje. To podrazumeva informacije o položaju žrtve/svedoka, različitim fazama krivičnog postupka, napredovanju predmeta (uključujući odluku o odbacivanju predmeta), o pritvaranju i puštanju optuženog na slobodu, kao i činjenicu da su sve informacije zabeležene i dostupne optuženom. Informacije treba ponavljati i po mogućstvu pružiti ih i u usmenom i u pisanom obliku.
- Informacije o ispitivanju od strane policije, odnosno suda (uključujući objašnjenje zašto se postavljaju detaljna i kritička pitanja).
- (Nedovoljna) jasnoća u vezi s procedurom ispitivanja istražnog sudije ili na sudu.
- Dužina trajanja krivičnog procesa, nesigurnost u vezi s dužinom krivičnog procesa i nerazumevanje zašto postupak toliko dugo traje.

Fizička, emotivna i socijalna sigurnost

Fizička bezbednost odnosi se na strah od odmazde ili neposrednog suočavanja sa osumnjičenim.

Emotivna i socijalna bezbednost se odnosi na lični integritet žrtve (zaštita privatnosti, pravično postupanje, ozbiljno shvatanje).

- Odabir lokacije na kojoj se beleži izjava žrtve.
- Poverljivost adrese i podataka o ličnosti žrtve (npr. korišćenje adrese advokata umesto adrese žrtve u krivičnom dosijeu).
- Marljivost pri dobijanju informacija od trećeg lica, na primer lekara, članova porodice, prijatelja i pružalaca usluga. Od žrtava treba unapred tražiti dozvolu i one moraju biti svesne činjenice da se sve informacije beleže u krivični dosije, odakle su dostupne optuženom.
- Način ispitivanja koje sprovode istražne i/ili parnične sudije, posebno način na koji se advokat optuženog ophodi prema žrtvi, i zaštita žrtve od zastrašivanja od strane osumnjičenog i/ili zastrašujućih ili nepravednih pitanja.
- Prikladna priprema za ispitivanje.
- Raspored sedenja, pri čemu posebno treba izbegavati da žrtve i osumnjičeni sede zajedno u čekaonici ili jedno pored drugog u sudnici.
- Prisustvo osobe po izboru žrtve/svedoka kojoj žrtva/svedok veruje tokom ispitivanja (to može biti advokat, ali i prijatelj ili savetnik iz NVO).
- Staranje o bezbednosti pre, tokom i posle suđenja.

Osećaj (nedostatka) kontrole

Osećaj žrtve/svedoka da može da utiče na krivični postupak: da je to „njihov predmet“, da su oni shvaćeni ozbiljno i da su oni bitni.

- Odluke u pogledu krivičnog gonjenja, pritvora u prekrivičnom postupku osumnjičenih i načina na koji je predmet rešen.
- (Ne)mogućnost žrtava da dobiju ili imaju pristup primerku sopstvene izjave i spisima predmeta, bilo preko njihovog advokata ili na drugi način. Nedostatak pristupa spisima predmeta stavlja žrtvu u položaj „izvan“ krivičnog procesa: radi se o žrtvi, ali njoj nije dozvoljeno da čita spise, za razliku od optuženog.
- Žrtva ima sopstvenog advokata: nekoga ko govori njen jezik i štiti i brani njene interese.

Osećaj pravičnosti

Osećaj žrtve/svedoka da se prema njoj ili njemu postupa pravično i da je pravda zadovoljena.

- „Upravljanje“ očekivanjima: žrtva/svedok ima realnu sliku o krivičnom postupku, održivosti predmeta i ishodu koji se može očekivati.
- Disbalans između položaja optuženog i položaja žrtve. Mnogim žrtvama deluje kao da optuženi ima sva prava dok one nemaju nikakva prava. Tome doprinosi i činjenica da optuženi ima pristup čitavom predmetu, uključujući i podatke o žrtvi, dok žrtve često ne dobiju čak ni primerak sopstvene izjave.
- Priznavanje posledica krivičnog dela po žrtvu.

Iz perspektive sprečavanja sekundarne viktimizacije, prvi faktor je problematičan budući da, uopšteno gledano, želje i interesi žrtve imaju veoma ograničenu ulogu u odlukama o krivičnom gonjenju, pritvaranju osumnjičenih i načinu na koji se predmet rešava.

- Žrtvi se obezbeđuje jedan primerak presude.
- Odgovarajuća motivacija presude.
- Konačni ishod postupka (težina kazne, ali i to da li presuda pomaže sprečavanju pojave novih žrtava).

POGLAVLJE 8. PRVI RAZGOVOR I KOMUNIKACIJA SA ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA

Uvod

Znanja o fenomenu kompleksne traume koju doživljavaju žrtve trgovine ljudima omogućava efikasnije zastupanje, prevenciju retraumatizacije i sekundarne viktimizacije žrtava, kao i prevenciju emocionalnog pregorevanja zastupnica/zastupnika zbog direktne izloženosti traumatskim iskustvima osoba koje zastupaju. Ovaj tekst ima za cilj da punomoćnicima/punomoćnicama (advokaticama i advokatima) žrtava omogući set znanja i veština, kako bi se omogućilo „specijalizovano zastupanje žrtava trgovine ljudima“.

Ističemo i izuzetnu važnost punomoćnica i punomoćnika u oporavku i socijalnoj integraciji žrtava trgovine ljudima, jer ta interpersonalna relacija može žrtvi omogućiti da se ponovo poveže s drugom osobom na bazi poštovanja, poverenja i dobronamernosti. Žrtve kroz odnos s punomoćnicama/punomoćnicima mogu da dožive ponovnu afirmaciju ljudskosti i veru u humanost, koja im je oduzeta tokom viktimizacije i nasilja.

U procesu trgovine ljudima, nasilje osobama oduzima slobodu i autonomiju, osoba postaje žrtva kroz proces viktimizacije, gubeći svoju individualnost. Osoba postaje objekat.

Trauma trgovine ljudima

Jezik koji koristimo kada govorimo o traumi trgovine ljudima najčešće odražava suštinu odnosa prema preživelim: zakonski okvir u Republici Srbiji do sada nije napravio jasnu distinkciju između termina oštećena i žrtva, čime se propušta suštinsko razumevanje specifičnosti kompleksnog traumatskog iskustva, posledica po žrtvu i njenih potreba u procesu zaštite, dostizanja pravde i oporavka. Termin „preživela“ pruža realniju sliku osobe koja je, samim tim što je preživela kompleksnu traumu, danas sa određenim nivoom kapaciteta za oporavak i dalji nastavak života.

Međutim, termin „žrtva“, iako može da na određeni način etiketira osobu, posebno u percepciji okoline, u direktnom radu sa osobama koje su preživele trgovinu ljudima pokazuje se psihološki korisnim.

Na taj način se jasno definiše karakter iskustva koje su preživele. Iz istog razloga se preporučuje jasno korišćenje termina „nasilje, zlostavljanje, tortura, izvršilac krivičnog dela itd.“ jer to omogućava žrtvi da razume i prihvati svoju poziciju i da sebe, usled stida, strategije trgovaca ljudima i stigme okoline ne okrivljuje za ono što je doživela.

„Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji“ predviđa upotrebu termina „žrtva“:

„Imajući u vidu pravno nasleđe Republike Srbije, moglo bi se reći da je, u momentu usvajanja Strategije, njen pravni poredak u značajnoj meri usaglašen sa međunarodnim standardima u oblasti prava žrtava, budući da, u procesnom svojstvu oštećenog, žrtvi u pravnom poretku Republike Srbije decenijama pripada čitav niz prava, prepoznatih i kodifikovanih Direktivom (2012)029.2. 1 Akcionim planom za Poglavlje 23 (aktivnost 3.7.1.20) direktno je predviđeno usvajanje ove Strategije i pratećeg akcionog plana za njeno sprovođenje. 2 Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi u vezi sa pravima, podrškom i zaštitom za žrtve krivičnih dela i zamenjuje Okvirna odluka Saveta 2001/220/PUP (SL L 315 od 14. 11. 2012) 5 U tom smislu, može se konstatovati da je normativni okvir u velikoj meri usklađen sa odredbama Direktive, ali da su i dalje potrebne određene izmene, između ostalog, u delu koji se odnosi na uklanjanje terminološke nedoumice u pogledu odnosa pojmova „žrtva“ i „oštećeni“; unapređenje prava na pravnu pomoć, prava na informisanje i prevođenje, prava na ostvarivanje imovinskopravnog zahteva, itd. Kada govorimo o adekvatnoj upotrebi jezika, mi suštinski otvaramo temu odnosa prema žrtvi, počiniocima, nasilju, to jest krivičnom delu, ali i svima onima koji u svojoj profesionalnoj ulozi imaju kontakt sa žrtvom. Predrasude su duboko smeštene u jezik, a i svedočenje žrtve o iskustvu doživljenog nasilja i vođenje svih procesa se bazira na izgovorenoj i pisanoj reči. Zbog toga usaglašavanje termina vidimo kao važan preduslov kvalitetne i ujednačene prakse u radu sa žrtvama.“

Viktimizacija: od osobe do žrtve

Svi smo rođeni kao „mali bogovi“, sa istim pravima, sa istim potrebama za prihvatanjem, ljubavlju i potrebom za poverenjem u ljude, tu smo da iskoristimo postojeće i steknemo nove kapacitete. Tokom ranog razvoja i kasnije u adolescenciji i odraslom dobu, naša ličnost se gradi, razvija. Naš identitet nam omogućava da opažamo sebe u relacijama, da razumemo svet u kome živimo i svoju ulogu. Empatija nam pruža mogućnost da razumemo osećanja drugog i da tako stvaramo kvalitetne veze. Naš identitet je komunikacijski kanal intimnog (ono što sam ja u sebi) ka onom spolja; ono što doživljavam kao „Ja“ usložnjava se kroz to kako me drugi doživljavaju, u svim socijalnim grupama: porodici, vršnjačkoj grupi i svim drugim kasnijim društvenim grupama u kojima učestvujemo.

Primer: U primeru iz prakse, žrtva je tokom nekoliko godina bila eksploatisana u zemlji regiona. Brutalna seksualna eksploatacija (prinudna prostitucija) od strane partnera, potpuna kontrola nad njom, sadističko kažnjavanje (uskraćivanje hrane, namerne povrede i neukazivanje medicinske pomoći, fizičko nasilje sa trajnim posledicama, dugo zatvaranje u prostorije bez prozora, pretnje da će povrediti članove porodice, obeležavanje velikom tetovažom učinili su da žrtva oseća „kao da ne postoji“, o svom iskustvu je pričala ravnim glasom, bez emocija (koristeći psihološki mehanizam disocijacije i zaravnjenog emocionalnog afekta – kao da prepričava dosadni film); usled intenziteta i dugotrajnosti nasilja, žrtva je imala ogroman osećaj bespomoćnosti – postala je „predata žrtva“. Tokom eksploatacije i posle izlaska iz lanca trgovine, imala je osećaj gađenja prema sebi, a kada je, tokom terapijskog procesa, bila u stanju da više bude u kontaktu sa osećanjima povodom svog iskustva kompleksne traume, doživljavala je osećanje krivice, mislila je da ništa ne zaslužuje, kao da je već umrla. Posebno ju je u oporavku ometala primarna porodica, koja ju je okrivljavala za ono što joj se dogodilo i sprečavala je da pokuša da uspostavi bolji kontakt sa svojim detetom, kao i da razvija roditeljsku kompetenciju.

Kako postajemo žrtve

Viktimizacija predstavlja proces u kome osobe delovanjem zlostavljača postaju žrtve, preživljavaju psihološku traumu koja je uvek sadržana u svim drugim oblicima nasilja.

„Izvršenjem krivičnog dela žrtva trpi materijalnu ili moralnu štetu, ili obe istovremeno. Pored toga, žrtva može pretrpeti i telesne povrede i psihička oštećenja. Pri tome su psihička oštećenja često tesno povezana sa telesnim povredama, bilo da je u pitanju njihova težina ili način na koji su one nanete. Takođe, psihička oštećenja mogu nastati i kao posledica nenasilnih krivičnih dela. Sve ove posledice predstavljaju posledice primarne viktimizacije i one stvaraju čitav niz problema za žrtvu (npr. finansijski, zdravstveni, porodični problemi, problemi na poslu i sl.).“

Proces viktimizacije može biti kraći (nekoliko sati, dana ili nedelja), do nekoliko godina, ili, nažalost, do kraja života žrtve. Dužina trajanja viktimizacije je značajan faktor stepena ugrožavanja žrtve, ali i kratak period trpljenja nasilja može izazvati dugoročne posledice (usled vrste, karakteristike, intenziteta nasilja, uzrasta i drugih ličnih svojstava žrtava, konteksta u kome se dogodila viktimizacija). Činjenica da su svi ljudi različiti određuje i reakciju na pretrpljeno nasilje, tako da je individualizovan pristup svakoj žrtvi neophodan da bi se procenile posledice viktimizacije i obezbedile adekvatne mere zaštite i podrške žrtvi.

Viktimizacija je proces u kome nasilnici uvek, kao mehanizam u potčinjavanju osobe, koriste moć i kontrolu (zlostavljanjem sprovode fizičku, psihološku, ekonomsku i druge oblike kontrole). Ovde je posebno važno naglasiti na koji način trgovci ljudima koriste određene strategije kako bi žrtve stavili pod potpunu kontrolu:

Ako postoji emocionalna veza između žrtve i nasilnika (prisutno u trgovini ljudima kada su trgovci partneri ili članovi porodice), pozicija žrtve je otežana jer nasilnik koristi specifičnu strategiju kojom psihološki u žrtvi izaziva:

- doživljaj da je sama kriva za nasilje koje trpi;
- odgovornost i stid za poziciju u kojoj se nalazi.

Okrivljavanje postaje snažan psihološki mehanizam, zasnovan na zloupotrebi moći i kontrole od strane trgovaca ljudima nad žrtvom. Objašnjenje za ovaj fenomen jednim delom ima korene u ranom razvoju (faza egocentrizma), kada deca sve dovode u vezu sa sobom – pa i ono što je spolja, na primer: „ako tata viče na mamu, sigurno je to zbog mene“ ili „danas je sunčano vreme zato što ja baš želim da idem da se igram u parkiću“. U nastavku teksta ćemo više govoriti o osećanju krivice kao psihološkom fenomenu, ali i u kontekstu posledice nasilja i na koji način je važno da razumemo to osećanje koje žrtve drži u stanju bespomoćnosti i niskog samopouzdanja.

Izostanak percepcije i nerazumevanja te i ostalih emocija koje žrtve osećaju kao posledicu nasilja trgovine ljudima može nepovoljno uticati na postupanje profesionalaca. Više o strategijama nasilnika biće reči u delu koji će objasniti relaciju traume trgovine ljudima i nasilja.

Psihološka trauma

„Psihološka trauma se definiše kao događaj izvan uobičajenog ljudskog iskustva koje predstavlja pretnju za život. Traumatski događaj isključuje uobičajene sisteme reagovanja koji ljudima daju osećaj kontrole, povezanosti i smisla. Traumatski događaji nisu neuobičajeni po tome što su retki, nego po tome što predstavljaju slom u uobičajenim sistemima adaptacije na životne uslove. Zajednički imenitelji za psihološku traumu su: intenzivan strah, bespomoćnost, gubitak kontrole, strah od uništenja.“¹⁷¹

Pojedinačni traumatski događaj može se pojaviti u životu bilo koje osobe (prirodna nepogoda – zemljotres, smrt bliske osobe, napad pljačkaša na ulici...). „Prolongirana, ponovljena trauma se pojavljuje u situacijama potčinjenosti, onda kada osoba ne može da pobjegne jer se nalazi pod stalnom kontrolom zlostavljača. Na taj način se kreira poseban odnos između zlostavljača i žrtve baziran na prisili. Ovakva situacija se svakako odnosi na osobe koje su u lancu trgovine ljudima. Ovo podjednako važi kako za prisilu koja se sprovodi silom [...] kao i u kombinaciji sile, ponižavanja, zavođenja.“¹⁷² Očito je da zlostavljač, u ovom slučaju trgovac ljudima, postaje najmoćnija osoba u životu žrtve, a psihologija žrtve proističe iz postupaka i verovanja trgovca ljudima.

Kompleksna trauma

Trgovina ljudima kao kompleksna psihološka trauma objedinjuje sve postojeće oblike nasilja koje nanosi osoba – trgovac ljudima (zlostavljač) – i ta činjenica kasnije predstavlja izazove u oporavku žrtava. Svi nivoi funkcionisanja osobe su napadnuti jer žrtva doživljava:

- fizičko nasilje;
- psihološko nasilje;
- seksualno nasilje;
- ekonomsko nasilje;
- duhovno nasilje;
- kada su deca u pitanju, prisutno je i zanemarivanje, pored drugih oblika nasilja.

Pored nabrojanih oblika nasilja koji se najčešće i prepliću, sledeće karakteristike su tipične i opisuju, sa aspekta psihološkog iskustva, situacije s kojima se u lancu trgovine ljudima suočavaju žrtve:

- nepredvidljivost događaja;
- gubitak kontrole nad događajima.

Usled pomenutih karakteristika nasilja koje trgovci sprovode u trgovini ljudima, žrtve u potpunosti izgube kontrolu u svom životu, a to je ono što je svakoj osobi neophodno kako bi mogla da sačuva integritet i psihofizičko funkcionisanje.

¹⁷¹ Dž. L. Herman, *Trauma i oporavak. Struktura traumatskog doživljaja*, str. 67, Psihopolis institut, 2010.

¹⁷² Izdavač: ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd (podrška Ministarstva zdravlja RS). Autor/ke: Jovana Krotić, Tanja Ignjatović, Biljana Slavković, Slobodan Savić. *Preživeti nasilje – posledice po psihičko i fizičko zdravlje žrtava porodičnog nasilja i trgovine ljudima*, 2016, str 31, cit. Zimmerman, Hossaid, Yun, Roche, Morison, Watts. *Stolen smiles: a summary report*, 2006.

Ističemo da je trgovina ljudima, i pored promena nekih tendencija poslednjih godina, i dalje primarno zasnovana na rodno zasnovanom nasilju, što potvrđuje ranije pomenuta statistika u ovom tekstu (žrtve su većinski osobe ženskog pola – 82%, a od ukupno 64% dece žrtava, devojčice čine čak 59%).

Uloga žene definisana patrijarhalnim konceptom dodeljivanja moći (tj. nadmoći) muškarcu samo zato što je muškarac pogoduje prihvatanju i primeni različitih oblika nasilja prema ženama (tako se često „regrutuju“ žrtve trgovine ljudima). U patrijarhatu je prisutna idealizacija partnerske „ljubavi“, koncepta održanja braka po svaku cenu; da je uloga žene da bude poslušna, pokorna i da se žrtvuje za porodicu, partnera, roditelje i sl.; tu su i ugovoreni brakovi; seksualizacija – tretman žene kao seksualnog objekta i objekta za rađanje; prisustvo i tiho tolerisanje incesta u porodici; često društveno i pravno neosuđivanje silovatelja žena; krizni ratni, postratni i tranzicioni društveni periodi pojačavaju nasilje nad ženama; ekonomski pritisak na žene posebno je izražen u vremenima ekonomske krize, prisutna retradicionalizacija društva u Srbiji, uz jačanje uloge verskih zajednica koje svojim dogmama podržavaju neravno pravan odnos muškarca i žene.

Svaka osoba koja je preživela trgovinu ljudima iskusila je kompleksnu psihološku traumu jer je traumatsko iskustvo ugrozilo sve vidove funkcionisanja osobe. Termin „žrtva traume trgovine ljudima“ odnosi se na svaku osobu koja se protiv svoje volje primorava da radi određene poslove. Izolacija i isključivanje su važni termini koji se odnose na žrtve i predstavljaju mehanizme kontrole od strane trgovaca ljudima koji žrtve drže udaljene od spoljnog sveta. Psihološka trauma kao odgovor žrtve na traumatski događaj kod svake osobe biće različita, a o faktorima koji utiču na te razlike biće više reči u nastavku teksta.

Žrtve traume trgovine ljudima razvijaju specifična emocionalna stanja usled nasilja koje trpe. Zato je u kontaktu sa žrtvama neophodno obraćati pažnju, razumeti i uvažavati sledeća osećanja čije je poreklo u traumatskom iskustvu: strah, ljutnju, bes, tugu, očaj, osećanje krivice, stid, bespomoćnost, nepoverenje prema drugima, nisko samopoštovanje, osećanje „da ne treba da postojim“, neprijateljstvo (hostilnost), razočaranje i dr.

Ta osećanja mogu da ožive u u kontaktu s drugim ljudima i nakon prestanka traumatskih događaja, često tokom kontakta s predstavnicima institucija, o čemu će biti reči u delu o sekundarnoj viktimizaciji. To je značajno za podizanje kvaliteta komunikacije i postupanja sa žrtvama.

Reagovanje na kompleksnu traumu (faktori, posledice – simptomi)

Iako se u stručnoj literaturi, prema istraživanjima, nalaze saznanja o prosečnom reagovanju žrtve na traumu trgovine ljudima, neophodno je napomenuti da svaka osoba koja je preživela traumu trgovine ljudima može imati specifičnu reakciju, to jest da je važan individualan pristup u odnosu prema žrtvi. U tom kontekstu se preporučuje individualizovani pristup u proceni povreda koje je žrtva doživela i potreba koje ima posle izlaska iz lanca trgovine, to jest tokom svih procesa koji se sprovode u okviru sistema. Ta činjenica je presudna da bi se izbegle generalizacije koje nose rizik da se neadekvatno odgovori na potrebe svake žrtve. Pomenute generalizacije su često u direktnoj vezi s predrasudama profesionalaca prema žrtvama trgovine ljudima i žrtvama uopšte.

Da bismo razumeli suštinu ljudske reakcije na traumu, napominjemo da je kompleksni traumatski događaj nenormalno iskustvo, a da reakcija osobe – žrtve, kakva god bila, predstavlja normalnu reakciju. Zbog toga je neophodno uvažavati i razumeti reakcije žrtava, bez osuđivanja.

Pomenućemo koji faktori utiču na način reagovanja žrtava i koji su mehanizmi delovanja:

- a) osobine traumatskog događaja;**
- b) faktori okruženja;**
- c) lični faktori.**

- a) Iako intenzitet, karakteristike traumatskog događaja, stepen brutalnosti i dužina trajanja nasilja bitno utiču na patnju žrtve, nekada će i drugačije karakteristike traumatskog doživljaja imati jednako negativan uticaj na život žrtve (na primer, kratkotrajno ali intenzivno seksualno zlostavljanje; sakaćenje ili žigosanje u jednokratnom događaju; pretnja ubistvom deteta ili druge žrtvi bliske osobe i sl.).
- b) Kada je okruženje u kome se događa trauma trgovine ljudima u potpunosti u funkciji zlostavljanja i eksploatacije žrtve, to će otežati stanje i položaj žrtve. Kada u okruženju u kome se događa trauma nasilja ne postoji nijedna osoba ili situacija u kojoj će žrtva moći makar na trenutak da oseti nekakvo razumevanje ili da dobije pomoć (na primer, ako ima povrede ili druge zdravstvene tegobe), to će bitno uticati na obeshrabrivanje, gubljenje nade u mogućnost izlaska iz nasilja. Potpuna dehumanizacija okruženja u velikoj meri učini da se žrtva psihološki slomi. Kasnije, u fazi izlaska iz lanca i pružanja podrške, oporavak je prema svim istraživanjima uspešniji ako okruženje ima karakteristike bezbednosti, neosuđivanja žrtve i pružanja podrške.
- c) lični faktori (i osvrt na posebno osetljive žrtve) – već je rečeno da je svaka osoba, pa i osoba koja je doživela traumu trgovine ljudima, posebna i da ima lične karakteristike od kojih je neke mogu činiti vulnerabilnijom: pol, uzrast, pripadnost nekoj manjini, fizička i mentalna konstitucija, psihološka istorija, koja kod žrtava trgovine ljudima veoma često uključuje i raniju istoriju nasilja (na primer, u porodici i u partnerskim odnosima, seksualno uznemiravanje, seksualno nasilje, kada govorimo o spirali nasilja u kojoj je trgovina ljudima na kraju te spirale), stepen obrazovanja, izrazito siromaštvo, nepoznavanje jezika, nivo sveukupnog zdravlja, neka vrsta mentalnog i/ili fizičkog invaliditeta, različit stepen rezilijentnosti. Pomenuti lični faktori utiču na to na koji način će osoba reagovati na nasilje koje pretrpi. Posebno osetljive žrtve su: deca, maloletne osobe, osobe sa invaliditetom, osobe ometene u razvoju, osobe sa mentalnim poremećajima, osobe koju su i ranije preživele druge oblike nasilja (posebno rodno zasnovanog nasilja, ratni zločin), žrtve seksualnog nasilja, žrtve koje eksploatišu članovi bliske porodice (posebno se odnosi na seksualnu eksploataciju i/ili na incest), pripadnici romske manjine koji su višestruko marginalizovani u Srbiji i regionu. Ova činjenica je važna za sve profesionalce da bi mogli bolje da razmeju žrtvu, njeno funkcionisanje i strategije preživljavanja koje je koristila, kao i da bi se uspešnije procenjivao rizik od retraumatizacije i sekundarne viktimizacije koja se usled nekih ličnih faktora može dogoditi tokom procesnih radnji.

Tri faze reagovanja žrtve na kompleksnu traumu

Prepoznajemo, u nekim klasifikacijama, tri faze reagovanja na traumatsku situaciju: neposredno reagovanje, reorganizaciju/ adaptaciju, oporavak.

Pomenuta podela je važna jer se različiti simptomi, kao posledice nasilja o kojima će biti reč, pojavljuju u različitim fazama reagovanja na traumu, često u kombinaciji i uvek različitog intenziteta. To je značajna činjenica za profesionalce/profesionalke zbog prepoznavanja u kom trenutku stupaju u kontakt sa žrtvom, to jest u kojoj fazi reagovanja na traumu se žrtva nalazi i kako da, u skladu sa tim, prilagode ciljeve, očekivanja i postupanje u okviru svojih nadležnosti.

Posledice kompleksne traume trgovine ljudima

S obzirom na to da je trgovina ljudima kompleksna trauma koja najčešće uključuje dogotrajno i intenzivno zlostavljanje, uvek ćemo uočiti sledeće klasterne negativnih posledica na žrtve:

- fizičke povrede;
- akutne i hronične somatske bolesti;
- dugoročno loše mentalno zdravlje (emocionalni problemi, psihosomatski problemi, loše socijalno funkcionisanje, pojava težih mentalnih bolesti). Prema statistici Ujedinjenih nacija, 52% žena posle 90 dana od izlaska iz lanca trgovine ljudima i dalje ima najmanje 10 simptoma poremećaja mentalnog zdravlja.

Simptomi su, prema istraživanju iskustava preživelih, odgovarali intenzitetu simptoma torture.

Kada govorimo o fizičkim simptomima, izvesno je da su prisutni iscrpljenost, gubitak težine ili prekomerna težina, poremećaji spavanja (nesanica ili produženo spavanje), gastrointestinalni problemi, poremećaji imunog sistema, dermatološki, dijabetes, genitalno-venerološki, neurološki, senzorni problemi sluha i vida i dr. Prisustvo niza fizičkih simptoma dalje uslovljava i još više otežava emocionalno stanje žrtava. Profesionalci u institucijama prvenstveno će se suočiti sa ovim klasterom simptoma kada dođu u kontakt sa žrtvama.

Simptomi poremećaja mentalnog zdravlja kao posledica delovanja kompleksne traume trgovine ljudima

Poznavanje i prepoznavanje ovih simptoma dragoceni su za tužioce i sudije jer direktno utiču na uspešnost uspostavljanja dobre komunikacije sa žrtvama, na razumevanje njihovog iskustva, kao i na unapređenje postupanja tokom tužilačkih istraga i tokom suđenja, bez opasnosti od sekundarne viktimizacije žrtava.

Simptomi i stanja opservirani kod preživelih kao posledice traumatskog iskustva tokom trgovine ljudima mnogobrojni su: depresija, izražena anksioznost, psihosomatski poremećaji, PTSP (intruzivna sećanja – *flashback* epozode usled najrazličitijih okidača, povlačenje i izbegavanje, noćne more, intenzivni strahovi, osećaj da se gubi razum, nesposobnost da se ponovo grade ili održavaju odnosi s ljudima itd.), trajna promena ličnosti, autodestruktivno ponašanje (impulsivnost, samopovređivanje, suicidalni impulsi), neprijateljstvo prema okolini, poremećaji spavanja, poremećaji ishrane, bolesti zavisnosti, psihotične epizode.

Žrtve često neće povezati nasilje koje su doživjele kao uzrok stanja u kome se nalaze i sa simptomima koje osećaju. To se događa kao psihološki fenomen u kome „simptomi kao da imaju svoj samostalni život“, odvojeni su od iskustva žrtve u njenom doživljaju, a deo su mehanizma odbrane koji je nesvestan i služi tome da se žrtva privremeno zaštiti od delovanja intenziteta simptoma koje oseća.

Primer: *žrtva trgovine ljudima koja je pre dve godine izašla iz lanca ima problem sa spavanjem, to jest veoma retko može da zaspi, oseća iscrpljenost i tokom dana ne može da se koncentriše na odnos sa detetom. U razgovoru s psihoterapeutkinjom kaže: „Uopšte ne razumem zašto ne mogu da spavam, spava mi se, a ipak ne mogu da zaspim...“ Na pitanje da li sanja kada uspe da zaspi, ona kaže: „Ne sanjam nikad, zapravo, tako je i bolje...“*

U ovom primeru vidimo kako žrtva kognitivno nije u kontaktu s tim da je nesanica simptom traume koju je doživela i da usled napetosti ne može da zaspi; međutim, simptom nesаницe (insomnije) nesvesno je i štiti od mogućnosti (ili rizika) da tokom sna dođe u kontakt sa iskustvom traume koje se obično javlja kroz intenzivne snove, to jest noćne more (što onda predstavlja još jednu u nizu ometajućih posledica traumatskog iskustva).

Uticaj trauma trgovine na vrednosni sistem žrtava

Vrednosni sistem je skup uverenja koja su duboko ukorenjena u ličnosti.

Vrednosni sistem se stiče odrastanjem od najranijeg detinjstva i određen je kulturom u kojoj osoba živi. Uobičajeni društveni koncepti su zasnovani na moralnim normama, afirmaciji dobra i osude zla. Deca se od detinjstva uče – u porodici, školi i širem okruženju – o moralnim principima na kojima je zasnovano društveno funkcionisanje. Dečja priroda je vezana za potrebu za ljubavlju, pravdom i deljenjem. Čak i kada odrastaju u porodicama u kojima ima zanemarivanje ili nasilja, ljudi će u odrasloj dobi i dalje najčešće imati potrebu da veruju u dobro – u sebi, u ljudima i u svetu. To je univerzalna ljudska potreba.

Međutim, neka uverenja koja su prisutna u patrijarhalnim zajednicama kakva Srbija jeste i u 21. veku, posebno kada su u pitanju žene, pogoduju nasilnicima i postaju deo strategije u zlostavljanju žrtava; na primer, vrednosni stav da je „uloga žene da se žrtvuje za porodicu i decu“ (iako je muž nasilan) ili vrednosni stav „da se roditelji uvek moraju poštovati“ (čak i ako izvrše incest ili trguju svojom decom).

Važno je reći da je vrednosni sistem najčešće nesvestan. Takođe, da nasilje koje žrtve trpe može značajno uticati na promenu sistema vrednosti. Uz to, nekad žrtve usled zlostavljanja ne mogu da održe neka važna uverenja (npr. veru u Boga), što predstavlja napad na njihov identitet i psihološko funkcionisanje. Tada govorimo o duhovnom nasilju nad žrtvama. S obzirom na to da je trgovina ljudima kompleksna trauma i da razara ukupan život, to jest sve nivoe funkcionisanja žrtve, negativne posledice su vidljive i u vrednosnom sistemu žrtava. Žrtve ovako teškog oblika nasilja najčešće dele ova uverenja:

- uverenja u vezi sa osećanjem krivice: da su krive za nasilje koje doživljavaju („ja ništa ne valjam, nije ni čudo da me maltretira, ja sam kriva što nema poštovanja prema meni“);
- uverenja u vezi sa moralnošću, odgovornošću i osećanjem dužnosti („ja sam ga izabrala i ja sad moram da snosim posledice svojih odluka“);
- uverenja koja su u vezi sa demoralizacijom („previše sam umorna da bih nastavila da se borim, niko mi neće verovati, niko neće uspeti da ga zaustavi, on radi šta on hoće“);
- uverenja u vezi sa poricanjem i nerealnim očekivanjima („jednog dana će opet sve biti u redu, možda će ovo prestati samo od sebe... uvek su me tukli... a to mogu da podnesem, i nije tako strašno“);
- uverenja u vezi sa zavisnošću („ja sam niko i ništa bez njega, ako ga ostavim, neću imati od čega da živim“).

Pored pomenutih kategorija uverenja koja najčešće nastaju kao posledica nasilja koje žrtve trpe, posebno ističemo kategoriju uverenja u vezi sa opasnošću:

- uverenja u vezi sa opasnošću („ako ga ostavim, ubiće mene ili moju decu... sigurno će mi se svetiti, nema mi spasa“).

Ova uverenja nikada ne treba dovoditi u pitanje jer ona nastaju iz realnog uvida žrtve u opasnost situacije, to jest žrtve najčešće najbolje poznaju zlostavljače (trgovce ljudima) i dobro iz iskustva znaju šta su sve spremni da urade, to jest koliki je nivo opasnosti. Kada žrtve iznose uverenja u vezi sa opasnošću, neophodno je odmah pristupiti povećanju nivoa njihove zaštite.

Uticaj vrednosnog sistema žrtava na svedočenje u toku tužilačko-sudskih postupaka

Nabrajaćemo poteškoće s kojima se žrtve/svedoci najčešće suočavaju tokom tužilačko-sudskih procesa: dužina postupka, nedovoljan nivo bezbednosti, manipulacija i pretnje od strane optuženih ili njihovih saradnika i članova porodica, psihološka, fizička i materijalna iscrpljenost, posledice nasilja koje i dalje traju (ugroženo psihičko i fizičko zdravlje) zbog neadekvatne i/ili nedovoljne podrške, slaba ili nepostojeća socijalna mreža i drugo.

Pomenute poteškoće direktno utiču na očuvanje i jačanje skupa uverenja koji je nastao kao posledica pretrpljenog nasilja. Podsećamo da su ta uverenja nepovoljna za žrtvu i da značajno utiču na emocionalno stanje i ponašanje žrtava (na primer: uverenje „ja sam ga (partnera) izabrala i ja sad moram da snosim posledice svojih odluka“ održaće iracionalno (i netačno) osećanje krivice žrtve. Ovaj primer pokazuje da će žrtva osetiti snažnu nesigurnost oko opstanka u procesu protiv optuženog koji je, kao partner žrtve, zapravo organizovao njenu seksualnu eksploataciju; žrtva će biti podložnija uticajima okoline koja će je odgovarati od svedočenja i dodatno je okrivljavati, što pojačava doživljaj bespomoćnosti. Na taj način, izolacija i okrivljavanje žrtve otvaraju prostor za optuženog da zastrašuje, izvrši dodatni pritisak i time obeshrabri žrtvu da se bori za sebe.

Značaj vrednosnog sistema punomoćnika (advokatica i advokata), tužilaca i sudija

Pored profesionalnih uloga, punomoćnici, tužioci i sudije istovremeno žive i čitav niz drugih uloga, onih koji su u vezi s privatnom sferom života (psihološke uloge, socijalne uloge i dr.). Ljudi u većini uloga postupaju iz jedinstvenog sistema vrednosti koji je deo njihovog identiteta, a o nastajanju sistema vrednosti već je bilo reči. Na isti način kao i kod žrtava, vrednosni sistem će značajno uticati na mišljenje, formiranje stavova i postupanje punomoćnica/ka, sudija i tužilaca u privatnom životu, a posebno u profesionalnom postupanju. I pored profesionalnog znanja i iskustva, nekada će vrednosni sistem tužilaca i sudija biti presudan u razumevanju pretrpljenog nasilja, trenutne situacije žrtve trgovine ljudima, njenih potreba i donošenja odluka tokom obavljanja profesionalne uloge. Ovaj stav se može primetiti i kod punomoćnica/ka, iako oni ne moraju nužno biti svesni toga da, u načinu komunikacije sa žrtvama, deo može biti obeležen ličnim diskriminatornim vrednosnim sistemom, posebno kod seksualne eksploatacije (prema uvidima B. Slavković, tokom vođenja timskih regionalnih obuka za punomoćnike oštećenih, 2021. godine, u organizaciji OEBS-a i Advokatske komore Srbije).

Vrednosni stavovi profesionalaca često u sebi nose predrasude i stereotipe

Neizмерно je važno da profesionalke/profesionalci, punomoćnice/punomoćnici, tužioci i sudije osveste sopstvene vrednosne stavove jer oni mogu značajno uticati (pozitivno ili negativno) na efikasnost postupanja i podršku žrtvama. Svesnost o sopstvenom sistemu vrednosti smanjuje rizik od sekundarne traumatizacije žrtava tokom procesa od strane predstavnika sistema.

Primer: *ako punomoćnica/punomoćnik lično veruje da je žrtva na bilo koji način odgovorna za situaciju u kojoj je seksualno eksploatisana od strane svog dotadašnjeg partnera, ili da je mogla da izađe iz lanca trgovine ljudima jer nad njom nije sprovedena eksplicitno fizička presija, postupanja prema žrtvi mogu biti obojena tim ličnim stavovima (žrtvi se može dodati odgovornost za njenu poziciju, neće se pravilno uočiti stepen eksploatacije i psiholoških povreda, a žrtva može doživeti sekundarnu traumatizaciju ako se minimizira njeno iskustvo nasilja) i zastupanje žrtve tokom procesa može biti manje efikasno.*

S druge strane, kada su profesionalci otvoreni, bez negativnih ili okrivljujućih ličnih stavova, kada su dobronamerni i pažljivi prema žrtvama, najčešće će se ostvariti poverenje, žrtve će imati podršku da izdrže intenzivan strah i stres u toku procesa, kao i da povrate veru u dobronamernost ljudi, poverenje u ljudske relacije i državu koja može da im donese pravdu.

Preporuka punomoćnicima (advokaticama i advokatima) u oblasti vrednosnih stavova

Posebno je važno preispitati sopstvene vrednosne stavove (skup uverenja) u sledećim oblastima:

- odgovornost za nasilje (ko je isključivo odgovoran za nasilje?);
- rodne uloge (uloga žene u partnerskom, porodičnom i opšt društvenom kontekstu, seksualizacija žena u društvenom sistemu, odnos prema majčinstvu i dr.);

- lično životno iskustvo – da li i na koji način može uticati na profesionalan rad sa žrtvama nasilja (da li ste imali ili imate neko iskustvo nasilja, da li mislite da se žrtva ne postaje slučajno jer „vi to sebi nikada ne biste dozvolili“ i da „samo tamo neki mogu postati žrtve“; da li ste i vi nekada nasilni i drugo).

Otvorenost prema sebi i sopstvenim vrednosnim stavovima, njihovo osveščivanje i korekcija predstavljaju važno oruđe za profesionalnu, etičnu i efikasnu podršku žrtvama nasilja trgovine ljudima.

Ukrštanje vrednosnog sistema žrtava i vrednosnog sistema profesionalaca

U radu sa žrtvama potrebno je ponuditi alternativna uverenja, ne napadati direktno vrednosni sistem preživelih, jer tada žrtve najčešće brane ono u šta veruju. Davanjem alternativnih rešenja umanjuje se negativno dejstvo onih uverenja koja najčešće imaju preživeli, a koja ometaju procese planiranja i zaštite njihovih prava.

Zadatak profesionalaca koji pružaju podršku žrtavama jeste da pokušaju da ponude alternativne opcije, umesto da podrže skup uverenja koji je posledica nasilja. Na primer, da kažu: „vi niste krivi za nasilje koje ste pretrpeli“; „odgovornost za nasilje je na optuženom“; „niko ne može da isprovocira nasilje“; „svi imaju pravo na bezbednost i život bez nasilja“; „pokušajte da sebe ne optužujete jer vi niste krivi“; „niko ne bira partnera zbog toga što želi da bude zlostavljan/a, već zbog ljubavi, želje za porodicom i slično“.

Simptomi kod žrtava trgovine ljudima

Simptomi kao posledica nasilja i uticaj na davanje iskaza i svedočenje

Uticaj traume trgovine ljudima na mentalno zdravlje žrtava dugoročan je. Prema statistici Ujedinjenih nacija, 52% žena i dalje ima najmanje 10 simptoma poremećaja mentalnog zdravlja 90 dana posle perioda trafikovanja. Simptomi su, prema istraživanju iskustava preživelih, odgovarali intenzitetu simptoma torture.

Simptomi mentalnog zdravlja

Simptomi i stanja koji se javljaju kod žrtava traumatskog iskustva tokom trgovine ljudima jesu: depresija, anksioznost, poremećaji mišljenja, pamćenja (kognitivni nivo), interpersonalne poteškoće (nepoverenje, neprijateljstvo, poteškoće u radu ili učenju), bolesti zavisnosti i dr.

Depresija

Podsetimo da je stanje depresije uvek skopčano s doživljajem gubitka, i kod većine žrtava je to reakcija na gubitak čitavog niza aspekata ličnosti, na primer, važnih životnih uloga koje su preplavljene nametnutom ulogom žrtve; gubitak samopoštovanja, predstava o sebi, ličnih uverenja, zdravlja; tu su gubici ideala, osećanja ravnopravnosti, doživljaja humanosti sebe i drugih; najzad je tu i važan

gubitak poverenja u iskrene ljudske odnose; gubitak vere u budućnost i – prava na sopstveni život. Gotovo uvek je prisutno snažno osećanje krivice (posebno zato što je to direktan rezultat mehanizama nasilja koje koriste trgovci ljudima). Depresivni simptomi, pored psihoterapije, zahtevaju najčešće i primenu farmakoloških preparata (psihijatrijski tretman). Netretirana depresija kod žrtava može voditi u suicidalne pokušaje i suicid i zbog toga je neophodno omogućiti preživelim pravovremenu i kontinuiranu zdravstvenu pomoć, posebno tokom trajanja svih istražnih i sudskih procesa.

Kako izgledaju simptomi depresije: s obzirom na to da je depresija veoma složen emocionalni poremećaj, primetne su i poteškoće koje posmatrač ne prepoznaje kao depresivne simptome: poteškoće u koncentraciji, orijentaciji – vremenskoj i prostornoj (važno prepoznati tokom postupaka kao posledicu traume), pad motivacije, snižen afekat, nevoljnost, samoizolacija, ponekad poteškoće u održavanju lične higijene, poremećaji ishrane i veoma često poremećaji spavanja; nesposobnost za uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa, intenzivni strahovi, nemogućnost da se zaposli i održi zaposlenje, teškoće u učenju novih veština i dr.

Takođe su prisutni i tzv. psihosomatski simptomi – kada telo „preuzme“ potisnute emocije: vrtoglavica, iscrpljenost, bol u grudima, mišićima, leđima, glavobolje, problemi u radu unutrašnjih organa (srce, stomak, štitna žlezda, promene na koži i sl.).

Sprovođenje istrage, a zatim sudskog postupka koji uključuje svedočenje žrtve, nepristupačnost materijalne i druge pomoći, u slučaju neprepoznatih simptoma depresije kod žrtve, umnogome dodatno ugrožavaju njeno mentalno zdravlje i sveukupnu egzistenciju.

Anksioznost

Prirodno se anksioznost oseća kada su osobe suočene s pretnjom, opasnošću ili kada su pod stresom. Iako uobičajeno uzrok anksioznih poremećaja leži u psihološkim činiocima, i premda postoje dokazi o genetskom uticaju i neurofiziološkoj podlozi, istraživanja govore da emocionalni stres može biti značajan faktor koji izaziva pojačanu anksioznost. S druge strane, simptomi anksioznosti se uočavaju kroz pobuđenost perifernog nervnog sistema, zbog zastrašujućih nesvesnih impulsa, fantazija i osećanja. Traumatske situacije koje žrtve iskuse, a u kojima je prisutna nepredvidljivost događaja i nemogućnost kontrole događaja, neminovno izazivaju pojačanu anksioznost koja može postati generalizovana.

Prema rezultatima istraživanja, kod preživelih su uočeni sledeći simptomi anksioznosti: strahovi, napetost, napadi panike i užasa, nemir, iznenadna uznemirenost bez vidljivog povoda, nervoza, unutrašnje podrhtavanje. Ti simptomi, mereni kod preživelih u prvoj fazi reagovanja na traumu, bili su izraženi između 67% i 91%.

Gubitak poverenja u ljude i osećaj neprijateljstva

Kada nasilje nad nama čini čovek, mnogo se teže oporavljamo nego u slučajevima prirodnih katastrofa. Osećanje neprijateljstva kao reakcija preživelih u kontaktu s ljudima, a posebno s predstavnicima institucija, sreće se iz više razloga:

- žrtve osećaju pritisak kada se u nebezbednim uslovima ili neadekvatno uvremenjeno insistira da iznova govore o traumatskom događaju;

- neprijateljstvo proizlazi iz gubitka poverenja u ljude i institucije zbog ranijih loših iskustava;
- izraženo neprijateljstvo govori o nesvesnom pokušaju preživelih da se zatvore i zaštite od retraumatizacije, da „ne otvaraju rane“ kada se očekuje da pričaju o iskustvu nasilja;
- sva uverenja preživelih su narušena i veoma je teško uspostaviti nove i kvalitetnije kontakte;
- institucije često obezvređuju žrtve stavljajući se u poziciju moći i držeći žrtve u daljem stanju potčinjenosti, kao manje vredne osobe, koje nemaju pravo na svoj glas, stav i odluke, to jest institucije često na taj način stigmatizuju žrtve.

Pretnje od strane trgovaca ljudima ne prestaju tokom dugih i neizvesnih istražnih i sudskih procesa. Preživeli, iz straha za sebe i bližnje, kao i zbog nedovoljnog sistemskog obezbeđenja njihove sigurnosti, često ne žele da svedoče i učestvuju u procesima. Opravdano se boje odmazde.

Neophodno je da simptome neprijateljskog ponašanja razumemo u kontekstu prirodne reakcije većine preživelih. Shodno tome je neophodno da se nađe adekvatan lični odgovor, a da to ne ugrozi prava žrtava, kao ni vas lično.

Simptomi gubitka poverenja i osećanja neprijateljstva:

- potreba da se neko udari, povredi;
- bacanje i razbijanje predmeta;
- konfliktnost;
- brzo uznemirenje, niska tolerancija na frustraciju, velika osetljivost;
- napadi besa bez spoljnog povoda, koji se teško kontrolišu;
- na primer, na suđenjima odgovaraju ljutito, nervozno, napadački, svađalački prema sudu, braniocima.

Ti simptomi, mereni kod žrtava u prvoj fazi reagovanja na traumu, bili su izraženi između 36% i 83%.

Bolesti zavisnosti: žrtve su u toku traumatskog iskustva bile primoravane ili su dobrovoljno uzimale psihoaktivne supstance, alkohol i/ili drogu. Te supstance privremeno umanjuju strah i bol, kako fizički tako i emocionalni. Pored toga, prisila uzimanja narkotika omogućava dodatnu kontrolu žrtava od strane trgovaca ljudima. Razvijena zavisnost postaje, pored mentalne, i fizičko oboljenje i trajno narušava zdravlje žrtve. Neophodno je pravovremeno omogućiti preživeloj lečenje od bolesti zavisnosti, a ulazak u apstinenciju je neophodan pre sprovođenja određenih istražnih i sudskih procedura.

Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) pomenućemo kratko usled ograničenosti prostora, ali smatramo važnim da se profesionalci edukuju u osnovnom razumevanju PTSP-a jer je procenat žrtava koje žive s tim kompleksnim poremećajem velik.

Traumatsko iskustvo koje se vezuje za posttraumatski stresni poremećaj (u daljem tekstu: PTSP) treba da zadovolji sledeće kriterijume:

- osoba je doživela događaj koji je opasan po život ili fizički integritet nje same ili drugih, prisustvovala takvom događaju ili bila suočena s njim;
- reakcije osobe uključuju osećanja intenzivnog straha, bespomoćnosti i užasa.

Tok PTSP-a nema izrazitu pravilnost. Prema nalazima istraživanja stanja žena koje su preživele trgovinu ljudima, „inicijalni intervju u fazi neposrednog reagovanja na traumu je pokazao da 56% žena informiše o simptomima koji ukazuju na PTSP. Nakon trećeg intervjua, u fazi oporavka, ovaj postotak je smanjen na 6%, što govori u prilog velikom značaju stručne podrške i savetovanja. Ipak, uprkos značajnom smanjenju prisustva PTSP-a, to ne znači da se poremećaj neće ponovo javiti, pogotovo u budućim, stresnim životnim situacijama.“

Zato je za punomoćnice/punomoćnike i tužioce važno da u toku sprovođenja mera iz njihove nadležnosti prepoznaju u kojoj se fazi nalazi žrtva i kako to utiče na stanje žrtve i njenu mogućnost da učestvuje u istražnim i sudskim postupcima.

Osnovni simptomi PTSP-a: intruzivna, mučna sećanja na traumatski događaj koja se javljaju u vidu slika, misli ili percepcija, zastrašujućih snova o događaju, osećanje kao da se zastrašujući događaj ponovo zbiva, koje se javlja u budnom ili intoksiciranom stanju i manifestuje preko iluzija, halucinacija ili *flashback* epizoda traumatičnog događaja, spoljašnjih ili unutrašnjih podsetnika (okidača) na traumu koji dovode do reaktivacije osećanja ili ponašanja koja su vezana za traumatski događaj; gubitak interesovanja za aktivnosti koje je osoba ranije upražnjavala, ulaganje napora da se izbegnu misli, osećanja ili ljudi koji je podsećaju na traumu.

Ono što je važno za istražne i sudske postupke jeste prisutna nesposobnost da se seti važnih aspekata i delova traumatskog događaja; žrtva se oseća drugačije i otuđeno od bliskih osoba, ponekad ne oseća ljubav i privrženost prema nekada bliskim članovima svoje porodice ili prijateljima. Osoba ima osećaj uskraćene budućnosti.

Čest simptom PTSP-a je i osećanje da je sama osoba ili svet oko nje nerealan (depersonalizacija/derealizacija). Svi ti simptomi veoma ometaju osobu u psihosocijalnom funkcionisanju.

Na koji način trauma utiče na svedočenje o iskustvu traume trgovine ljudima

Poteškoće u pamćenju, orijentaciji (vreme – prostor), verbalizaciji i osećanjima koja prate ispovest žrtve.

Žrtve, kao i svi drugi, koriste nesvesne odbrane („obrasce razmišljanja i ponašanja“) od onoga što ih ugrožava. Funkcija mehanizama odbrane u tome je da što više smanje anksioznost, osećanja zabrinutosti, straha, neprijatnosti; da zaštite ličnost od naglog preplavlivanja emocijama i neprijatnim sadržajima; da omoguće i podrže zadržavanje neprijatnih sadržaja van svesti.

Primer psihološke odbrane je kada, na primer, ne možemo da se setimo sadržaja neprijatne svađe s bliskom osobom. Na taj način se naš sistem privremeno štiti od intenziteta neprijatnih osećanja povodom tog događaja.

Mehanizmi odbrane i svedočenje žrtava

Poznavanje tih mehanizama znatno doprinosi razumevanju i objašnjavanju postupaka pojedinca i razumevanju ličnosti u celini.

Nabrojaćemo nekoliko mehanizama odbrane koje je važno prepoznati kada tužioci i sudije razgovaraju sa žrtvama, da bi se predupredila pogrešna interpretacija, to jest da se ne bi pomislilo da žrtva ne govori istinu ili da je stepen patnje koje je preživela niži.

Potiskivanje je nesvesno i osoba nema kontrolu nad tim procesom, a odnosi se na potiskivanje neprihvatljivih misli, osećanja i nagona, posebno traumatskih i neželjenih sećanja. Iako nisu u sferi svesnog, ona i dalje mogu izazivati osećanja neprijatnosti, anksioznost i različite simptome, ali u smanjenom intenzitetu.

Primer: *u razgovoru, žrtva ne može da opiše kako je izgledala konkretna situacija nasilja jer ne može da se seti šta se dešavalo, sećanje joj nije dovoljno jasno, kao da je „u magli“.*

Poricanje je nesvesni način odbijanja da se prihvati stvarnost. Osoba se oseća i ponaša kao da bolan događaj, misao ili osećanje ne postoji. Taj mehanizam je čest kod ljudi jer datira iz najranijeg detinjstva. Tako je, kod žrtava trgovine ljudima, poricanje nesvesni način da se izbegne suočavanje sa zastrašujućim i bolnim osećanjima i događajima.

Primer: *žrtva trgovine ljudima će kazati da „zapravo nije toliko strašno to što je doživela, da trgovac ljudima i nije bio toliko nasilan jer je i brinuo o tome da joj obezbedi hranu i ponekad je čak puštao da se prošeta po gradu“.*

Disocijacija i izolacija afekta (emocionalnog doživljaja) povezani su mehanizmi odbrane usled kojih osoba gubi pojam o vremenu i/ili identitetu, svojim uobičajenim mislima i osećanjima i sebe doživljava na potpuno drugačiji način kako bi mogla da nastavi sa životom. Traumatska iskustva su najčešći izvor disocijacije. Tako se žrtve trgovine ljudima koje su disocirane mogu odvojiti od stvarnosti za neko vreme i živeti u „drugom svetu“, koji nije preplavljen nepodnošljivim mislima, osećanjima i sećanjima na dane torture. Simbolično, žrtve kao da više „ništa ne osećaju u vezi sa nasiljem koje trpe ili su pretrpele“. Ili su delovi sećanja potpuno „otcepljeni“, pa u sećanju, to jest svesti žrtve kao da se nisu ni dogodili. Opisani mehanizam može postati jedini način preživljavanja tokom trajanja eksploatacije. Međutim, često se usled neprepoznavanja mehanizama disocijacije i izolacije afekta profesionalcima može učiniti da žrtva ne govori o pravim događajima, da je neadekvatna jer govori „ravnim glasom, hladnim, kao da priča o nekom drugom ili da govori naučeni tekst“. Takve situacije su česte u praksi, a otvaraju prostor za to da edukovani punomoćnici skrenu pažnju tužiocima na fenomene uticaja traumatskog iskustva na tok i sadržaj svedočenja i time pomognu da se na pravilan način komunicira sa žrtvom, da se ona time zaštiti, a da dati iskaz očuva kredibilitet.

Primer: *u razgovoru sa tužiocem, žrtva priča o tome kako je dnevno morala da bude u seksualnom odnosu s velikim brojem muškaraca, od kojih su neki bili fizički nasilni prema njoj. Opisuje detalje kao da priča o filmu koji je gledala, bez ispoljavanja osećanja za koja slušalac očekuje da postoje uz narativ.*

Primer: Drugi primer govori o velikim „rupama“ u sećanju dok žrtva pokušava da ispriča iskustvo nasilja u kontinuitetu. Zapravo, kontinuitet i ne postoji jer traumatsko iskustvo fragmentira misaoni i osećajni tok žrtve. Koristeći mehanizam disocijacije, žrtva je u potpunosti „otcepila“ deo nepodnošljivog iskustva i na taj način automatski privremeno zaštitila svoj psihološki sistem. Disocirana sećanja i osećanja mogu se vratiti tokom vremena, posebno u toku psihoterapije žrtava.

Prevenција sindroma izgaranja punomoćnika (advokata i advokatica)

Već je pomenuto da izloženost kompleksnom traumatskom iskustvu druge osobe može nositi rizike za same punomoćnice i punomoćnike. Nesvesni prenos nepodnošljivih osećanja sa žrtava ka zastupnicima, fluidne granice u relaciji zastupnici – žrtve i već opisani simptomi trauma koje uočavamo tokom komunikacije mogu biti emotivno vrlo teški za zastupnice i zastupnike (često vidljivo kod slučajeva torture, seksualne eksploatacije dece i sl.). U tom kontekstu je ovaj priručnik namenjen i lično svim advokatima i advokaticama koji se opredele da zastupaju žrtve trgovine ljudima, ali i sve druge žrtve teških krivičnih dela u kojima se dogodila intenzivna traumatizacija žrtava.

Vođenje brige o sebi, o svom fizičkom i mentalnom zdravlju, postavljanju jasnih granica tokom zastupanja žrtava trgovine ljudima, timski rad s drugim advokaticama/advokatima i saradnja sa specijalizovanim NVO koje imaju znanja i iskustva da vas podrže tokom procesa – sve to predstavlja prevenciju sindroma profesionalnog izgaranja, kao i doživljaja lične viktimizacije.

Važno je istaći da su žrtve u našoj sredini najčešće izolovane i na socijalnoj margini, siromašne i lišene dovoljne systemske podrške (lična bezbednost, sredstva za život, stanovanje, zapošljavanje, školovanje itd.), a neretko se u toj situaciji izolacije mogu naći njihove zastupnice/zastupnici i saradnice/saradnici organizacija za pomoć žrtvama.

U Prilogu 2 je radni materijal – „Prvi intervju“ – za svakodnevnu upotrebu u praksi, koji preporučuje adekvatnu i bezbednu komunikaciju sa žrtvama trgovine ljudima tokom zastupanja.

POGLAVLJE 9. NAČIN RADA PUNOMOĆNIKA I PUNOMOĆNICA KADA SU DECA ŽRTVE TRGOVINE LJUDIMA

Uvod

U ovom poglavlju se razmatraju specifičnosti postupka kada su žrtve trgovine ljudima deca. Procenjuje se da 1.200.000 dece svake godine postane žrtvom trgovine ljudima, kao i da deca čine 35% svih identifikovanih žrtava trgovine ljudima (18% devojčice i 17% dečaci), što se podudara sa podacima ASTRE, prema kojima deca čine oko 36% identifikovanih žrtava. U posebnom riziku od trgovine ljudima su deca u pokretu – migranti, izbeglice i interno raseljena lica. Kao i odrasli, deca nisu dovoljno često identifikovana kao žrtve trgovine ljudima. Ona sama retko prijavljuju to krivično delo usled straha od odmazde, nedostatka informacija o potencijalnim opcijama za prijavljivanje i zaštitu, nepoverenja u delovanje pravosudnih organa i policije, straha da im se neće poverovati, da će biti vraćena u lanac trgovine ljudima ili izložena dodatnoj stigmatizaciji i dr. Čak i kada su identifikovana, dešava se da pravosudni organi i drugi uključeni u postupak nisu uvek vođeni principom najboljih interesa deteta, ne postoji dovoljna koordinacija i saradnja svih uključenih organa, suočena su sa nezainteresovanošću ili neosetljivošću stručnjaka te nemaju odgovarajuću podršku, a dodatni problem predstavlja to što su deca žrtve često i jedini identifikovani svedoci događaja.

Prepoznajući ključnu ulogu advokata u postupku zaštite dece žrtava krivičnih dela, kao i kada deca dolaze u kontakt s pravosudnim sistemom uopšte, UNICEF Regionalna kancelarija za Evropu i centralnu Aziju je 2018. godine pripremila Smernice za pravnu pomoć po meri deteta. Taj dokument je razvijen u saradnji sa preko dvadeset pravnik praktičara iz dvanaest zemalja s područja istočne Evrope i centralne Azije. Smernice su zasnovane na međunarodnim i regionalnim standardima za pristup dece pravdi, a posebno na Konvenciji o pravima deteta (Konvencija) i njena četiri osnovna principa na koja advokati, kao i svi drugi stručnjaci koji rade s decom u kontaktu s pravosudnim sistemom, treba da se oslanjaju u svom radu: pravo na zabranu diskriminacije, pravo na život, opstanak i razvoj, pravo na participaciju i pravo da su najbolji interesi deteta od primarnog značaja u donošenju odluka koje se dece tiču. U nastavku će biti predstavljene ključne tačke navedenih smernica, kako bi se ukazalo na specifičnosti položaja deteta koje se razlikuju od postupanja sa odraslim žrtvama, kao i predloženi načini rada s decom, u skladu sa međunarodnim i regionalnim standardima i domaćim pravom.

Postupanje u najboljim interesima deteta

Najbolji interesi deteta treba da budu od prvenstvenog značaja u svim odlukama koje se donose u kontekstu pravosudnog sistema. Advokati i drugi stručnjaci u postupku treba da budu svesni te obaveze i da je poštuju u radu tako što vrše procenu i deluju u najboljim interesima deteta u svim fazama postupka.

Najbolji interesi deteta treba da budu postavljeni kao prioritet u svim radnjama koje se preduzimaju kada je dete žrtva i/ili svedok krivičnog dela. Tako i advokati koji postupaju u tim predmetima treba da budu svesni te obaveze i da je poštuju tako što će vršiti procenu i delovati u najboljim interesima dece koja su im klijenti.

U tom cilju, potrebno je obratiti pažnju na sledeće segmente:

- Posvetiti vreme da se izgradi odnos poverenja s detetom kako bi se pouzdano saznalo šta je u njegovom/njenom najboljem interesu.
- Zalagati se da i svi drugi ključni akteri u postupku vode računa i donose odluke vođeni tim principom, npr. da se obezbedi hitno postupanje i da se odlaganja u postupku svedu na minimum, da se na vreme, na samom početku postupka, planira dinamika i način uzimanja iskaza deteta i obezbedi prisustvo svih relevantnih aktera, kako bi se broj uzimanja iskaza sveo na minimum, da se obezbedi okruženje u sudnici koje je prilagođeno potrebama deteta, da se angažuju stručna lica koja će pružati podršku detetu pre, tokom ili nakon postupka, kao i da se predoče sudu jasni argumenti o najboljim interesima deteta u konkretnom slučaju i sl. Sve to je predviđeno i odredbama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (Zakon o maloletnicima). Odredbom čl. 152 propisano je da se od deteta uzima iskaz u prisustvu psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica, da se uzimanje iskaza može sprovesti najviše dva puta (samo izuzetno više puta, ukoliko je to neophodno radi ostvarivanja svrhe krivičnog postupka, uz obavezu sudije da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti deteta), mogućnost uzimanja iskaza putem video-linka, van prostorija pravosudnih organa, kao i druge mere zaštite. Odredbom čl. 155 predviđeno je da će se prepoznavanje okrivljenog od strane deteta preduzimati uz posebnu obazrivost, i to jedino na način koji onemogućava da okrivljeni vidi dete, u svim fazama postupka. Takođe, čl. 157 predviđa da postupak u tim slučajevima mora biti hitan. Ne postoji jedinstveno uputstvo koje bi obuhvatilo listu svih faktora koje treba uzeti u obzir prilikom procene najboljih interesa deteta, upravo zato što takva procena uvek treba da bude individualizovana s obzirom na specifične okolnosti koje se razlikuju u svakom konkretnom slučaju. Ipak, u toj proceni advokati bi trebalo da budu vođeni sledećim aspektima:
 - › koordinirati rad i zatražiti pomoć stručnjaka zaposlenih u službama podrške žrtvama i svedocima koje su osnovane ili će biti osnovane pri svim višim sudovima i/ili višim javnim tužilaštvima, u skladu sa Strategijom za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji;
 - › steći šire razumevanje o dinamičnom razvoju deteta, uticaja stanja u porodici, negativnih posledica izloženosti dece nasilju, određenih problema mentalnog zdravlja, zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i alkohola i drugih faktora, kako bi se mogao razumeti kontekst konkretnog slučaja i specifične potrebe deteta.

Participacija deteta u postupku

Dete treba da ima mogućnost da slobodno izrazi mišljenje i da se tom mišljenju da odgovarajuća težina u sudskom postupku. Dete treba da bude konsultovano o pitanjima u vezi sa uključenošću u predmet, kao i da slobodno izrazi, na sopstveni način, stavove i zabrinutost u vezi sa svojom uključenošću u postupak.

Član 12 Konvencije jasno navodi da deca koja su u stanju da formiraju sopstvene stavove imaju pravo da učestvuju i izraze te stavove slobodno u svim sudskim ili upravnim postupcima koji ih se tiču. Stavovima dece mora se dati odgovarajuća težina u skladu sa njihovim godinama i zrelošću. Uzrast ne treba da bude prepreka za detetovo puno učešće u sudskom postupku. Pravo deteta na učešće u postupku je povezano s pravom da bude informisano o svojoj ulozi u postupku, dostupnim uslugama i drugim merama i mehanizmima podrške, na primer, za podnošenje žalbe, mogućnosti da dobije naknadu štete, odnosno opredeljenje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i sl.

Advokati imaju važnu ulogu u obezbeđivanju prava deteta na učešće u postupku. Neke od radnji koje bi trebalo da se preduzimaju jesu:

- dati detetu sve potrebne informacije kako bi mu se omogućilo smisleno, efektivno učešće, a ne samo formalno;
- jasno predočiti detetu kratkoročne i dugoročne posledice određenih odluka, čime će se omogućiti da doneta odluka bude zasnovana na relevantnim informacijama;
- pre svakog uzimanja iskaza deteta, potrebno je pripremiti dete – predočiti mu kako će taj postupak izgledati, gde i kada će biti održan, ko će biti prisutan, kako će biti razmatrano to što dete iznese i sl.;
- ukoliko oceni da se davanje iskaza ne odvija na primeren način i da je zastrašujuće za dete, advokat treba da reaguje i da pouči ostale učesnike u postupku na koji način treba da postupaju, npr. da se uvode česte pauze, da se obezbede zasebne čekaonice za dete, da dete da iskaz putem video-linka, da detetu u pratnji bude osoba od poverenja i sl.;
- nakon uzimanja iskaza, potrebno je objasniti detetu na koji način je sud uzeo u obzir i razmotrio njegove ili njene stavove prilikom odlučivanja; time se naglašava da uzimanje mišljenja deteta nije samo puka formalnost, nego da se stavovi deteta razmatraju na ozbiljan način.

Zaštita dece od diskriminacije

Stručnjaci treba da obezbede da deca imaju pravičan i ravnopravan tretman i da se protiv njih ne vrši diskriminacija zbog njihove starosti, pola, etničke pripadnosti, invaliditeta ili drugog statusa.

Rad advokata treba da bude osetljiv na različitosti deteta, a oni treba da imaju posebna znanja i veštine za komunikaciju i rad s posebno ranjivim grupama dece. Na primer, deca koja su bila žrtve seksualnog nasilja treba da budu dodatno osnažena da artikuliraju mišljenje i u tom procesu uloga advokata je ključna. Deca sa smetnjama u razvoju imaju veće šanse da dožive zlostavljanje, nasilje i diskriminatorne stavove i zato advokati treba da ih zaštite tokom postupka.

Konačno, advokati, kao i svi drugi akteri u postupku, nikada ne smeju da dozvole da njihovi lični stavovi koji su diskriminatorne prirode utiču na njihove odluke. Koliko god da je to moguće, oni treba da obezbede da se učesnici u postupku ne ponašaju diskriminatorno kada rade s decom, na primer, tako što će na radnom mestu podržavati antidiskriminacionu politiku, učestvovati na relevantnim obukama i reagovati na diskriminatorno ponašanje tokom postupka.

Priprema prvog susreta s detetom

Advokat treba da izgradi odnos poverenja i podrške s detetom koje mu je klijent ili klijentkinja. Prvi susret je potrebno organizovati na mestu koje je prilagođeno detetu i gde se dete oseća bezbedno i može da govori slobodno, ali i tako da se prilagodi obavezama deteta, kao što su školske ili porodične obaveze, i da se komunicira na način prilagođen detetu. Uspostavljanje tog odnosa je osnov kvalitetnog zastupanja i podrške. Poželjno je da s detetom od početka do kraja radi isti advokat. Advokat ne bi trebalo da obećava nešto što ne može da ispuni. S obzirom na svoju specifičnu ulogu, potrebno je da advokat objasni detetu da je ta uloga drugačija od

uloge ostalih lica u postupku, kao što su sudija ili tužilac, i da je zadatak advokata da detetu obezbedi najbolje moguće zastupanje i pomoć. U cilju pripreme za postupak, potrebno je voditi računa o logističkim detaljima, te utvrditi kako će dete putovati do suda ili mesta na kome se odvija sastanak, kako će platiti prevoz, da li će doći u nečijoj pratnji i sl.

Pravo na privatnost i poverljivost

Advokati treba da podrže pravo deteta na privatnost tokom postupka i da obezbede da sva komunikacija s klijentom bude poverljiva. Uloga advokata u zaštiti prava na privatnost je od velikog značaja. Svaka informacija koja se odnosi na učešće deteta u postupku treba da bude zaštićena. Rizici da se objavi identitet deteta mogu biti veliki i uključuju dovođenje deteta u opasnost, stigmatizaciju deteta u zajednici i izazivanje nepotrebnog dodatnog emotivnog bola. Potrebno je da se postupak odvija bez prisustva javnosti, da se presude izriču na takav način da se ne otkrije identitet deteta i da mediji ne objavljuju informacije koje mogu voditi do povrede privatnosti deteta.

U tom cilju, obavezno treba preduzeti mere za isključivanje javnosti i medija u postupku koji uključuje dete žrtvu i svedoka. Protiv medijskih organizacija koje krše privatnost deteta treba pokrenuti odgovarajući postupak. Ukoliko advokati daju određena saopštenja medijima, ona ne smeju sadržati ime i prezime deteta i članova njegove ili njene porodice, kao ni druge podatke na osnovu kojih bi se moglo zaključiti o kom licu je reč. Saopštenje može sadržati kratak opis događaja (datum, vreme i šire mesto događaja, kao i podatke o uzrastu i polu deteta). Konačno, postoje izuzetne okolnosti u kojima advokat treba da otkrije poverljive informacije o svom klijentu nadležnom organu, npr. ukoliko postoji rizik da neobjavlivanje informacije može dovesti do smrti ili povrede nekog lica, odnosno kada je to povezano s vršenjem krivičnog dela.

Pravo na bezbednost

Advokati treba da osiguraju bezbednost dece pre, za vreme i nakon postupka.

Sva deca žrtve krivičnih dela koja su uključena u sudske postupke izložena su povećanim rizicima od zastrašivanja i osvete, što je posebno karakteristično za krivično delo trgovine ljudima. Zato advokati treba da vode računa o potencijalnim rizicima i da u tom smislu blisko sarađuju sa službama podrške žrtvama, stručnjacima u CSR, policijom, tužiocima i sudijama kako bi se preduzeli koordinirani koraci u smislu prevencije negativnih posledica po dete.

U tom cilju, advokati se mogu zalagati za primenu nekih mera:

- izbegavanje direktnog kontakta između deteta žrtve i svedoka i okrivljenog u bilo kojoj fazi postupka;
- ispitivanje deteta putem video-linka i čitanje zapisnika o iskazu deteta na glavnom pretresu, odnosno puštanje snimka saslušanja;
- određivanje mera zabrane prilaska;
- određivanje pritvora ili kućnog pritvora okrivljenom;

- kad god je moguće, obezbeđivanje detetu žrtvi i svedoku policijske pratnje ili pratnje neke druge relevantne agencije i čuvanje tajnosti kako detetovo kretanje ne bi bilo otkriveno.

Komunikacija s detetom

Kada rade s decom, advokati treba da izgrade pristup koji se razlikuje od onog koji imaju u komunikaciji sa odraslim klijentima. Neke od karakteristika komunikacije s detetom trebalo bi da budu: pružanje potrebnih informacija i objašnjavanje pojmova, omogućavanje da uz dete bude bliska osoba koja pruža podršku detetu, ukoliko ono to želi, strpljivost i razumevanje, jasno i precizno izražavanje i sl.

Važno je da se susret s detetom klijentom ili klijentkinjom pažljivo strukturiše, da se koriste kratke rečenice, jednostavan rečnik, postavljanje jasnih pitanja s nedvosmislenim značenjem i izbegavanje stručnog jezika i pravne terminologije. U sledećem poglavlju je detaljno objašnjeno na koji način bi komunikacija s detetom trebalo da se odvija, zavisno od uzrasta i različitih faza razvoja deteta.

POGLAVLJE 10. MEHANIZMI POMOĆI ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U SRBIJI

Uvod

U ovom poglavlju predstavljeni su nacionalni mehanizam pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji (NRM), krovni zakon(i), ključne institucije i prakse koje se implementiraju kako bi se pružila neophodna podrška i zaštita osobama koje su bile eksploatisane.

Zakonodavni okvir

Usvajanjem **Zakona o socijalnoj zaštiti**¹⁷³ u aprilu 2011. godine, stvoreni su uslovi za osnivanje posebne ustanove koja će se isključivo baviti pružanjem pomoći i zaštite žrtava trgovine ljudima. Takođe, pomenuti zakon, u članu 41, prvi put predviđa da su žrtve trgovine ljudima korisnici prava ili usluga socijalne zaštite. Nepunih godinu dana kasnije, Vlada je usvojila i Uredbu o mreži ustanova socijalne zaštite¹⁷⁴, čiji ključni elementi omogućuju:

- formiranje **Centra za zaštitu žrtava trgovine**, sa dve organizacione jedinice: Prihvatilište za smeštaj žrtava trgovine ljudima (Prihvatilište) i Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (Služba);
- a nešto kasnije i dopunu postojećih pravilnika o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite¹⁷⁵, uključujući minimalne standarde zaštite žrtava trgovine ljudima.

Shodno tome, odlukom Vlade Republike Srbije od 13. aprila 2012. godine formiran je Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima¹⁷⁶ (Centar). Služba je započela s radom odmah nakon osnivanja Centra 2012. godine, a Prihvatilište je otvoreno tek 2019. godine. Neke od primarnih delatnosti¹⁷⁷ Službe uključuju:

- formalnu identifikaciju žrtava trgovine ljudima;
- izradu procene rizika, stanja i potreba žrtava;
- koordinaciju zaštite i reintegracije žrtava;
- proces dobrovoljnog povratka žrtava u državu porekla.

Pored Centra, najznačajniju ulogu u pomoći i podršci žrtvama trgovine ljudima imaju organizacije civilnog društava (OCD). Jedine dve specijalizovane organizacije u toj oblasti su *ASTRA* i *Atina*.

¹⁷³ „Sl. glasnik RS“, br. 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

¹⁷⁴ „Sl. glasnik RS“, br. 16/2012 od 7. 3. 2012.

¹⁷⁵ Pravilnik je usvojen godinu nakon donošenja novog zakona, „Sl. glasnik RS“, br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019. Pravilnik predviđa strukturalne standarde, kojima se definišu materijalni i ljudski resursi i procesi upravljanja, kao i funkcionalni standardi kojima se određuju prijem, način i metode procene, planiranja, aktivnosti pri pružanju usluge i prestanak korišćenja usluge.

¹⁷⁶ Pre formiranja Centra, od marta 2004. godine, Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima delovala je pri Zavodu za vaspitanje dece i omladine u Beogradu. Služba je vršila identifikaciju i organizovala je pomoć i zaštitu žrtava, bez pružanja direktne pomoći.

¹⁷⁷ Više o delatnostima Centra možete videti u [Statutu](#) i u [Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji poslova i zadatka](#) te ustanove.

Proces identifikacije i pomoći žrtvama trgovine ljudima

Standardne operativne procedure za postupanje sa žrtvama trgovine ljudima (SOP)¹⁷⁸ ključne su za zaštitu ljudskih prava žrtava. Prema odredbama koje su definisane, postupci uključuju prepoznavanje, formalnu identifikaciju, hitnu i kontinuiranu podršku, uključujući podršku u krivičnim postupcima, i dobrovoljni povratak žrtava.

Preliminarna identifikacija – I procedura

Sam postupak identifikacije i koordinacije pomoći žrtvama trgovine ljudima započinje preliminarnom identifikacijom, koju mogu izvršiti organizacije civilnog društva (OCD), policija, drugi pružaoci usluga, diplomatsko-konzularna predstavništva (DKP), predstavnici pravosuđa uključujući advokate, same žrtve, odnosno svako ko ima informaciju o pretpostavljenoj žrtvi. Prvi korak u procesu identifikacije uključuje obaveštavanje Centra za zaštitu žrtava, ili tužilaštva (u konkretnom gradu), MUP-a/policije (192 ili UKP), lokalnog Centra za socijalni rad ukoliko je u pitanju dete (maloletnik/ca) ili punoletna osoba kojoj je privremeno ili trajno oduzeta poslovna sposobnost, i to **odmah po saznanju**.

Formalna identifikacija – II procedura

Postupak formalne identifikacije je **hitan** i pokreće se odmah, a najkasnije u roku od 24 sata. Prema SOP-u, formalna identifikacija žrtava uključuje:

- Inicijalni razgovor sa pretpostavljenom žrtvom kako bi se prikupile osnovne informacije.
- Od prijema informacije o pretpostavljenoj žrtvi, predstavnik/ca službe treba da obavi razgovor čim to okolnosti slučaja dozvole. (II.1)
- Obaveštavanje i saradnju između svih učesnika u procesu identifikacije.
- Naime, Služba je dužna da obavesti sve relevantne institucije/organizacije uključene u slučaj o započetom postupku identifikacije u roku od 24 sata. (II.2)
- Odluku o identifikaciji nakon prikupljanja svih relevantnih podataka.
- Odluka se donosi po okončanju postupka, a najkasnije tri meseca, odnosno u izuzetno složenim slučajevima devet meseci, od dana podnošenja prijave/obaveštenja. (II.3)

Podrška i zaštita žrtava – III procedura

Proces podrške i zaštite žrtava trgovine ljudima obuhvata:

- hitan odgovor na urgentne potrebe pretpostavljene žrtve, uključujući medicinsku i psihološku pomoć.
- Ta pomoć mora biti pružena odmah nakon započetog postupka identifikacije (III.1), od strane učesnika u preliminarnoj i formalnoj identifikaciji. U ovoj fazi se pravi početni plan podrške.
- Kontinuirana podrška uključuje planiranje, implementaciju, monitoring i evaluaciju plana podrške. Priprema plana podrške započinje već u prethodnoj fazi i donosi se nakon okončanja početnog plana, i to u roku od 14 dana. Plan je potrebno redovno ažurirati prema potrebama žrtve. (III.2)

¹⁷⁸ Dokument je usvojen 25. januara 2019. godine [Zaključkom Saveta za borbu protiv trgovine ljudima](#).

NAPOMENA

Identifikaciju i koordinaciju zaštite **odraslih poslovno sposobnih žrtava** vrši Služba, ako se žrtva sa tim saglasi.

Identifikaciju i koordinaciju zaštite **dece i odraslih kojima je privremeno ili trajno oduzeta poslovna sposobnost** žrtava trgovine ljudima vrši nadležni centar za socijalni rad, uz obavezno učešće Službe.

**Pravna pomoć i podrška u krivičnim postupcima – IV procedura**

Žrtve imaju pravo na pravnu pomoć i podršku tokom krivičnih postupaka, uključujući pomoć u ostvarivanju imovinskopravnog zahteva i naknade štete. Svi akteri uključeni u pružanje pomoći i podrške žrtvi trgovine ljudima, saglasno svojim ovlašćenjima, dužni su da žrtvi pruže osnovne informacije o njenim zakonskim pravima i dostupnim uslugama u krivičnom postupku, kao i o pravu na podnošenje predloga i dokaza za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i predlaganja privremenih mera za njegovo obezbeđenje u krivičnom postupku protiv učinioca krivičnog dela i/ili u parničnom postupku po tužbi za naknadu štete, te da je upute na organe vlasti i OCD, koji tu pomoć pružaju.

Dobrovoljni povratak žrtava – V procedura

Dobrovoljni povratak je ključan za reintegraciju žrtava u društvo. SOP preporučuje blisku saradnju s relevantnim institucijama kako bi se obezbedio siguran i dostojanstven povratak. Proces povratka mora biti organizovan i sproveden u roku od 30 dana od izražene želje žrtve za povratkom.

Evidencija i dokumentacija

Služba, centar za socijalni rad i drugi pružalac usluge socijalne zaštite vode evidenciju i dokumentaciju o radu na zaštiti žrtava. Služba formira i upravlja bazama podataka o identifikovanim žrtvama trgovine ljudima i pruženim uslugama pomoći i podrške žrtvama, u skladu sa propisom o zaštiti podataka o ličnosti.

NAPOMENA

Nužno je da se žrtvama pruža podrška za učešće u sudskom postupku (postupcima) i posle izlaska iz sistema socijalne podrške, i to do završetka sudskog postupka prema licima optuženim za trgovinu ljudima, postupaka za rešavanje imovinskopravnog zahteva, parničnog za naknadu štete, odnosno svim postupcima koji direktno ili indirektno proizlaze iz prethodnog iskustva trgovine ljudima.



Mehanizam pomoći žrtvama trgovine ljudima u Srbiji je kompleksan. Iako je sa sobom doneo brojna poboljšanja, potrebno je da se i dalje kontinuirano razvija. U skladu sa Delom III – *Ažuriranje ovih procedura*, SOP je potrebno dopuniti, unaprediti kad god za to nastupi potreba, a najmanje jednom godišnje. Od 2019. godine do sada, dokument nije bio ažuriran. Tokom juna 2024. godine, stigao

je poziv iz Kancelarije za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima na nacionalnom nivou za pripreme aktivnosti za ažuriranje SOP-a. Do zaključenja ovog priručnika, tekst novih Standardnih operativnih procedura nije usvojen.

U maju 2022. godine, ASTRA je putem SOS telefona dobila anonimnu prijavu u vezi sa maloletnom devojčicom, štićenicom doma za decu bez roditeljskog staranja, koja je bila žrtva seksualne eksploatacije. Upućeno je hitno obaveštenje nadležnim organima. Devojčica je brzo locirana, a sazvan je i sastanak radi utvrđivanja daljih mera. Nakon što je identifikovana kao žrtva, smeštena je u Prihvatilište za žrtve trgovine ljudima. Tamo je dobijala različite vidove podrške, uključujući lekarske preglede, psihosocijalnu i pravnu podršku. Naime, nakon njenog svedočenja, Tužilaštvo je pokrenulo postupak protiv osumnjičenih za trgovinu ljudima. ASTRA je pokrila troškove lekova i osnovnih higijenskih potrepština. Godine 2023, preselila se u inostranstvo da bi, po njenim rečima, započela novi život. U poslednjim kontaktima s predstavnicama ASTRE, napomenula je da se u novoj sredini uspešno ukopila.

ASTRA ID: 6715

Strateški nivo i institucionalni okvir

U prethodnom delu predstavljen je operativni deo nacionalnog mehanizma za upućivanje. Pored operativnog dela, postoji i strateški nivo (organogram br. 1), koji nije u tolikoj meri relevantan kada govorimo o direktnoj pomoći žrtvama. Strategijama koje su donošene tokom poslednje dve decenije, definisan je okvir za suzbijanje trgovine ljudima u Republici Srbiji, kao i ciljevi delovanja. Prva Strategija borbe protiv trgovine ljudima usvojena je u decembru 2006. godine, a Nacionalni plan akcije za period 2009–2011. usvojen je u maju 2009. godine. Nakon duže pauze, 4. avgusta 2017. godine usvojena je druga Strategija prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom, za period 2017–2022. godine. Implementacija te strategije operacionalizovana je kroz dva akciona plana.¹⁷⁹ Na sednici održanoj 20. marta 2024. godine, Vlada Republike Srbije usvojila je **Program za borbu protiv trgovine ljudima**¹⁸⁰, za period 2024–2029. godine, sa Akcionim planom za sprovođenje tog programa. Ključni subjekti u institucionalnom okviru za sprovođenje Programa su:

- Savet za borbu protiv trgovine ljudima kao stručno savetodavno telo Vlade. Savet čine predsednik – ministar unutrašnjih poslova – i članovi Saveta: ministar finansija, ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, ministar zdravlja, ministar pravde i ministar za evropske integracije.
- Zaštitnik građana, koji obavlja poslove nacionalnog izvestioca u oblasti trgovine ljudima.¹⁸¹
- Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima imenovan je rešenjem Vlade i istovremeno obavlja poslove rukovodioca **Kancelarije za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine**. Kancelarija je osnovana u okviru Kabineta direktora policije,

¹⁷⁹ Akcioni plan za sprovođenje Strategije prevencije i suzbijanja trgovine ljudima, posebno ženama i decom, i zaštite žrtava za 2017. i 2018. godinu, i Akcioni plan za sprovođenje Strategije za 2019. i 2020. godinu, koji je usvojen u julu 2019. godine.

¹⁸⁰ „Sl. glasnik RS“, br. 25/2024.

¹⁸¹ Shodno Zakonu o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/09), u skladu sa Zakonom o Zaštitniku građana („Službeni glasnik RS“, br. 105/21).

Direkcije policije Ministarstva unutrašnjih poslova. Kancelarija obavlja stručne poslove za potrebe Saveta za borbu protiv trgovine ljudima.

- Posebna radna grupa za praćenje sprovođenja Programa obrazuje se radi sprovođenja, praćenja, izveštavanja i ocenjivanja Programa i pratećih akcionih planova. Posebnu radnu grupu vodi Ministarstvo unutrašnjih poslova, odnosno Kancelarija za koordinaciju aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima. U njenom radu učestvuju predstavnici državnih organa, organizacija i institucija, Crvenog krsta Srbije, kao i relevantnih organizacija civilnog društva.



Organogram br. 1. Institucionalni okvir i relevantni akteri u borbi protiv trgovine ljudima.

ASTRA pruža sveobuhvatne usluge pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima i njihovim porodicama kroz više programa. ASTRA SOS telefonska linija dostupna je 24/7, nudeći specijalizovanu podršku i preventivne informacije. Mobilni tim ASTRA pruža urgentnu medicinsku, psihološku, pravnu i socioekonomsku pomoć, uključujući opšte i specijalističke preglede, medikamentoznu terapiju, laboratorijske analize, testiranje na HIV i polno prenosive bolesti, stomatološko lečenje, pravne savete i zastupanje pred sudom, kao i pomoć u pronalaženju smeštaja, obezbeđivanju higijenskih paketa i prevoza. Takođe, predstavnici/e ASTRA tima pružaju pomoć u vezi sa školovanjem i zapošljavanjem. ASTRA je izgradila mrežu senzibilisanih stručnjaka iz pravne, medicinske i psihološke oblasti, koji pružaju efikasnu podršku žrtvama tokom celog procesa oporavka i reintegracije.

Kontakti relevantnih institucija/organizacija uključenih u nacionalni mehanizam za upućivanje, preciznije **pružanje direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima:**

Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima – 063/610-590

Spisak centara za socijalni rad u Republici Srbiji sa kontakt informacijama možete naći na sajtu Ministarstva rada i socijalne zaštite: <http://www.minrzs.gov.rs/cms/sr/adresar/275-adrese-centara-za-socijalni-rad>.

ASTRA SOS telefon 24/7 – 011/785-0000

Udruženje građana Atina – e-mail: atinango@eunet.rs; www.atina.org.rs

Prilog 1. Primeri rešenja o određivanju privremenih mera

P R I M E R

Rešenje o određivanju privremene mere zabranom raspolaganja i otuđenja nekretnina

Rešenje

Predlog oštećene za određivanje privremene mere radi obezbeđenja imovinskopravnog zahteva se usvaja.

Zabranjuje se okrivljenom _____raspolaganje i otuđenje na nekretnini i _____(stan, kuća, njiva, poslovni prostor), koja se nalazi u _____, parc. br. _____, upisana u list nepokretnosti _____.

Nalaže se Republičkom geodetskom zavodu Službi za katastar nepokretnosti ____da izvrši zabeležbu ove privremene mere u list nepokretnosti ____.

Privremena mera biće na snazi do pravnosajnog okončanja ovog postupka, a žalba protiv ovog rešenja ne zadržava izvršenje istog, sve pod pretnjom zakonskih posledica.

P R I M E R

Rešenje o određivanju privremene mere zabranom otuđenja i opterećenja udela

Rešenje

Predlog oštećene za određivanje privremene mere radi obezbeđenja imovinskopravnog zahteva se usvaja.

Zabranjuje se okrivljenom da prima isplate sa računa br. _____ koji ima kod banke _____, kao i da njima na bilo koji drugi način raspolaže.

Zabranjuje se banci ____ da isplaćuje novčana potraživanja okrivljenom __ koja ima na računu br. _____ banke.

Privremena mera biće na snazi do pravnsažnog okončanja ovog postupka, a žalba protiv ovog rešenja ne zadržava izvršenje istog, sve pod pretnjom zakonskih posledica.

Prilog 2. Radni materijal: Prvi intervju sa žrtvom trgovine ljudima

Prvi intervju preporuke za adekvatnu komunikaciju sa žrtvama trgovine ljudima u istragama, tokom zastupanja i u drugim postupcima

radni materijal

Biljana Slavković, psihoterapeutkinja

Ciljevi prvog intervjuja:

- da se s klijentom (žrtvom) **započne izgradnja poverenja** i uspostavi **radni savez**;
- da se dobiju neophodne konkretne **informacije**;

Osnovna preporuka: važno je razumeti da je svaki postupak za žrtvu/preživelu značajan korak i da ona ima potrebu da se oseti prihvaćeno. **Dobronamernost** prema osobi – *žrtvi* – s kojom razgovarate neophodan je uslov za pokušaj izgradnje poverenja. Opreznost profesionalke/profesionalaca u prvom kontaktu sa žrtvom mora biti usmerena i na prevenciju retraumatizacije žrtve. Do retraumatizacije može doći usled doživljaja straha, nepoverenja i nesigurnosti, onda kada žrtve pitate da vam govore o svom iskustvu. **Stalni zahtevi da žrtva u procesima iznova daje iskaze jesu visok rizik za retraumatizaciju.**

Retraumatizacija klijenata (žrtava/preživelih) može nastati u prvim kontaktima ako predstavnici institucija i organizacija ne komuniciraju otvoreno, već s pozicije moći ili uz prisustvo predrasuda. To neminovno dovodi do nemogućnosti stvaranja radnog saveza na bazi poverenja. **Susret sa žrtvom nikada ne treba da bude u prisustvu nasilnika – trafikanata (npr. u policiji ili u tužilaštvu) i najbolje je da ne bude prisutan niko osim osobe koja je određena da obavi razgovor sa žrtvom, ili eventualno da bude prisutna osoba koja žrtvi pruža sigurnost** (iz grupe osoba za podršku, npr. predstavnici specijalizovane NVO kojoj se žrtva obratila za pomoć).

OTVORENA KOMUNIKACIJA – DEFINICIJA, CILJEVI I REALIZACIJA

Otvorena komunikacija je prostor u kome jedni druge **aktivno slušamo, otvoreno izražavamo svoje misli i osećanja, što doprinosi izgradnji odnosa zasnovanog na poverenju. Tada je veća mogućnost za ostvarenje zajedničkih ciljeva.**

Osobe koje su postale žrtve tokom otvorene komunikacije su manje uznemirene, smanjuje se neprijatan osećaj ugroženosti tokom izlaganja bolnog iskustva; one kroz otvorenu komunikaciju mogu steći osećaj prihvatanja, osećaju da im se veruje, tako da mogu da na bolji način pričaju o svom iskustvu, činjenicama, vremenskim okvirima – svemu onome što je važno za buduće zastupanje.

Aktivno slušanje je najbolji način da se započne razgovor sa žrtvom.

Aktivno slušanje je tehnika koja podržava osobu da izrazi svoje potrebe, emocije i mišljenje. Ono predstavlja siguran prostor za izražavanje u kome su prisutni poštovanje i dobronamernost.

Da biste mogli da aktivno slušate, neophodno je da prihvatate sagovornice/ke i **da u komunikaciju uđete bez namere da vrednujete, procenjujete, usmeravate ili savetujete. Ističemo važnost neprekidanja klijenata dok govore i potpune koncentracije na taj razgovor** (bez korišćenja telefona tokom slušanja, bez prekidanja od strane drugih itd.).

Aktivno slušanje kao tehnika ima **više faza**, a ovde će biti pomenute četiri faze koje se preporučuju u radu sa žrtvama. *Žrtve trpe posledice traume i imaju emocionalne i kognitivne poteškoće, koje se posebno aktiviraju pri prepričavanju traumatskog iskustva u procesima istrage i pri čestom neadekvatnom odnosu okoline prema žrtvama* (više informacija u tekstu B. Slavković „Trgovina ljudima – iskustvo kompleksne traume; neophodnost zaštite preživelih od retraumatizacije od strane institucija, profesionalaca i procedura“, ASTRA priručnik).

FAZE AKTIVNOG SLUŠANJA

Faza 1: Prihvatanje

Otvorite se za komunikaciju bez procenjivanja, pozitivnog i negativnog kritikovanja ili savetovanja u ovoj fazi. Prihvatite osobu – *žrtvu sa svim njenim mislima i osećanjima. Budite neutralni, slušajte bez prekidanja.*

Faza 2: Dešifrovanje i otvorena pitanja

Zahvaljujući stvarnom prihvatanju osobe – *žrtve*, bićete najčešće u stanju da tačno dešifrujete poruku, to jest da pretpostavite šta je stvarna tema ili osećanje koje se krije iza neke poruke, rečenice ili nečeg neizgovorenog, o čemu, na primer, poručuje neverbalna komunikacija žrtve (telesna skrušenost, prekrštene ruke na grudima, nemogućnost direktnog kontakta očima itd.). **To je važno**

posebno za pitanja bezbednosti žrtava trgovine ljudima, kao i za razumevanje poteškoća da se govori o traumatskom iskustvu.

Neophodno je obraćanje pažnje na neverbalnu komunikaciju i postavljanje otvorenih pitanja.

Otvorena pitanja su ona koja podstiču sagovornika da se izrazi.

Otvorena pitanja počinju sa: kako, kada, gde, na koji način, šta...

„Kako ste stupili u kontakt sa Sigurnom kućom?“

„Na koji način je trgovac došao u kontakt sa vama?“

„Šta je ono što vam je bilo najteže tokom torture, a sada biste mogli da podelite sa mnom?“

„Na koji način razumete ovu situaciju?“

„Šta mislite da bi vam moglo pomoći?“

Važna napomena: treba izbegavati pitanja koja počinju sa „zašto“ jer u srpskom jeziku ona impliciraju krivicu i odgovornost, a to je upravo ono što trgovci ljudima *smestaju* u žrtvu kada je okrive za poziciju u kojoj se našla (deo složenog *mehanizma nasilja*). Na primer, pitanja „Zašto ste sa njim otišli preko granice?“, „Zašto ste mu poverovali da vas voli?“ psihološki mogu da aktiviraju u žrtvi osećanje da je sama kriva za torturu koju je trpela, a ona tada neće imati dovoljno kapaciteta da bude aktivna i konstruktivna u procesu zastupanja i borbi za sebe.

Faza 3: Parafraziranje (povratna informacija i provera dešifrovanja)

U toku slušanja, povremeno treba ponoviti deo onoga što je osoba – *žrtva rekla*, tačno onako kako je slušalac – tužilac razumeo.

Cilj davanja povratne informacije od strane tužioca (slušaoca) u funkciji je **provere da li je žrtva dobro shvaćen/a, dodatno i kao ohrabrenje osobi** – *žrtvi u tome što govori*.

Istovremeno je to i **potvrda aktivnog slušanja i izbegavanje nesporazuma u komunikaciji**.

Preporučujemo sledeće jezičke konstrukcije pri parafraziranju:

„Ako sam vas dobro shvatio...“ – dalje se ponovi ono što je osoba rekla.

„Ukoliko sam vas dobro razumela...“ – dalje se ponovi ono što je osoba rekla.

Zaključak: navedene rečenice parafraziranja jesu mogućnost da osoba – žrtva čuje na koji način se izrazila, da proveri da li je bila jasna, da li su je dobro razumeli; istovremeno omogućava sebi da koriguje ili dopuni ono što je detektovala kao nejasnoću u komunikaciji.

Faza 4: Sažimanje (sumiranje)

Veoma važna faza, koja se najčešće koristi **na kraju razgovora** ili na kraju neke specifične teme i **služi kao provera da li je osoba – žrtva dobro shvaćena od strane tužioca**. *Ovom tehnikom se uspostavlja jasnoća u komunikaciji.*

Može se sumirati sledeće iz vođenog razgovora: nabranje ključnih teza, sumiranje opšteg izrečenog u kraćoj formi, pravljenje spiska uputstava, dogovora za dalje.

Zaključak: sumiranje je važno jer osobama – žrtvama omogućava da jasnije razumeju ukupnu situaciju, da postavljaju ciljeve i dogovore s tužiocem i da na taj način budu fokusirani, što usled preživljene traume često predstavlja teškoću za njih.

Prilog 3. Primer prakse Ustavnog suda Republike Srbije

POVREDA ZABRANE TRGOVINE LJUDIMA U PRAKSI USTAVNOG SUDA SRBIJE – PRESUDA US BROJ UŽ-1526/2017 OD 4. MARTA 2021. GODINE

Uvodne napomene

Ustavni sud Republike Srbije je 4. marta 2021. godine usvojio ustavnu žalbu¹⁸² žrtve trgovine ljudima koja je u vreme izvršenja dela bila maloletna i doneo odluku da je podnositeljki povređeno pravo na zabranu trgovine ljudima zajamčeno članom 26, stav 2 Ustava Republike Srbije, kao i pravo na suđenje u razumnom roku, zajamčeno članom 32 Ustava Republike Srbije. Predmetna odluka US ima veliki značaj za sudsku praksu, kako sa stanovišta obaveza organa postupka, tako i sa aspekta ostvarivanja prava žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku.

Utvrđena povreda ustavne zabrane trgovine ljudima ukazuje da se trgovina ljudima ne može svesti samo na krivičnopravni aspekt, već da ima i svoj ustavnopravni karakter sa centralnim ciljem zaštite žrtava trgovine ljudima. U krivičnopravnom aspektu, sud je u skladu sa međunarodnim standardima i ustavnim načelima detaljno istakao obaveze države u aspektu obaveze uspostavljanja zakonodavnog i administrativnog okvira za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima, obaveze zaštite žrtava trgovine ljudima i obavezu sprovođenja istrage i sudskog postupka kada postoji opravdana sumnja da je došlo do izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima. Polazeći od stanovišta da je trgovina ljudima moderan vid ropstva i da je kao takva suprotna principu humanosti, da vređa ljudsko dostojanstvo i fundamentalne vrednosti na kojima počiva civilizovano demokratsko društvo, Ustavni sud je prilikom odlučivanja imao u vidu odredbe Ustava i propisa Republike Srbije, međunarodnih ugovora, stavove i praksu Evropskog suda za ljudska prava, kao i stavove međunarodnih nadzornih tela, kao što je Grupa eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA).

Predmetna odluka Ustavnog suda jasno ukazuje na povrede pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu trgovine ljudima nepoštovanjem mera prevencije, zaštite i pomoći. U konkretnom slučaju, tokom krivičnog postupka postupajući sud oštećenoj koja je u vreme izvršenja dela bila dete prema međunarodnim ugovorima, odnosno maloletno lice prema Krivičnom zakoniku, nije pružio nijednu meru zaštite i pomoći, uprkos činjenici da je sudskomedicinsko veštačenje ukazivalo na traumatizovanost žrtve i predlozima punomoćnika oštećene u pogledu određivanja statusa posebno osetljivog svedoka i načina ispitivanja. Pored toga, odlukom se ukazuje na pogrešnu primenu načela oportuniteta, kao i problem u vezi sa prekvalifikovanjem krivičnog dela trgovina ljudima u lakše delo, uz zaključak da se za krivično delo trgovina ljudima mora voditi postupak temeljnim razmatranjem svih konstitutivnih elemenata i raspoloživih dokaza do donošenja odluke suda.

Ukazivanjem na bitne propuste organa postupka u pogledu ispunjavanja pozitivnih obaveza u procesnom aspektu u odnosu na član 26, stav 2 Ustava, kako u pogledu prava žrtve tako i u pogledu toka krivičnog postupka, predmetna presuda Ustavnog suda postavlja značajne standarde postupanja i obaveza tužilaštva i suda u krivičnom postupku, što je posebno značajno za položaj žrtava trgovine

¹⁸² Detaljnu obradu i analizu presude možete pročitati na: <https://preugovor.org/Policy-Papers/1712/Improving-the-position-of-victims-of-human.shtml>.

ljudima u aspektu pomoći žrtvi, bezbednosti žrtve i posebno u aspektu saslušanja pred sudom. Imajući u vidu nalaze godišnjih analiza pravosudne prakse o položaju žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku, koje ASTRA kontinuirano sprovodi, ova odluka Ustavnog suda pruža osnov za unapređivanje postupanja nadležnih organa u redovnom postupku pred sudom, kako bi se žrtvama trgovine ljudima omogućilo efikasno ostvarivanje zajamčenih prava.

Najznačajniji aspekti presude USS

Odlukom Ustavnog suda utvrđena je povreda prava i sloboda žrtve trgovine ljudima (oštećena u krivičnom postupku pred Višim sudom u Beogradu) zajamčenih Ustavom RS, i to povreda zabrane trgovine ljudima (član 26, stav 2 Ustava) i prava na suđenje u razumnom roku u istom postupku (član 32 Ustava). Odlučujući o pravičnom zadovoljenju, Ustavni sud je zaključio da u konkretnom slučaju nijedan novčani iznos ne može da bude kompenzacija za povrede ljudskih prava koje je pretrpela podnositeljka ustavne žalbe, ali nalazi da dosuđeni iznosi nematerijalne štete, uz objavljivanje Odluke u „Službenom glasniku Republike Srbije“, predstavljaju pravično zadovoljenje zbog utvrđene povrede prava iz člana 26, stav 2, i člana 32, stav 1 Ustava.

U ovom delu predstavljeni su najznačajniji aspekti presude Ustavnog suda u vezi sa povredom zabrane trgovine ljudima.

Činjenice slučaja

Podnositeljka je u krivičnom postupku K.4219/10 imala položaj oštećenog lica, a imovinskopravni zahtev je istakla. U skladu sa prvobitnom optužnicom iz 2010. godine, okrivljenima je stavljeno na teret izvršenje krivičnog dela trgovina ljudima iz člana 388, stav 6, u vezi sa st. 3 i 1 Krivičnog zakonika. Prema navodima optužnice, okrivljeni su u periodu od juna 2009. godine do novembra 2009. godine u Beogradu, u grupi, po prethodnom dogovoru, silom i pretnjom zloupotrebom odnosa zavisnosti i poverenja, vrbovali, prevozili i predavali oštećenu, koja je u vreme izvršenja dela bila maloletna, sve u cilju njene seksualne eksploatacije. Nadležno Više javno tužilaštvo u Beogradu izmenilo je inicijalnu optužnicu tokom 2016. godine i u odnosu na dva okrivljena izvršilo prekvalifikaciju krivičnog dela trgovina ljudima u delo posredovanje u vršenju prostitucije iz člana 184, stav 2, u vezi sa stavom 1, u vezi sa članom 33 Krivičnog zakonika (nakon čega je postupak za ta dva okrivljena lica razdvojen, a postupci su okončani po osnovu sporazuma o priznanju krivičnog dela), dok je trećem okrivljenom licu stavljeno na teret krivično delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela iz člana 333, stav 2, u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakonika (Više javno tužilaštvo je odložilo krivično gonjenje za tog okrivljenog).

Tokom krivičnog postupka K.4219/10, u kome je veliki broj pretresa bio odložen, sud je odbio zahtev punomoćnika oštećene da se tokom saslušanja oštećene okrivljeni udalje iz sudnice. Uprkos ponovljenim predlozima oštećene i njenog punomoćnika za određivanje statusa posebno osetljivog svedoka oštećenoj i njeno saslušanje bez prisustva okrivljenih upotrebom tehničkih sredstava, sud o tom zahtevu nije odlučivao.

Ustavne garancije i primena međunarodnih standarda

U obrazloženju presude, Ustavni sud se pozvao na odredbe člana 26 Ustava, kojim je ustanovljeno: da niko ne može biti držan u ropstvu ili u položaju sličnom ropstvu (stav 1); da je svaki oblik trgovine ljudima zabranjen (stav 2); da je zabranjen prinudni rad, da se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatra prinudnim radom (stav 3); da se prinudnim radom ne smatra rad ili služba lica na izdržavanju kazne lišenja slobode, ako je njihov rad zasnovan na principu dobrovoljnosti, uz novčanu nadoknadu, rad ili služba lica na vojnoj službi, kao ni rad ili služba za vreme ratnog ili vanrednog stanja u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja (stav 4).

Prilikom donošenja odluke, Ustavni sud se u obrazloženju pozvao i na brojne odredbe međunarodnih ugovora i stavova međunarodnih nadzornih tela od značaja za odlučivanje, kao što su Konvencija UN o pravima deteta, odredbe Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Opšte preporuke Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena, odredbe Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Opšteg komentara br. 28 o jednakosti prava muškaraca i žena Komiteta za ljudska prava, Konvencija o prinudnom radu Međunarodne organizacije rada (Konvencija br. 29), Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Visokog komesara za ljudska prava iz 2002. godine. (E/2002/68/Add.1), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, izveštaj Grupe eksperata za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) o sprovođenju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima za Srbiju, Preporuka 1325 (1997) u odnosu na trgovinu ženama i prisilnu prostituciju Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, kao i Preporuka o zaštiti žena od nasilja iz 2002. godine Komiteta ministara Saveta Evrope.

Razmatrajući sadržinu ustavne zabrane trgovine ljudima, Ustavni sud, u skladu sa praksom Evropskog suda za ljudska prava, konstatuje tri grupe pozitivnih obaveza države: 1) obavezu uspostavljanja zakonodavnog i administrativnog okvira za sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima; 2) obavezu zaštite žrtava trgovine ljudima kroz obezbeđenje mera prevencije, evidentiranja i pomoći takvim licima; 3) obavezu sprovođenja istrage i sudskog postupka kada postoji opravdana sumnja da je došlo do izvršenja krivičnog dela trgovine ljudima. Materijalni aspekt pozitivnih obaveza države ogleda se u kreiranju zakonskog i administrativnog pravnog okvira u odnosu na lica okrivljena za trgovinu ljudima, kao i u kreiranju zakonskog i administrativnog okvira u odnosu na žrtve trgovine ljudima, dok se procesni aspekt ogleda u postupanju po navedenim odredbama, kako u fazi istrage, tako i u fazi sudskog postupka.

Ustavni sud je zaključio da je Republika Srbija ispunila materijalni aspekt svoje pozitivne obaveze da obezbedi zakonodavni okvir za borbu protiv trgovine ljudima, da je kontinuirano preduzimala mere obrazovanja mreže tela za sprečavanje trgovine ljudima i zaštitu žrtava trgovine ljudima, te obezbedila saradnju s nevladinim sektorom i usvajala nacionalne strategije za borbu protiv trgovine ljudima.

Procesni aspekt pozitivnih obaveza države

Povreda prava žrtve

U odnosu na procesni aspekt pozitivnih obaveza, Ustavni sud je najpre razmatrao povrede prava žrtve trgovine ljudima, odnosno oštećene u konkretnom sudskom postupku.

Ustavni sud je u pogledu činjenica konstatovao da je podnositeljka ustavne žalbe, kao oštećena u krivičnom postupku, u vreme izvršenja dela imala 16, odnosno 17 godina, da je tokom postupka saslušana dva puta (bez prisustva javnosti, pri čemu je samo jednom ispitana bez prisustva okrivljenih), da je tokom glavnog pretresa usmeno tražila da je ne saslušavaju pred okrivljenima, kao i da je punomoćnica oštećene predložila da postupajući sud donese rešenje kojim će oštećenoj dodeliti status posebno osetljivog svedoka kako bi se „sprečilo ponavljanje sekundarne viktimizacije kojoj je oštećena bila izložena prilikom prethodnog saslušanja“, o čemu sud nije doneo odluku. Pored toga, punomoćnica oštećene tražila je da se oštećena sasluša uz upotrebu tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ističući da oštećena na glavni pretres dolazi pod strahom i stresom, a postupajući sud ni o tom predlogu nije doneo odluku. Tokom krivičnog postupka, postupajući sud nije preduzimao nikakve mere pomoći žrtvi u pogledu savetovanja i informisanja o zakonskim pravima i uslugama koje su dostupne žrtvama, niti mere u pravcu fizičkog, psihološkog i socijalnog oporavka, a učešće predstavnice udruženja ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima u jednom delu postupka nije bilo obezbeđeno aktivnošću suda. U odnosu na saradnju s drugim organizacijama i državnim organima čija je nadležnost i zadatak da evidentiraju, zaštite i pruže pomoć žrtvama trgovine ljudima, sud nije preduzeo nijednu meru.

Imajući u vidu da sud tokom postupka nije pružio nijednu meru zaštite i pomoći oštećenoj, koja je u vreme vršenja krivičnog dela bila dete prema međunarodnim ugovorima, odnosno maloletno lice prema Krivičnom zakoniku, da nije prilagodio vođenje postupka nalazu sudskog veštaka u kome je konstatovano stanje traumatizovanosti žrtve, da nije odgovorio na zahtev za dobijanje statusa posebno osetljivog svedoka, kao ni na zahtev u odnosu na metod ispitivanja oštećene kao svedoka, što je dovelo do sekundarne viktimizacije oštećene, Ustavni sud je našao da je u ovom aspektu postupka došlo do povrede pozitivne obaveze države u odnosu na žrtvu trgovine ljudima nepoštovanjem mera prevencije, zaštite i pomoći zajamčene članom 26, stav 2 Ustava.

Tok krivičnog postupka

Ponovo ističući obavezu delotvornosti sudskog postupka, US je konstatovao da je poštovanje svih procesnih pravila uslov zadovoljenja zahteva delotvornosti.

U konkretnom slučaju se zaključuje da su Više javno tužilaštvo u Beogradu i Viši sud u Beogradu imali obavezu da vode postupak za krivično delo trgovine ljudima na bazi svih konstitutivnih elemenata konkretnog slučaja i svih raspoloživih dokaza i da na kraju donesu relevantnu sudsku odluku. S tim u vezi, delotvornost sudskog postupka može biti povređena ukoliko posle pet godina i šest meseci vođenja postupka, pet puta održanog glavnog pretresa od 24 puta zakazivanog, dvostrukim svedočenjem oštećene u postupku koji se vodio po optužnici za trgovinu ljudima, zamenik javnog tužioca na kraju dokaznog postupka preinači delo, „odloži

krivično gonjenje" primenjujući institut iz člana 283 ZKP, a sud obustavi krivični postupak. Dodatno sa stanovišta procesnog aspekta pozitivnih obaveza suda, Ustavni sud konstatuje da je nedostavljanjem rešenja o obustavi postupka oštećenju, kako bi se izjasnila da li želi da stupi na mesto javnog tužioca, oštećena lišena bilo kakve mogućnosti da preuzme krivično gonjenje, da zastupa optužbu i sopstvenim aktivnostima doprinese sprovođenju celokupnog postupka.

Pored toga, po nalaženju suda, iako je primena načela oportuniteta načelno ustavnopravno prihvatljiva, ona ne mora nužno biti opravdana u svakom konkretnom slučaju, a posebno imajući u vidu vrstu i prirodu obaveze koja je određena osumnjičenom, kao i kategoriju konkretne oštećene koja spada u posebno ranjive žrtve krivičnog dela i mora uživati pojačanu pravnu zaštitu. U konkretnom slučaju, ovo načelo je primenjeno na osnovu prekvalifikovanja krivičnog dela iz teškog dela trgovine ljudima u lako delo pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, pri čemu se radi o maloletnoj oštećenju, a Ustavni sud je dodatno konstatovao pogrešnu primenu procesnih pravila. Stoga se ukazuje na značajan zaključak da se za krivično delo trgovina ljudima mora voditi postupak temeljnim razmatranjem svih konstitutivnih elemenata i raspoloživih dokaza do donošenja odluke suda.

Ustavni sud je zaključio da organi postupka nisu ispunili svoje pozitivne obaveze u procesnom aspektu u odnosu na zabranu svih oblika trgovine ljudima, odnosno da nije sproveden postupak koji bi se mogao smatrati delotvornim i pravičnim i koji bi doveo do relevantne sudske presude.

Sufinansira
Evropska unija



Sufinansira i sprovodi
Savet Evrope



Kingdom of the Netherlands

